

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет менеджменту

Кафедра економіки підприємств

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Конспект лекцій

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП
«Економіка» спеціальності 051 Економіка денної форми здобуття
вищої освіти

МИКОЛАЇВ
2024

УДК 338.24:351.82

Д36

Друкується за рішенням науково-методичної комісії факультету менеджменту Миколаївського національного аграрного університету від 23.05.2024 р., протокол №10

Укладачі:

Ганна ТАБАЦКОВА – канд. екон. наук, доцент, докторант кафедри економіки підприємств, Миколаївський національний аграрний університет

Ірина ПОТОЧИЛОВА – асистент кафедри економіки підприємств, Миколаївський національний аграрний університет

Рецензенти:

Анна СУХОРУКОВА – канд. наук з держ. упр., доцент кафедри менеджменту та маркетингу, Миколаївський національний аграрний університет

Інна ІРТИЩЕВА – д-р. екон. наук, професор, завідувача кафедрою менеджменту Національного університету кораблебудування ім. Адмірала Макарова

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП.....	4
<i>Модуль 1. Теоретичні основи державного регулювання економіки.....</i>	5
1.1 Об'єктивна потреба і теоретичні основи державного регулювання економіки.....	5
1.2 Досвід державного регулювання економіки в зарубіжних країнах.....	10
1.3 Органи державного управління в системі державного регулювання економіки.....	17
1.4. Методи регулювання економіки.....	24
<i>Модуль 2. Інструменти державного регулювання економіки.....</i>	30
2.1 Прогнозування соціально-економічного розвитку.....	30
2.2 Макроекономічне планування.....	34
2.3 Програмування національної економіки.....	39
<i>Модуль 3. Механізм реалізації соціально-економічної політики держави.....</i>	45
3.1 Фінансово-бюджетне регулювання економіки.....	45
3.2 Грошово-кредитне регулювання.....	52
3.3 Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності.....	58
3.4 Державне регулювання інвестиційної діяльності.....	64
<i>Модуль 4. Державне регулювання підприємництва та розвитку сфер господарської та соціальної діяльності.....</i>	71
4.1 Державне регулювання підприємництва.....	77
4.2 Державне регулювання науки і техніки.....	82
4.3 Державне регулювання промислового виробництва.....	96
4.4 Державне регулювання розвитку агропромислового комплексу.....	103
4.5 Державне регулювання транспорту.....	121
4.6 Державне регулювання праці, рівня життя населення та розвитку соціальної сфери.....	126
<i>Модуль 5. Державне регулювання економіки регіонів.....</i>	124
5.1 Державне регулювання розвитку регіону.....	147
5.2 Форми державного регулювання економічного і соціального розвитку регіонів.....	152
5.3 Місцеві бюджети.....	158
5.4 Вільні економічні зони.....	160
5.5 Державне регулювання природоохоронної діяльності.....	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ...	151

ВСТУП

Практика державного регулювання національної економіки розвинутих країн засвідчує, що найліпших результатів можна досягнути за ринкових умов у поєднанні з ефективною регулятивною функцією держави. Слаборозвинуті країни – це передусім саморегульовані. Держава забезпечує економічне, політичне і соціальне життя суспільства. Роль держави особливо важлива у гарантуванні соціального захисту найбідніших верств населення.

В Україні здійснюються економічна та соціально-економічна реформи. Тому сьогодні як ніколи потрібні зусилля для поживлення господарського життя з метою забезпечення стабілізації економіки та економічного розвитку. Орієнтація на такий результат передбачає використання певних засобів, механізмів та інструментарію державного регулювання економіки.

Мета курсу – дати студентам знання про сутність, засоби, сфери, об'єкти і механізми, а також розкрити основи методології, методики та організаційних основ державного регулювання економіки.

Основними завданнями навчальної дисципліни є розкриття:

- основного призначення державного регулювання економіки;
- особливостей державного регулювання економіки в регіонах і на підприємствах;
- основних принципів державного регулювання економіки;
- основних методів державного регулювання економіки;
- методів розробки і реалізації державних національних, регіональних і галузевих програм;
- структури управління державою;
- завдання органів місцевого самоврядування;
- досвіду державного регулювання країн з розвинутою ринковою економікою.

Вивчення навчального матеріалу дисципліни сприятиме підвищенню рівня загальноєкономічної підготовки бакалаврів та спеціалістів, формуванню в них навичок до самостійного науково-аналітичного опрацювання проблем з позицій суспільних і державних потреб та інтересів.

При підготовці окремих тем використано навчально-методичну літературу курсу «Державне регулювання економіки» таких авторів: З.М. Залога, О.І. Котикова, М.І. Крупка, Т.Ф. Куценко, А.Ф. Мельник, І.Р. Михасюк, А.Є. Никифоров, Д.М. Стеченко, С.М. Чистов, В.С. Шибанін.

МОДУЛЬ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Методичні поради до вивчення тем модуля

Передбачається вивчення таких питань:

1. Форми економічного розвитку суспільства.
2. Функції держави в сучасній економіці.
3. Сутність державного регулювання економіки.
4. Принципи державного регулювання економіки.
5. Необхідність та межі використання світового досвіду регулювання економіки.
6. Моделі регулювання ринку цінних паперів.
7. Вплив держави на науково-технічний розвиток.
8. Досвід державного регулювання інноваційної діяльності.
9. Структурна політика та державне регулювання інвестицій в економіці окремих зарубіжних країн.
10. Політика регулювання соціальних процесів.
11. Організаційна структура управління державою.
12. Президент України та Адміністрація Президента України, їх функції.
13. Функції Верховної Ради України.
14. Склад та функції органів виконавчої влади.
15. Сутність та класифікація методів регулювання економіки.
16. Правові та адміністративні методи регулювання економіки.
17. Економічні та пропагандистські методи регулювання економіки.
18. Способи державного регулювання економіки.

Література для самостійного вивчення тем модуля: 1, 7, 21

Тема 1.1. Об'єктивна потреба і теоретичні основи державного регулювання економіки

У ХХ ст. виявилася безперспективність економічного розвитку суспільства з крайнощами щодо втручання держави в економіку: з одного боку класичний капіталізм, коли держава зовсім не втручається в економічну діяльність, а з іншого – державний соціалізм, коли вона повністю регулює економіку.

Ідеального ринку в природі немає. Сьогодні суспільством, що вбирає кращі риси цих крайніх полюсів, може бути суспільство регульованих ринкових відносин.

Згідно з теорією класичного капіталізму головна спонукальна сила розвитку у ринковій системі – це особистий інтерес, пов'язаний з одержанням

прибутку. Одна з центральних ідей полягає в тому, що економіка функціонує ефективно, якщо держава не втручається. Вважають, що ефективному функціонуванню економіки, яка здатна автоматично досягти певного обсягу виробництва і повної зайнятості населення, втручання держави може тільки зашкодити. Оскільки головним регулятором економічного розвитку є ринок, то йому треба надати повну свободу. Проте глибока і затяжна криза 30-х років ХХ ст. заперечили цю теорію. Стало очевидним, що механізм ринкового саморегулювання не виконує покладених на нього функцій, не забезпечує автоматичний вихід з кризи, що й викликало потребу переходу до активного регулювання економіки. В 1933 р. у США команда президента Ф. Рузвельта розробила і реалізувала так званий новий курс, практично запроваджуючи регулювання економіки. Вперше в історії США була утворена Рада з національної економічної безпеки, яка фактично координувала всі заходи в рамках нового курсу.

Через 60 років президент Б. Клінтон та його адміністрація також створили Раду з національної економічної безпеки. Однак тепер, на думку американських учених, загроза економічній безпеці зумовлена зовнішніми факторами – міжнародною конкуренцією у світовій економіці.

Теорію державного регулювання економіки, як відомо, розробив Джон Мейнард Кейнс і його послідовники. За теорією Кейнса коливання сукупних витрат впливають передусім на виробництво і зайнятість, а не на ціни. Тому кейнсіанці вважають, що рівень виробництва, зайнятості, доходів і цін формується на підставі підвищення попиту, інвестицій, зростання експорту і державних витрат. Ці фактори є об'єктами державної економічної політики і перебувають під впливом держави. Особливістю теорії є те, що ринок сам по собі не може забезпечити повної економічної стабільності, а тому держава зобов'язана відігравати активну роль у стабілізації економіки і пом'якшенні економічних спадів і піднесень. Для цього потрібно формувати відповідну державну економічну політику, ефективно використовуючи економічні, правові та адміністративні важелі. Держава повинна не тільки стимулювати зниження відсоткової ставки комерційних банків, а й запроваджувати масштабні державні закупівлі з метою збільшення сукупного платоспроможного попиту. Крім того, вона повинна виплачувати соціальні допомоги безробітним (уперше їх увів Ф. Рузвельт), людям похилого віку та іншим непрацездатним членам суспільства з метою не допустити соціального вибуху.

Отже, важливою і необхідною умовою розвитку національної економіки, за кейнсіанською теорією, є висока інвестиційна активність підприємців і держави. Національне виробництво прямо залежить від капіталовкладень у науку, техніку, підготовку висококваліфікованих кадрів, організацію виробництва і праці, а останні за умови їх виконання діють як мультиплікатор – забезпечують економічне зростання у розширеному варіанті.

Система вільного ринку формується під впливом двох макроекономічних концепцій – кейнсіанської та монетаристської. Монетаризм ґрунтується на кількісній теорії грошей, які значно та безпосередньо впливають на економіку. Монетаристи вважають, що система вільного ринку забезпечує

макроекономічну стабільність на підставі конкуренції (за умови, що держава не втручається у функціонування економіки); незначне збільшення грошової маси (3-5% за рік) сприятиме економічному зростанню, збільшення понад 5% може спричинити підвищення цін, зменшення грошової маси нижче 3% може зумовити спад виробництва; зростання виробництва повинно становити 3-5% за рік. Збільшення грошової маси, що випереджає збільшення обсягів виробництва, є причиною довготривалої інфляції.

Таким чином, найважливішими формами організації економіки є командна та ринкова. Командна економіка ґрунтується на монополії державної власності та централізованому розподілі виробничих ресурсів. Для ринкової форми розподілу обмежених ресурсів характерний механізм ринкового саморегулювання. Він функціонує на засаді взаємодії ринкової ціни, співвідношення попиту та пропозиції, а також конкуренції. Ринок спрямовує ресурси на виробництво тих товарів, які найбільш потрібні суспільству, і примушує підприємства застосовувати найефективніші комбінації використання обмежених ресурсів.

Однак механізм ринкового саморегулювання забезпечує ефективний розподіл ресурсів тільки за певних ідеальних умов. Розподіл ресурсів, за яким стан суб'єктів ринку або поліпшується, або не змінюється, називається ефективним (оптимальним) за Парето. Проте в економіці виникають ситуації, коли ринковий механізм не забезпечує оптимального за Парето використання ресурсів. Такі умови й створюють вади ринкового саморегулювання. Вони виникають внаслідок: неспроможності конкуренції; неспроможності ринку забезпечувати людей суспільними товарами; зовнішніх ефектів (екстерналій); неповноти ринків; недосконалості інформації; економічної нестабільності.

Наявність вад ринкового саморегулювання обумовлює необхідність державного регулювання економіки. Міра державного «втручання» в економіку в різних країнах неоднакова. Вона залежить від багатьох факторів: історичних, політичних, ідеологічних тощо. Отже, є всі підстави стверджувати, що сучасна економіка – це змішана економіка, яка функціонує на основі поєднання механізмів ринкового саморегулювання та державного регулювання.

Держава завжди виконувала класичні економічні функції.

У сучасному світі будь-яка держава, крім економічної, виконує ще й *політичну, соціальну та міжнародну функції*. Усі функції тісно взаємопов'язані, але, на думку економістів, економічна функція є найважливішою, оскільки брак належного економічного потенціалу чи низька ефективність використання його перешкоджають реалізації інших суспільних функцій.

Економічна безпека – це здатність національної економіки забезпечити стабільний розвиток виробництва в державі з метою оздоровлення її головних потреб. Вона охоплює такі різновиди безпеки, як фінансова, енергетична, техніко-технологічна, продовольча та ін.

Фінансова безпека передбачає захищеність фінансових інтересів держави та інших суб'єктів господарювання. Саме вона тісно пов'язана з іншими складовими економічної безпеки, від її рівня залежить інвестиційний клімат у державі. Зумовлена вона стабільністю грошово-кредитної, бюджетної та

валютної систем, залежить від багатьох показників, важливіші з яких такі: розподіл державного бюджету; стійкість банківської системи, національної валюти; стан зовнішньої та внутрішньої заборгованості; дефіцит платіжного балансу.

Енергетичну безпеку відображає захищеність держави (суб'єктів господарювання, регіонів, населення) від дефіциту енергії та її ціни на внутрішньому ринку. Вона залежить від кількості імпортованих енергоносіїв та країн-експортерів, енергомісткості виробництва, розвитку національного паливно-енергетичного комплексу, його технічного та технологічного рівня і, відповідно, собівартості енергії.

Технічна та технологічна безпека – це здатність держави забезпечити розробку та впровадження новітніх технологій для випуску конкурентоспроможної продукції, її рівень залежить від державної підтримки фундаментальної та галузевої науки, орієнтованості на ресурсо- та енергозбережні технології, вихід на закордонні ринки. Від фінансової та техніко-технологічної безпеки залежить безпека військово-економічна. Вона зумовлена рівнем розвитку військово-промислового комплексу (ВПК), який повинен задовольняти потреби армії на рівні раціональної оборонної достатності і забезпечити експорт продукції військового призначення.

Продовольча безпека передбачає забезпечення населення країни високоякісними продуктами харчування, гарантоване достатнє харчування (у разі стихійного лиха, війни, блокади з боку інших держав). Продовольча безпека залежить від стану національного агропромислового комплексу та його підтримки державою, земельного законодавства, форм власності та господарювання, а також платоспроможності населення. Вона зумовлює як стабільність, так і якість генофонду нації.

Функції держави як суб'єкта макроекономічного регулювання можна поєднати за такими п'ятьма напрямками:

1. Забезпечення економіки необхідною кількістю грошей.
2. Формування правових засад функціонування економіки.
3. Усунення вад ринкового саморегулювання.
4. Перерозподіл доходів.
5. Забезпечення людей обов'язковими товарами.

Як метод управління економікою ДРЕ можна розглядати з теоретичного і практичного погляду. З *теоретичного погляду державне регулювання економіки* – це система знань про сутність, закономірності дії та правила застосування типових методів і засобів впливу держави на перебіг соціально-економічного розвитку, спрямованих на досягнення цілей державної економічної політики.

Об'єкти державного регулювання економіки – це сфери, галузі економіки, регіони, а також ситуації, явища та умови соціально-економічного життя країни.

З *практичного погляду державне регулювання економіки* – це сфера діяльності держави щодо цілеспрямованого впливу на поведінку суб'єктів господарювання з метою забезпечення пріоритетів державної економічної

політики. Вважається, що первинним суб'єктом державного регулювання є людина (громадянин). У демократичному суспільстві громадянин (споживач) висловлює та захищає свої інтереси як виборець за допомогою механізму голосування. Але виборці безпосередньо обирають не напрями соціально-економічної політики або методи та засоби ДРЕ, а лише склад органів державної влади. Отже, суб'єктом державного регулювання економіки стає держава в особі державних органів (президента, парламенту, уряду, місцевих адміністрацій).

Суб'єкти – це носії, виразники та виконавці господарських інтересів, насамперед соціальні групи, що відрізняються одна від одної за такими ознаками: майном, доходами, видами діяльності, професіями, галузевими та регіональними інтересами. Це наймані робітники та власники підприємств, фермери та земельні власники, управлінці та акціонери, інвестори та ін. У кожній з цих груп є свої інтереси, зумовлені їхнім соціально-економічним становищем, а також належністю до того чи іншого регіону, виду діяльності.

Як показує світовий досвід, існує багато варіантів організації державного регулювання економіки, проаналізувавши які, можна систематизувати загальні принципи реалізації впливу держави.

До загальних принципів належать такі:

- принцип пріоритету права над економікою;
- постійне розширення органічно взаємопов'язаних форм державного регулювання;
- поєднання національно-державного підходу та інтернаціонального досвіду державного регулювання в умовах реформування економіки.

Створюючи систему державного регулювання економіки в Україні, важливо так само дотримуватись певних принципів. Наведемо основні з них.

Принцип ефективності. Державне регулювання має передбачати кінцевий економічний ефект. Заходи державного регулювання мають здійснювати раціональну політику і виправляти такі негативні елементи ринку, як монополія та циклічність.

Принцип справедливості. Оскільки ринок виявляє нерівність людей, то держава за допомогою відповідних регуляторів має коригувати цю систему перерозподілом з метою встановлення певної справедливості засад. Це здійснюється через прогресивне оподаткування, запровадження політики підтримки доходів (допомога людям похилого віку, непрацездатним, багатодітним), страхування безробітних і т. ін.

Принцип стабільності. Забезпечує необхідний вплив на економіку з метою вирівнювання підйомів і нівелювання спадів ділового циклу, стримування безробіття, підтримки економічного розвитку. За допомогою заходів державної фінансової, податкової, зовнішньоекономічної та митної політики справляється вплив на рівень виробництва, зайнятість, інфляцію.

Принцип системності державного впливу. Передбачає комплексний, системний підхід до розв'язання економічних, соціальних, екологічних, зовнішньоекономічних та інших проблем.

Принцип адекватності. Потребує, щоб система державних регуляторів економіки та засоби їх застосування відображали реалії сучасного етапу соціально-економічного розвитку і політичної надбудови України як незалежної держави, а також оцінку загальної політичної та економічної ситуації. Досягнення виваженого державного втручання забезпечується тим, що державі передаються лише ті економічні функції, які не можуть ефективно виконувати самі виробники та інші суб'єкти ринкових відносин.

Принцип оптимального поєднання адміністративно-правових та економічних важелів. Адміністративні методи макроекономічного регулювання мають гарантувати формування оптимальної відтворювальної структури. Економічні важелі застосовуються з метою стимулювання ефективного використання ресурсів, виробничої та інвестиційної діяльності, розв'язання соціальних проблем. Передбачається також використання економічних механізмів і регуляторів у ході прийняття управлінських рішень.

Принцип поступовості та етапності. В умовах переходу до нової системи державного регулювання потрібно, щоб командно-адміністративні регулятори замінювались на економічні тією мірою, якою створюються об'єктивні умови – здійснюються процеси роздержавлення, приватизації чи стабілізації. Особливе значення для державного регулювання в Україні має врахування фактора часу. Доцільність і масштаби державного регулювання при розв'язанні національних, регіональних і галузевих проблем визначають необхідність урахування економії часу як умову найшвидшого розв'язання нагальних завдань. Це стосується насамперед питань розвитку паливно-енергетичного комплексу, забезпечення економіки України енергоносіями, реструктуризації металургійного комплексу.

Принцип забезпечення єдності стратегічного і поточного державного регулювання та його оперативності.

Тема 1.2. Досвід державного регулювання економіки у зарубіжних країнах

Щодо використання в Україні зарубіжного досвіду соціально-економічного розвитку існують дещо полярні погляди. Дехто вважає, що нашій країні немає потреби переймати досвід інших, оскільки ми самі здатні розв'язати свої економічні проблеми. Ті, хто дотримуються протилежної думки, пропонують взяти модель будь-якої розвиненої країни і "пересадити" її на вітчизняний ґрунт. Очевидно, в процесі переходу до нової економічної моделі потрібно насамперед зважати на умови й особливості існування країни, керуватись опрацьованою програмою суспільного розвитку. *Орієнтація суспільного розвитку на регульовану планово-ринкову економіку висуває необхідність максимально використовувати прогресивний зарубіжний досвід і в країнах із ринковою економікою нагромаджено багатий інструментарій застосування підприємствами, організаціями, усіма товаровиробниками ринкового механізму. Він постійно вдосконалюється і пристосовується до потреб розвитку економіки, умов залучення кожної країни до міжнародного поділу праці.*

Багато економічно розвинених країн світу в різні часи потрапляли в надзвичайно складні ситуації. Деякі з них постраждали від наслідків війни (Японія, Німеччина), на інших позначились особливості політичної структури (Іспанія, Португалія), а також специфіка історичного розвитку (Бразилія, Туреччина, Південна Корея). Кожна з цих країн шукала виходу з несприятливого економічного становища власним шляхом. Однак аналіз показує, що є й спільні. Насамперед це глибокий аналіз, науковий розрахунок, об'єктивне та всебічне оцінювання стану справ в економіці, соціальній сфері, виявлення факторів, що зумовлюють економічні труднощі. У результаті можна визначити стан справ у виробництві, ступінь диспропорцій, оцінити реальні можливості виходу з кризової ситуації. У соціальній сфері багато залежить від диференціації доходів населення, становища різних його верств, ступеня незадоволення життєвими благами. Нарешті, потрібно враховувати політичну ситуацію й рівень довіри населення заходам, що запроваджуються. Досвід багатьох країн (наприклад Швеції) показує, що першочергове значення має віра населення у правильність окреслених заходів, у реальність можливості виведення країни з кризи. В результаті можна вживати не лише заходів, що забезпечують негайний ефект, а й часом непопулярних заходів, які будуть продуктивними в найближчій перспективі. Такий комплексний підхід до розв'язання подібних завдань важливий і для нашої країни.

Як показує світовий досвід, програми стабілізації економіки можуть реалізовуватись переважно двома шляхами – *еволюційним* і через *шокову терапію*, тобто за максимально короткий час.

У повоєнний період еволюційним шляхом ішла Франція. Другий, більш динамічний шлях обрала Західна Німеччина. І сьогодні в деяких країнах виявляється чимало відмінностей у підходах до стабілізації економіки. Так, Туреччина реалізувала програму виходу з кризової ситуації приблизно протягом восьми років, тоді як Польща поставила за мету вийти з такого становища набагато швидше. Ураховуючи незвичайну складність створення ефективних ринкових інструментів і відсутність належного досвіду, варто уважно вивчити практику державного регулювання у країнах, які, скориставшись таким механізмом, досягли позитивних зрушень.

Історія становлення і розвитку державного регулювання ринку цінних паперів у різних країнах світу дає змогу умовно виокремити дві моделі: європейську та американську. Умовно, бо в Європі не знайдеться й двох країн які мають абсолютно однакові механізми державного регулювання економіки загалом і ринку цінних паперів зокрема. Проте *європейська специфіка* простежується. Наприклад, тут надто мало законів, спеціально призначених для регулювання цінних паперів, хоча перший закон щодо цього з'явився саме в Європі. Правовий документ з незвичайною назвою «Закон про мильну бульбашку», прийнятий в Англії 1720 р., був спеціально присвячений фондовому ринку. Його формально проголошеною метою був захист інвесторів — покупців акцій від явно шахрайської діяльності біржових спекулянтів, які, створюючи ажіотажний попит на певні папери, підвищували тим самим ціни на них, а отже, мали від цього великий зиск. Нечисленні подальші закони щодо

цієї сфери в Англії не приймались окремо (спеціально), а були записані в інших законах. Біржі у Великій Британії є самокерованими асоціаціями професійних брокерів, що самостійно розробляють правила своєї діяльності. Ці правила детально і всебічно регулюють та регламентують діяльність цих організацій та їх членів.

Європейська специфіка полягає також у тому, що в усіх країнах Європи становлення державного регулювання ринку цінних паперів відбувалося повільно, поступово, еволюційним шляхом, залежно від практичних потреб різних суспільних груп.

У невеликих європейських країнах фінансування капіталовкладень традиційно здійснюється банками (за їх допомогою або участю). Банки тут переважно універсальні. У більшості країн не розрізняють комерційні та інші банки, а отже, тут немає поділу між суто банківською діяльністю та бізнесом із цінними паперами. Банки в цьому разі є водночас і інвестиційними компаніями, і брокерами-дилерами, й інвестиційними консультантами. Незважаючи на це, центральний банк однаково уважно аналізує всі види діяльності банків, у тому числі на ринку цінних паперів.

Досить суттєвою ознакою європейської специфіки є висока правова культура ведення бізнесу, зокрема на ринку цінних паперів. Швейцарія і Велика Британія є прикладом того, яких висот організації і дисципліни можуть досягти фінансові установи як саморегулюючі інститути. Тому держава повністю довіряє їхній компетентності. Наприклад, у Великій Британії будь-які види державних цінних паперів проходять загальну для всіх цінних паперів процедуру допуску до котирування на саморегулюючих біржах. При цьому Рада біржі має право відмовити в такому допуску, керуючись власними критеріями оцінювання їхніх якості й навіть не пояснюючи своїх дій.

Водночас досить поширене саморегулювання, тобто добровільна підтримка прийнятих законодавчих і моральних норм, правил і договорів, не звільняє в разі порушення закону від цивільної та кримінальної відповідальності будь-кого з суб'єктів ринку цінних паперів (авторів проспектів, засновників корпорацій та їх керівників, біржовиків, банкірів та ін.).

Новою тенденцією в Європі є розробка майже повсюди комплексних і несуперечливих правових документів, що стосуються функціонування і регулювання національних ринків цінних паперів. Це стимулюється переважно уніфікацією в межах Європейського Союзу діяльності національних фінансових ринків.

Американська модель у довершеному вигляді існує лише у США. Її ефективність високо оцінюють європейці; вона є зразком для наслідування в багатьох країнах, які намагаються створити цивілізований фінансовий ринок (Австралія, Бразилія). Саме з діючою моделлю державного регулювання пов'язують успіх сучасного функціонування найбільшого та найактивнішого у світі національного ринку цінних паперів, який забезпечує фінансування інвестицій потужної економіки.

В американській моделі можна простежити три основних складники. Перший – концепція, що була сформульована понад півстоліття тому, однак збереглася й дотепер як втілення американської традиції, її суть полягає в тому, що фінансування інвестицій має спиратись переважно на ринок цінних паперів, який функціонує автономно від банківської системи й апелює безпосередньо до всіх верств населення, залучаючи їхні капітали та заощадження. Другий – правова база у вигляді пакета законів, що безпосередньо стосуються ринку цінних паперів і утворюють міцні основи для системи регулювання цього ринку. Третій – соціальний орган управління ринком цінних паперів, зобов'язаний забезпечувати виконання прийнятих законів. Ця модель виникла на початку 30-х років ХХ ст.

Першу спробу впорядкувати ринок цінних паперів у США суспільство зробило на початку ХХ ст. Відповідні правові документи було створено на рівні штатів. Вони не вирізнялись ані одноманітністю, ані чітким баченням механізму ринку і першопричин його лиха. Закони цього періоду аж ніяк не стримували "перегрівання" ринку цінних паперів на початку 30-х років, що спричинило цілковитий крах американського фінансового ринку. В умовах посиленої активності ринку брокери безпідставно брали позички у банків під забезпечення цінних паперів, а банки охоче долучалися до такого «забезпечення» кредитування. Спочатку це призвело до утруднень з ліквідністю, а потім до падіння біржових цін, масового «скидання» цінних паперів. Далі розпочався ланцюжковий процес банкрут-брокерів і більшості банків. Американський ринок цінних паперів, який традиційно становив базу фінансування виробництва, виявився майже повністю зруйнований і деморалізований.

Найсильнішим в американському методі регулювання вважають створення спеціального інституту, який, не зазнавши принципових змін у статусі, правах і обов'язках, працює вже понад 60 років.

У вивченні світового досвіду управління економікою особливий інтерес становить проблема науково-технічного розвитку. *Відомо, що визначальною рушійною силою прогресу техніки в розвинених країнах є конкуренція.* Досвід деяких розвинених країн свідчить, що держава тримає найважливіші напрямки науково-технічної політики під контролем і безпосереднім впливом.

Так, в Японії чітко відпрацьовано механізм вибору визначальних напрямків економічної та науково-технічної політики. Це єдина країна з розвинених капіталістичних, яка застосовує принцип галузевої координації й вибору галузевих пріоритетів у державному регулюванні ринкової економіки. Процес підтримки галузі, що формується, розпочинається в міністерстві з обстеження її стану, визначення перспектив і потреб у ресурсах, захисту від іноземної конкуренції і т. ін. Якщо йдеться про допомогу в частковому згортанні неперспективної галузі, то визначаються конкретні нерентабельні виробництва, що входять до її складу. Потім міністерство оголошує галузь стратегічно вадливою з погляду розгортання, модернізації, «розчищення» галузевої структури і добивається від Кабінету міністрів прав і пільг для неї аж до внесення до парламенту відповідного законопроекту.

У багатьох розвинених країнах важливими важелями державного управління науково-технічним прогресом є пряме бюджетне субсидування, пільгове цільове кредитування по лінії спеціалізованих державних кредитних інститутів, податкові пільги і пільгові форми амортизації привілеї на інвестиції.

У світовій практиці на сьогодні сформувалися три головні типи моделей науково-інноваційного розвитку промислово розвинутих країн:

- країни, орієнтовані на лідерство в науці, реалізацію великомасштабних цільових проектів, що охоплюють усі стадії науково-виробничого циклу, як правило, зі значною часткою науково-інформаційного потенціалу в оборонному секторі (США, Англія, Франція);

- країни, орієнтовані на поширення нововведень, створення сприятливого інноваційного середовища, раціоналізацію всієї структури економіки (Німеччина, Швеція, Швейцарія);

- країни, де стимулюються нововведення шляхом розвитку інноваційної інфраструктури, сприйнятливості щодо досягнень світового науково-технічного прогресу, координації дій різноманітних секторів у галузі науки і технологій (Японія, Південна Корея).

Німеччина, Англія і Франція разом із США і Японією складають технологічне ядро світового розвитку. Ці країни займають відповідно місця лідерів у світі з абсолютного розміру витрат на НДДКР. З федерального бюджету НДДКР фінансується на 35-45%. Частка продукції, що спрямовується на експорт, становить 20-25% ВВП.

Велика увага приділяється активізації інноваційної діяльності. До основних напрямків інноваційної політики Євросоюзу належать:

- розробка єдиного антимонопольного законодавства;
- використання системи прискореної амортизації устаткування;
- пільгове оподаткування НДДКР;
- заохочення малого наукомісткого бізнесу;
- пряме фінансування підприємств для заохочення інновацій у сфері новітньої технології;
- стимулювання співробітництва університетської науки і фірм, що виробляють наукомістку продукцію.

Головною метою інноваційної політики Євросоюзу є прискорення і спрощення процесів утілення результатів наукових досліджень у готових продуктах на національному і наднаціональному рівнях, а також сприяння поширенню інновацій. Стимулювання інноваційної діяльності в Євросоюзі здійснюється приблизно на тих самих принципах, що застосовуються у світовій практиці.

Вироблення стратегії економічного розвитку України взаємозв'язків макроекономічної та структурної політики, що враховують об'єктивні реалії сучасної економічної кризи, а також перспектив природно-господарського та науково-технічного потенціалу країни потребує висвітлення найважливіших аспектів структурних перетворень окремих зарубіжних країн, для яких ці перетворення найхарактерніші. Безумовно, їхній досвід також має історичне значення, оскільки мета і завдання, інструментарій та інституціональні форми з

часом змінювались, одна принципові завдання і підходи до структурних перетворень багато в чому усталені та універсальні. У цьому вони становлять інтерес і для України.

США. Починаючи з 80-х років ХХ ст. економіка США зазнала відчутних структурних змін. Науково-технічний прогрес став основним чинником структурних зрушень у господарстві на всіх його рівнях. Першопричиною структурної трансформації економіки США було значне прискорення темпів науково-технічного прогресу, поява новітніх форм і методів організації, а також управління інноваційними процесами, розширення можливостей адаптації різних сфер господарства країни до нововведень.

Технологічне переозброєння американського господарства дедалі більшою мірою здійснювалось на базі передової електронної та електрифікованої техніки.

Японія. Повоєнна економіка Японії засвідчила надзвичайно високу здатність до адаптації, зміни умов, швидкої та ефективної переорієнтації промислової структури. Це сприяло тому, що господарство Японії розвивалося досить високими темпами без різких спадів.

Основні чинники загалом успішних структурних перетворень в Японії такі: історичний, національна свідомість японців, високі професійні здібності урядовців. Для служби їх відбирають на конкурсних засадах за результатами іспитів, побічний характер участі уряду у вирішенні економічних питань, зміни форм державного втручання в економіку. Із нарощуванням потенціалу компаній уряд поступово перейшов до непрямой підтримки, активність приватних підприємств.

Франція. Структурна політика орієнтована на диференційовану підтримку державою окремих галузей промисловості. Зміни відбуваються в результаті руху від прямих капіталовкладень у певні галузі промисловості до створення сприятливого клімату для інвесторів. Створюються так звані нові промислові зони, де підприємствам певної спеціалізації надаються значні податкові пільги терміном до 10 років, що стимулює їхню інвестиційну активність. Передбачається, що інвестиційні проекти, які реалізовуватимуться в нових промислових зонах, стануть основою для загального розвитку економіки країни, сприятимуть створенню базових галузей з метою прискорення структурної переорієнтації.

Проаналізувавши зарубіжний досвід структурної переорієнтації економіки, доходимо таких принципових висновків:

1. Реалізація економічної реформи, зокрема структурної переорієнтації економіки, значною мірою залежить від обсягу нагромаджень. Тому подолання інвестиційної кризи є одним із першочергових завдань.

2. Роль держави як регулятора структурної переорієнтації та інвестиційних процесів полягає у виборі пріоритетів інвестиційної політики, створенні однакових умов для всіх інвесторів, стимулюванні інвестиційної діяльності через податкові пільги, наданні пільгових інвестиційних кредитів, підтримці загального сприятливого інвестиційного клімату.

3. Значне місце у фінансуванні державних інвестиційних програм слід відводити інвестиційним фондам, страховим компаніям, інвестиційним банкам, пенсійним фондам, іншим фінансово-кредитним установам.

У ряді розвинених країн світу помітні зміни відбуваються під впливом регулювання соціальних процесів. У зв'язку з цим найбільш привабливою є «шведська модель», що характеризується, певною мірою, самостійним шляхом розвитку країни. Основна увага приділяється соціалізації системи розподілу, сфери споживання та обслуговування. У Швеції виокремлюють три основних напрямки розв'язання соціальних проблем: неухильне дотримання принципу рівності, тобто рівних можливостей добробуту для всіх членів суспільства; забезпечення соціальних гаранті-усім верствам населення; повна зайнятість працездатного населення.

У 80-х роках ХХ ст. у Швеції було розроблено концепцію «активної політики у сфері ринку праці», кінцевою метою якої була повна ліквідація безробіття і забезпечення системи заходів щодо створення нових робочих місць, їх облік у загальнонаціональному масштабі, перекваліфікація кадрів. Із загальної суми ресурсів, що спрямовуються на підвищення зайнятості населення, три чверті витрачається на активну політику на ринку праці і лише одна чверть – на виплату допомоги безробітним.

Швеція має розгалужену систему соціального забезпечення, яка передбачає різні форми обслуговування і грошову допомогу (з урахуванням індексу цін). Одна з таких допомог – пенсія – має загальний характер і поділяється на три види: по старості; у зв'язку з втратою працездатності; сімейна (у разі втрати годувальника).

Основний вид пенсійного забезпечення – пенсія по старості. Вона може складатися з трьох частин: народної пенсії, загальної додаткової пенсії за вислугу років і додаткових виплат. Народна пенсія виплачується незалежно від трудової діяльності та стажу роботи. Вона єдина всіх і становить 90% прожиткового мінімуму, що розраховується центральним статистичним управлінням на кожний місяць. Народна пенсія не оподатковується, а якщо пенсіонер не має інших доходів, муніципальні органи влади повністю покривають його витрати на квартплату, забезпечують його безплатним проїздом на міському транспорті й пільговим на залізничному.

У шведському суспільстві діє розвинена система соціальної допомоги людям похилого віку, що розглядається як складова їхнього існування. Надається перевага будинкам (центрам), де пенсіонери отримують необхідну допомогу та належне обслуговування, що відповідають їхнім інтересам і дають змогу їм надалі дотримуватися звичного способу життя. Існують будинки для людей, які досягли глибокої старості й потребують більш кваліфікованого обслуговування.

У Швеції досягнуто порівняно високого житлового стандарту. Майже все населення проживає у просторих квартирах або в окремих будинках з усіма зручностями. Близько 60% усього житла є власністю громадян і компаній.

Квартирна оплата становить приблизно 30% реальних доходів сім'ї, а відтак більшість населення змушена звертатися за житловою допомогою.

Вивчення найсуттєвіших особливостей політики регулювання соціальних процесів у країнах з високим рівнем життя сприятиме нагромадженню в нашій країні досвіду щодо розв'язання найболючіших проблем економічного та соціального розвитку.

Тема 1.3. Органи державного управління в системі державного регулювання економіки України

Державне регулювання економіки здійснюється державними органами. Держави різняться одна від одної формою правління, державним устроєм, політичною системою, функціями органів влади.

У демократичному, правовому суспільстві державна влада базується на засадах її поділу на законодавчу виконавчу і судову. В Україні поділ повноважень між різними гілками влади визначається Конституцією України.

Головою держави є Президент України, законодавчу владу здійснює Верховна Рада України, виконавчу – Кабінет Міністрів України, інші центральні органи виконавчої влади (міністерства, державні комітети, центральні органи державної виконавчої влади зі спеціальним статусом), місцеві державні адміністрації. Судову владу здійснюють Конституційний Суд України, загальні та арбітражні суди.

Державне регулювання економіки в Україні забезпечують органи законодавчої та виконавчої влади, що належать до загальної організаційної структури управління державою.

Статус та повноваження Президента України, а також порядок його обрання визначені Конституцією України.

Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Відповідно до статті 102 Конституції України Президент України є главою держави і виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Основні повноваження Президента України закріплені у статті 106 Конституції України. Зокрема, Президент України: забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України; представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України; приймає рішення про визнання іноземних держав; призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав; призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною

ініціативою; призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені цією Конституцією; припиняє повноваження Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися; призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку; призначає за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах; призначає за згодою Верховної Ради України на посаду Генерального прокурора України та звільняє його з посади; призначає половину складу Ради Національного банку України; призначає половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; призначає на посади та звільняє з посад за згодою Верховної Ради України Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України; утворює, реорганізовує та ліквідує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади; скасовує акти Кабінету Міністрів України та акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим; є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України; вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України; приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України; приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України; призначає третину складу Конституційного Суду України; утворює суди у визначеному законом порядку; присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини; нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними; приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні; здійснює помилування; створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; підписує закони, прийняті Верховною Радою України; має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України; здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Глава держави здійснює також інші повноваження, визначені Конституцією України. Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам. Глава держави користується правом недоторканності на час виконання повноважень. За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону. Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України. Повноваження глави держави припиняються достроково у разі відставки; неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я; усунення з поста в порядку імпічменту; смерті.

Звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки Президент України не був усунений з поста в порядку імпічменту.

Президент України для реалізації наданих йому державою повноважень, створює свій апарат – Адміністрацію Президента України, як допоміжний орган. *Адміністрація Президента України* (далі – Адміністрація) є постійно діючим допоміжним органом, утвореним Президентом України відповідно до пункту 28 частини першої статті 106 Конституції України. Адміністрація у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародними договорами України, укладеними в установленому порядку, цим Положенням, а також розпорядженнями Глави Адміністрації Президента України. Основними завданнями Адміністрації є організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення здійснення Президентом України визначених Конституцією України повноважень.

Адміністрація відповідно до покладених на неї завдань: здійснює аналіз політичних, економічних, соціальних, гуманітарних та інших процесів, що відбуваються в Україні і світі, готує за його результатами для подання на розгляд Президентові України пропозиції з питань формування та реалізації внутрішньої і зовнішньої політики держави, спрямованої на забезпечення додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, державного суверенітету, територіальної цілісності України; здійснює підготовку пропозицій щодо здійснення керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави та вносить їх на розгляд Президентові України, забезпечує здійснення Президентом України представництва держави у міжнародних відносинах; бере участь в опрацюванні пропозицій щодо попередження та нейтралізації загроз національній безпеці України, здійснення Президентом України керівництва у сфері національної безпеки і оборони України, виконання ним повноважень Голови Ради національної безпеки і оборони України, контролю за реалізацією заходів у цій сфері; забезпечує підготовку проектів послань Президента України до народу, щорічних і позачергових послань Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, оприлюднює такі послання; виконує інші функції для забезпечення здійснення Президентом України своїх повноважень.

При президентові України діє координаційний орган з питань національної безпеки і оборони – *Рада національної безпеки і оборони України*. До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. У засіданнях Ради національної безпеки і оборони України може брати участь Голова Верховної Ради України. Рішення Ради національної безпеки і оборони України вводяться в дію указами Президента України. Компетенція та функції Ради національної безпеки і оборони України визначаються законом.

Відповідно до статті 85 Конституції України до повноважень *Верховної Ради України* належить: внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції; призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених статтею 73 Конституції; прийняття законів; затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього; контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією; заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України; оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України; усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпічменту), встановленому статтею 111 Конституції; розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України; надання згоди на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України; здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до цієї Конституції; затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням; призначення чи обрання на посади, звільнення з посад, надання згоди на призначення і звільнення з посад осіб у випадках, передбачених цією Конституцією; призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати; призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні; призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України; призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку України; призначення половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; призначення на посаду та припинення повноважень членів

Центральної виборчої комісії за поданням Президента України; затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Збройних Сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України; схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України; надання згоди на призначення на посади та звільнення з посад Президентом України Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України; надання згоди на призначення Президентом України на посаду Генерального прокурора України; висловлення недовіри Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади; призначення третини складу Конституційного Суду України; обрання суддів безстроково; дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України; призначення позачергових виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим; утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів; призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування; затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації; надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України; здійснення парламентського контролю у межах, визначених цією Конституцією; прийняття рішення про направлення запиту до Президента України на вимогу народного депутата України, групи народних депутатів чи комітету Верховної Ради України, попередньо підтриману не менш як однією третиною від конституційного складу Верховної Ради України; призначення на посаду та звільнення з посади керівника апарату Верховної Ради України; затвердження кошторису Верховної Ради України та структури її апарату; затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації; визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності.

Головні функції в державному регулюванні економіки виконують органи виконавчої влади. Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів.

Кабінет Міністрів – це колегіальний орган, який спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади. Він є органом загальної компетенції, який є по суті центром по організації виконавчо-розпорядчої діяльності всіх органів виконавчої влади. До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, три віце-

прем'єр-міністри, міністри. Прем'єр-міністр України призначається Президентом України за згодою більше ніж половини від конституційного складу Верховної Ради України.

Персональний склад Кабінету Міністрів України призначається Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України. Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України. Прем'єр-міністр України входить із поданням до Президента України про утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств, інших центральних органів виконавчої влади в межах коштів, передбачених Державним бюджетом України на утримання цих органів.

У сфері управління економікою Кабінет Міністрів України виконує таке: забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина; забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України; забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону; розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання; здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю; організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи; спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади; виконує інші функції, визначені Конституцією та законами України, актами Президента України.

Кабінету Міністрів підпорядковані міністерства і відомства, які є центральними органами виконавчої влади.

Міністерства в Україні є головною ланкою системи органів центральної виконавчої влади, покликані формувати та реалізувати державну політику у відповідних сферах суспільного життя. За характером діяльності вони поділяються на галузеві, тобто ті, які керують певною галуззю та функціональні – ті, на які покладено виконання певної і в той же час основної функції.

Міністерства беруть участь у реалізації економічної і соціальної політики держави, в межах дорученої сфери: прогнозують перспективні напрямки і реалізують стратегічні цілі та завдання розвитку; беруть участь у розробці проектів та у виконанні загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку України, охорони навколишнього середовища, Державного бюджету України; беруть участь у підготовці міжнародних договорів України, укладають міжнародні угоди

міжвідомчого характеру; проводять політику у сфері виконання робіт (послуг) і поставок продукції для державних потреб та утворення державних резервних фондів матеріальних та фінансових ресурсів і здійснюють у межах повноважень, визначених законодавством, функції з управління об'єктами державної власності, що належать до їх відання; беруть участь у формуванні та реалізації державної інвестиційної політики; сприяють розвитку підприємництва, ринкової інфраструктури; здійснюють іншу діяльність щодо забезпечення державних інтересів в умовах формування ринкової економіки. В цілому діяльність міністерств об'єднує два типи функцій: функції по забезпеченню аналітико-консультативної допомоги у виробленні та здійсненні політики міністрів у відповідних секторах державного управління; функції по забезпеченню задоволення потреб суспільства і держави. Ці функції пов'язані з наданням управлінських послуг населенню і в ході адміністративної реформи підлягають широкій децентралізації, в тому числі шляхом їх делегування окремим госпрозрахунковим підрозділам, підпорядкованим відповідному міністерству.

Державні комітети (державні служби) — це центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовує і координує Прем'єр-міністр України, або один із віце-прем'єр-міністрів. Не формуючи безпосередньо урядову політику, державні комітети покликані сприяти міністерствам та уряду в цілому в реалізації цієї політики шляхом виконання функцій державного управління, як правило міжгалузевого чи між секторного характеру. Вони вносять пропозиції щодо формування державної політики відповідним членам Кабінету Міністрів України, реалізуючи цю політику у визначеній сфері діяльності, здійснюють управління в ній, міжгалузеву координацію та функціональне регулювання з питань, віднесених до їх відання. Державні комітети (державні служби) очолюють їх голови. Відповідно до ст. 114 Конституції України голови Державних комітетів не входять до складу Кабінету Міністрів і мають статус державних службовців. Державні комітети діють на підставі положень, які затверджує Президент України.

Місцеві державні адміністрації є єдиноначальними органами загальної компетенції, що уособлюються головами місцевих державних адміністрацій. Голови адміністрацій призначаються на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів на строк повноважень Президента. Голови місцевих державних адміністрацій під час здійснення своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня. Вони одноособово приймають рішення шляхом розпорядження і несуть за них відповідальність згідно з законодавством. Для обговорення найважливіших питань діяльності місцевих державних адміністрацій з метою прийняття відповідних рішень головами адміністрацій та для координації діяльності всіх місцевих органів виконавчої влади створюються комісії державних місцевих адміністрацій. Голови формують склад місцевих адміністрацій та у межах, виділених на утримання адміністрацій бюджетних коштів, формують їх структуру, призначають за згодою Прем'єр-міністра України перших

заступників, та за погодженням з відповідним віце-прем'єр-міністром заступників. Структурними підрозділами місцевих державних адміністрацій є, в першу чергу, галузеві і функціональні управління (наприклад, управління економіки, управління охорони здоров'я тощо). Примірні переліки управлінь, відділів та інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, а також типові положення про них затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Функції виконавчої влади державного управління економікою в регіонах виконують місцеві державні адміністрації. Вони підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня та районним і обласним радам, відповідної до повноважень. Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують таке: виконання державних та регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях комплексного проживання корінних національностей і національних меншин – їхнього національно-культурного розвитку; підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів. У складі державних адміністрацій є низка функціональних та галузевих відділів і управлінь, які регулюють розвиток окремих галузей та сфер діяльності на території регіону. Частина відділів і управлінь перебуває у підзвітному підпорядкуванні: органу центральної виконавчої влади та безпосередньо органам місцевого самоврядування.

У процесі розвитку ринкових відносин структура суб'єктів державного регулювання економіки та їхніх функцій зазнає певних змін. Згідно з Концепцією адміністративної реформи в Україні перебудову організаційних структур управління вестимуть у таких напрямках: реорганізація системи державних органів виконавчої влади; перегляд сфери їх повноважень та відповідальності, розподілу функцій між ними з питань регулювання господарства; створення надійної системи управління державним господарством; визначення сфер, форм і методів взаємодії центральної економічної влади з регіонами; забезпечення нових організаційних структур відповідною нормативною законодавчою базою.

Адміністративна реформа в Україні – це реформування структури та функції Кабінету Міністрів і його апарату. З метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, усунення дублювання їх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату та витрат на його утримання, підвищення ефективності державного управління та відповідно до пункту 15 частини першої статті 106 Конституції України Указом Президента України №1085/2010 від 09.12.2010 року створено Схему організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади (додаток А).

Тема 1.4. Методи регулювання економіки

Державне регулювання економіки передбачає використання ряду методів. Під *методами державного регулювання економіки* розуміють способи впливу держави в особі законодавчих і виконавчих органів на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення або

забезпечення умов їх діяльності відповідно до національної економічної політики.

Методи ДРЕ класифікуються за двома ознаками: за формами впливу (прямі та опосередковані) та за засобами впливу (правові, адміністративні, економічні, пропагандистські).

Методи прямого впливу безпосередньо діють на функціонування суб'єктів ринку. Такий безпосередній вплив здійснюється за допомогою інструментів адміністративно-правового характеру, які регламентують діяльність суб'єктів господарювання, та економічних інструментів прямого впливу.

Основними інструментами прямого державного регулювання є: нормативно-правові акти, директивні заходи макроекономічних планів і цільових комплексних програм, державні замовлення, централізовано встановлені ціни, нормативи, ліцензії, квоти, державні бюджетні витрати, ліміти тощо.

Прямі методи державного регулювання економіки не передбачають створення додаткового матеріального стимулу, не загрожують фінансовими збитками і спираються на силу державної влади.

Методи непрямого регулювання – це методи, які регламентують поведінку суб'єктів ринку не прямо, а опосередковано, через створення певного економічного середовища, яке змушує їх діяти у потрібному державі напрямку. Методи непрямого (опосередкованого) державного регулювання ґрунтуються переважно на товарно-грошових важелях, визначають правила гри в ринковому господарстві та впливають на економічні інтереси суб'єктів господарської діяльності.

Основними інструментами непрямого державного регулювання є: оподаткування, рівень оподаткування і система податкових пільг; регулювання цін, їх рівні та співвідношення; плата за ресурси, відсоткові ставки за кредит і кредитні пільги; митне регулювання експорту й імпорту, валютні курси та умови обміну валют; інвестиційне, амортизаційне та інноваційне регулювання.

Правове регулювання – це діяльність держави щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів права. Необхідний у цьому разі примус забезпечується розвитком громадської свідомості та силою державної влади.

Предметом правового регулювання економіки є: відносини між державою (державними органами) і суспільством, громадянами, суб'єктами господарської діяльності; відносини «всередині» держави, між її органами з приводу розподілу повноважень, визначення їхнього правового статусу; відносини між суб'єктами господарської діяльності тощо.

Основними формами правового регулювання економіки в Україні є: Конституція та закони України; укази та розпорядження Президента України; постанови та інші акти Верховної Ради України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти центральних органів (міністерств, відомств); нормативні акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Важливе значення для розвитку ринкових відносин, обмеження монополізму і розвитку здорової конкуренції має антимонопольне законодавство.

Для державного контролю за розвитком конкуренції та обмеження монополістичної діяльності в Україні створено Антимонопольний комітет.

Адміністративні методи ДРЕ – це інструменти прямого впливу держави на діяльність суб'єктів ринку. Їхні ознаки: прямий вплив державного органу або посадових осіб на дії виконавців через встановлення їхніх обов'язків, норм поведінки та віддавання команд (наказів, розпоряджень); безальтернативний вибір способів розв'язування завдань, варіанта поведінки; обов'язковість виконання наказів, розпоряджень; відповідальність суб'єктів господарювання за ухиляння від виконання наказів.

Адміністративні методи базуються на стилі державної влади і поділяються на засоби заборони, дозволу і примусу.

Адміністративне регулювання ринкової економіки виражає, по суті, пряме управління з боку держави і передбачає використання системи державних замовлень та контрактів; застосування державою санкцій і штрафів, ліцензій, дозволів, квот; запровадження норм і стандартів, які регламентують вимоги до якості робіт, послуг, продукції, до організації виробничих процесів, операцій на внутрішньому і зовнішньому ринку тощо.

Адміністративне регулювання доцільне у разі прямого державного контролю над монополістичними ринками шляхом державного регулювання цін.

Адміністративний контроль ведуть за екологічною безпекою великих виробництв, використанням трансфертних платежів та ін.

Регулювання економіки адміністративними засобами ефективно тоді, коли спрямоване на захист національних інтересів у системі зовнішньоекономічної діяльності, наприклад, ліцензування експорту або державний контроль за імпортом.

В умовах формування ринкових відносин, економічної свободи потрібна розробка дійових механізмів територіальних систем адміністративного регулювання, які б забезпечували збалансованість інтересів суб'єктів регіону та відповідне регулювання процесів економічного і соціального розвитку. Відповідальність за це покладена на представників Президента та державні адміністрації усіх рівнів – області, адміністративного району. Йдеться, насамперед, про суміщення галузевого і територіального індикативного (рекомендаційного) планування, поєднання регіональних інтересів з інтересами підприємств (об'єднань) загальнодержавного підпорядкування, що розміщені на території регіону.

Механізм адміністративного регулювання зовнішньоекономічної політики – це втілення у життя адміністративними державними органами заходів з формування зовнішньоекономічних зв'язків.

Адміністративні методи впливають із необхідності регулювати деякі види економічної діяльності з погляду захисту інтересів громадян, суспільства в цілому, природного середовища.

Застосування *економічних методів ДРЕ* дає змогу створювати економічні умови, які спонукають суб'єктів ринку діяти у необхідному для суспільства напрямі, вирішувати ті чи інші завдання згідно із загальнодержавними та приватними інтересами. Регулювання за допомогою економічних методів дає змогу суб'єктам ринку зберегти право на вільний вибір своєї поведінки.

Економічне регулювання здійснюється інструментами фіскальної, бюджетної, податкової, грошово-кредитної, амортизаційної політики держави, інших напрямів державної економічної політики.

Пропагандистські (морально-етичні) методи ДРЕ – це звернення держави до гідності, честі й совісті людини (підприємця, найманого робітника, державного службовця тощо). Вони охоплюють заходи виховання, роз'яснення та популяризації цілей і змісту економічної політики, засоби морального заохочення тощо. Суть цих методів полягає в тому, щоб формувати та підтримувати в людей певні переконання, духовні цінності, моральні позиції, психологічні настанови щодо діяльності держави. Ефективність морально-етичних методів залежить від належної організації пропагандистських акцій та ступеня довіри людей до держави.

У вивченні способів державного регулювання економічного розвитку виокремлюють три основні напрямки: автоматичні регулятори, антициклічне регулювання, державне програмування.

Автоматичні регулятори – це сукупність важелів, що пов'язані з економічною діяльністю держави і діють автономно незалежно від актів державної політики.

До найпоширеніших автоматичних регуляторів належать різні форми оподаткування та допомоги безробітним. Основна частина автоматичних регуляторів – податки, їх антициклічна дія полягає в тому, що в разі зменшення доходів сума зборів автоматично скорочується, якщо ціни при цьому не підвищуються.

Якщо податок має прогресивний характер, тобто його ставки зростають швидше, ніж норми отриманого доходу, то скорочення податкових надходжень під час криз перевищує зменшення доходів. На відміну від податків переважна частина державних видатків не пов'язана безпосередньо з поточним відтворенням, вона не реагує автоматично на зміни доходів.

Державні видатки зростають більш-менш автоматично. Оскільки податки реагують на циклічну динаміку відтворення одразу, тоді в періоди криз, як правило, спостерігається дефіцит державного бюджету, а в разі підйому доходи переважають видатки.

Отже, автоматичні регулятори можуть дещо пом'якшити кризу, але не спроможні їй запобігти. Якщо криза досить гостра і тривала, регулятори не можуть автоматично кардинально змінити її характер.

Антициклічні регулятори – це сукупність важелів фіскальної (бюджетної) та кредитної політики. *Антициклічні заходи фіскальної політики*, найчастіше зводяться до застосування таких бюджетних важелів, як державні закупки, державні капіталовкладення, трансфертні платежі, регулювання податкових

ставок, а також правил і норм амортизації основного капіталу, що використовується під час розрахунків оподаткування.

Антициклічні заходи кредитної політики передбачають: зміну облікової ставки позичкового відсотка; зміну норми обов'язкових резервів комерційних банків; випуск (або викуп) державою короткострокових зобов'язань державної скарбниці; кількісні обмеження кредиту; зміни умов споживчого, іпотечного та біржового кредиту.

Переваги кредитного регулювання над фіскальними заходами полягають у тому, що вони можуть бути задіяні порівняно швидко і не потребують тривалої адміністративної та законодавчої процедур, з якими пов'язана більшість фіскальних заходів.

Державне середньо- і довгострокове програмування практикується в деяких економічно розвинених країнах. Воно передбачає складання центрального плану для економіки загалом. Програмування діє в таких напрямках: координація діяльності державних підприємств та установ; довгострокове планування державних капіталовкладень; субсидування і підтримка певних галузей; координація виробничих планів монополій згідно із загальноекономічним довгостроковим прогнозом.

Механізм економічного розвитку — це складна система економічних відносин і зв'язків, що охоплює всі сфери суспільно корисної діяльності та всі структурні підрозділи національного комплексу.

Питання для дискусії

---

1. Обґрунтуйте об'єктивну необхідність та поясніть сутність державного регулювання ринкової економіки.
2. Наведіть конкретні приклади вад ринкового саморегулювання.
3. Охарактеризуйте поняття мінімальної необхідності і максимальної допустимості меж державного втручання в економіку ринкового типу.
4. Визначте, у яких галузях і сферах економіки необхідне, на Вашу думку державне регулювання.
5. Яка економіка «переможе» - ринкова чи змішана?
6. Які інструменти та методи ДРЕ є найбільш досконалими?
7. Що є головною спонукальною силою розвитку у ринковій системі?
8. Назвіть найефективніші на Вашу думку, заходи антимонопольного регулювання.
9. Охарактеризуйте основні способи державного регулювання економіки.
10. Назвіть найсуттєвіші відмінності між адміністративними та економічними методами державного регулювання.
11. У чому полягають особливості правових і адміністративних методів регулювання економіки?
12. У чому проявляються економічні методи регулювання?
13. Які специфічні особливості щодо способів та методів регулювання економіки в Україні порівняно з іншими європейськими країнами?

Питання для самоперевірки знань

1. Хто основоположник теорії державного регулювання економіки?
2. Охарактеризуйте ринкову, командну та змішану форми організації економіки.
3. Назвіть основні завдання держави з розвинутою ринковою економікою.
4. Хто є суб'єктами державного регулювання економіки?
5. Унаслідок чого в економіці виникають вади ринкового саморегулювання?
6. У чому полягає сутність монополізації економіки як вади ринкового саморегулювання?
7. З чим пов'язана нездатність приватного сектору забезпечувати людей суспільними товарами?
8. Унаслідок чого в економіці виникають зовнішні ефекти (екстерналії)?
9. Що таке «неповнота ринку» як вада ринкового саморегулювання?
10. Що таке «економічна нестабільність» як вада ринкового саморегулювання?
11. У чому полягає сутність економічної, політичної, соціальної і міжнародної функцій держави?
12. Чим обумовлена необхідність перерозподілу державою доходів?
13. Що таке «ДРЕ»?
14. Чим обумовлені масштаби ДРЕ?
15. Визначте особливості реформ у країнах Східної Європи.
16. Як відбувалось формування системи державного регулювання у Франції?
17. Визначте особливості соціальної політики Швеції.
18. В чому полягає механізм регулювання ринкової економіки у східноєвропейських країнах?
19. Якими методами здійснюється вплив держави на розвиток науково-технічних досліджень в США?
20. Якими є основні напрями залучення іноземних інвестицій у нових індустріальних країнах?
21. Які особливості системи державного регулювання в Японії?
22. Охарактеризуйте механізм регулювання ринку в США.
23. Якими є особливості регулювання економіки у країнах Східної Європи?
24. Що належить до інструментів прямого державного регулювання?
25. Що належить до інструментів опосередкованого державного регулювання?
26. Що є предметом правового регулювання?
27. Що є формами правового регулювання?
28. У чому полягає сутність економічних методів ДРЕ?
29. У чому полягає сутність пропагандистських методів ДРЕ?

МОДУЛЬ 2

ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Методичні поради до вивчення тем модуля

Передбачається вивчення таких питань:

1. Сутність стратегії соціально-економічної політики.
2. Сутність соціально-економічного прогнозування.
3. Система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку.
4. Методи прогнозування.
5. Місце макроекономічного планування в системі державного регулювання економіки та види макроекономічних планів.
6. Індикативне планування.
7. Основи методології індикативного планування.
8. Методи планування.
9. Суть державного програмування: головні завдання та мета.
10. Цільові комплексні програми: зміст та структура, показники.
11. Державні програми економічного і соціального розвитку України.

Література для самостійного вивчення теми: 1, 24

Тема 2.1. Прогнозування соціально-економічного розвитку.

Згідно з теорією менеджменту *стратегія* – це детальний, всебічний комплексний план, спрямований на втілення місії організації (держави). *Місія* держави зумовлена самою її сутністю, чітко визначеною метою її існування.

Процес цілепокладання держави слід розглядати як сукупність певних стадій: визначення суспільних потреб та інтересів; ранжування цілей, соціально-економічне прогнозування, формування концепції соціально-економічної політики, розроблення та реалізація макроекономічних планів і цільових комплексних програм.

Обґрунтування цілей необхідне для чіткого визначення їх. Цілі формулюються на майбутнє, яке невідоме, ймовірніше, альтернативне. Передбачати його доводиться на базі інформації про минуле. Ясна річ, що без певного уявлення про майбутнє не можна здійснювати регулювання й будувати економічну політику взагалі.

Ієрархія цілей будується за принципом пріоритетів потреб та інтересів суспільства. Оцінка важливості та ранжування цілей здійснюється відповідно до політики пріоритетів. У даному контексті *пріоритети* – це найважливіші напрями соціально-економічної політики.

Визначення пріоритетних напрямів здійснюється за експертними методами на підставі певних критеріїв (факторів). Основними *критеріями* є:

соціально-економічна ефективність; швидкість одержання позитивних результатів; мінімум необхідних ресурсів для реалізації наміченого і т. п.

Ранжирування цілей здійснюється способом розміщення їх у порядку зниження пріоритетності. Для цього спочатку визначаються найпріоритетніші цілі (цілі першого рангу), далі – найсуттєвіші з тих, що залишилися (цілі другого рангу), і т. д. Для впорядкування цілей різних ієрархічних рівнів будується так зване дерево цілей. Ціль вважається досягнутою, коли досягнуто всіх підцілей нижчого рівня.

Центральною, визначальною вершиною дерева цілей є стратегічна ціль, що зумовлює якість самого суспільства, забезпечує збереження та вдосконалення його. Стратегічні цілі розгортаються в тактичні. *Тактика* визначає цілі й засоби, форми й способи діяльності, які найбільш відповідають конкретним обставинам на даний момент і забезпечують досягнення стратегічних цілей. Тактичні цілі, як правило, фіксують великі блоки дій. *Оперативні цілі* пов'язані з необхідністю запобігання загрози виникнення негативних явищ і подолання наслідків форс-мажорних обставин (стихійних лих, природних катаклізмів, техногенних катастроф, соціальних заворушень тощо).

З метою втілення стратегічних, тактичних та оперативних цілей, а також визначення шляхів і засобів реалізації їх має формуватися концепція соціально-економічного розвитку. *Концепція* – це система поглядів на певні явища, а також спосіб розуміння їх, тлумачення, інтерпретації. Розроблення концепції є необхідною умовою послідовної та спадкоємної економічної політики. Вона повинна розроблятися на довго-, середньо- і короткострокову перспективу. Концепція ґрунтується на трьох основних елементах: аналізі стану економіки, аналізі цілей і виборі інструментів державного регулювання.

Стратегічною метою України за умов трансформації, спрямованої на поєднання механізмів ринкового саморегулювання та державного регулювання, є *побудова соціально орієнтованої ринкової економіки*. Цей напрям, по суті, є вітчизняним трактуванням загальносвітової тенденції руху до постіндустріальної цивілізації, який має бути здійснений еволюційним, безконфронтаційним шляхом.

Прогноз – це науково обґрунтоване судження про можливий стан об'єкта в майбутньому, а також про альтернативні шляхи і строки досягнення такого стану. Процес розроблення прогнозів називається прогнозуванням. Одним з найважливіших напрямів прогнозування суспільного розвитку є соціально-економічне прогнозування.

Прогнозування є сполучною ланкою між теорією і практикою. У методології прогнозування розрізняють два аспекти: теоретичний та управлінський. *Теоретичний аспект* полягає в тому, що за допомогою прогнозування здійснюється аналіз реальних фактів і причинно-наслідкових зв'язків, оцінка й опис можливих і бажаних перспектив розвитку об'єкта. *Управлінський аспект* полягає в тому, що прогнозування формує рекомендації щодо ДРЕ на відповідну перспективу.

Соціально-економічне прогнозування є складовою ширшого поняття – *передбачення*, як випереджувального відображення дійсності. Залежно від

ступеня конкретизації досліджуваних процесів розрізняють три форми передбачення: гіпотезу, прогноз і план (програму).

Гіпотеза характеризує наукове передбачення на рівні загальної теорії. Науковим підґрунтям побудови гіпотези є теорія й відкриті на її підставі закономірності, причинно-наслідкові зв'язки та тенденції функціонування й розвитку об'єктів. На цьому рівні об'єкти описуються за допомогою якісних характеристик. Прогноз, як порівняти з гіпотезою, має більшу визначеність і достовірність, оскільки базується не тільки на якісних, але й на кількісних параметрах. План (програма) – це комплекс конкретних заходів, спрямованих на досягнення певних цілей.

Єдність між цими формами передбачення зумовлена тим, що гіпотетичні уявлення та прогнозування створюють умови для науково обґрунтованого планування (процесу прийняття управлінських рішень).

Прогнози мають *імовірнісний* та *альтернативний* характер. При цьому визначення альтернатив розвитку є одним з результатів прогнозування. Процес розроблення плану (програми) теж мусить мати варіантний характер, але, на відміну від прогнозу, план (програма) – це вже вибраний варіант розвитку, який підлягає практичній реалізації.

Однією з найважливіших характеристик соціально-економічного прогнозування є *класифікація (типологія) прогнозів* (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація прогнозів

Класифікаційна ознака	Прогнози
За масштабами об'єкта прогнозування	Глобальні; макроекономічні; секторів економіки; народногосподарських комплексів; галузеві (міжгалузеві); регіональні (міжрегіональні) та інші
За часом випередження (прогнозним горизонтом)	Короткострокові (до 1 року) Середньострокові (1-5 років) Довгострокові (5-10 років)
За ступенем контролю за змінними величинами	Контрольовані Неконтрольовані
За елементами та напрямками відтворення	Первинних факторів виробництва (природних ресурсів, матеріальних ресурсів, трудових ресурсів, фінансових ресурсів тощо) Суспільних потреб (загальнодержавних, особистих, виробничих, споживчих тощо)
За функцією прогнозування	Пошукові (дослідницькі) Цільові (нормативні)
Залежно від урахування настання якої-небудь іншої події або без неї	Умовний Безумовний
Залежно від кількості об'єктів	Одиничний Множинний
Залежно від інтервалу, в якому перебуває прогнозна величина	Точковий Інтервальний

Систему прогнозів економічного і соціального розвитку можна розглядати за такими критеріями, як сукупність груп прогнозів за якісним змістом, за окремими елементами і напрямками відтворення, за способами і

методами прогнозування. Відповідно до цього в економічній теорії і практиці є різні підходи до класифікації прогнозів.

У працях російських економістів А. і. Анчишкіна, В. Н. Мосіна, Д. М. Крука та інших прогнози класифіковані за об'єктами прогнозування, якісним змістом, елементами і напрямками відтворення. За цими ознаками виділяють три головні групи прогнозів:

1) *прогнози ресурсів* (природних ресурсів, запасів природної сировини і стану природного середовища, демографічні та науково-технічного прогресу);

2) *прогнози розвитку економіки* (галузей економіки або народногосподарських комплексів, динаміки, темпів і факторів економічного зростання, міжгалузевих структурних зрушень, розміщення продуктивних сил);

3) *прогнози суспільних потреб* (виробничих, особистих, загальнодержавних потреб, підвищення життєвого рівня населення, процесів соціального розвитку, зовнішньополітичні і військово-стратегічні).

Залежно від рівня агрегування показників, розрізняють прогнози макроекономічні, макроструктурі (укрупнені галузеві) і галузеві.

Наведена класифікація прогнозів характеризує систему соціально-економічного прогнозування з функціонального погляду.

Система прогнозів за проблемною ознакою повинна передбачати: прогнози наслідків від реалізації окремих рішень управлінських органів та можливого і ймовірного настання певних подій у країні. За організаційною ознакою система прогнозів повинна охоплювати складання Державного прогнозу економічного і соціального розвитку країни, прогнозів окремих виробничих, управлінських і територіальних структур.

Система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України складається з:

- прогнозів економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткостроковий періоди;

- Державної програми економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період;

- прогнозів економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на середньостроковий період;

- програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на короткостроковий період;

- прогнозів розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період; програм розвитку окремих галузей економіки.

У разі необхідності прогнозні і програмні документи економічного і соціального розвитку можуть розроблятися на більш тривалий період.

Відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» прогнозні та програмні документи на державному рівні розробляються на середньостроковий (5 років) і короткостроковий (1 рік) періоди. У прогнозах мають бути відображені:

- аналіз соціально-економічного розвитку країни за попередній період і характеристика головних проблем розвитку економіки та соціальної сфери;
- очікувані зміни зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації та їхній вплив на економіку країни;
- оцінка впливу можливих заходів державної політики у прогностному періоді на розвиток економіки та соціальної сфери;
- цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку та пропозиції щодо напрямів державної політики на відповідний період;
- прогноз кон'юнктури на внутрішніх і зовнішніх ринках стратегічно важливих товарів (послуг);
- основні макроекономічні та інші необхідні показники і баланси економічного і соціального розвитку, в тому числі по галузях і регіонах;
- висновки щодо тенденцій розвитку економіки країни у прогностному періоді.

Прогноз економічного і соціального розвитку на середньостроковий період використовується під час розроблення проекту Програми діяльності Кабінету Міністрів. Параметри прогнозу на короткостроковий період використовуються для розроблення Державної програми економічного і соціального розвитку та для оцінки надходжень і формування показників державного бюджету.

У разі необхідності прогностні і програмні документи економічного і соціального розвитку можуть розроблятися на більш тривалий період.

Державний прогноз економічного і соціального розвитку України – це система кількісних показників та якісних характеристик розвитку макроекономічної ситуації в країні на визначений період, що охоплює формування структури економіки та соціальної інфраструктури, обсягів виробництва товарів і послуг та їх споживання, зовнішньоекономічної діяльності. Прогностні параметри визначають з урахуванням результатів аналізу економічного і соціального розвитку України за попередній період та припущень щодо зовнішньої економічної ситуації і внутрішньої економічної політики в перспективі. Державні прогнози економічного і соціального розвитку розробляють на довго-, середньо- і короткотермінові періоди в цілому по Україні, регіонах та галузях економіки. Їх використовують для прийняття органами законодавчої та виконавчої влади конкретних рішень у сфері економічної політики, зокрема, для розробки загальнодержавних, регіональних, галузевих програм.

Тема 2.2. Макроекономічне планування.

Розв'язання життєво важливих проблем розвитку суспільства, регіонів, галузей економіки, інституціональних одиниць та обґрунтування способів реалізації визначених стратегічних і тактичних цілей здійснюється за допомогою макроекономічних планів. Макроекономічне планування як складова механізму ДРЕ широко використовується в економічно розвинутих країнах з метою соціально-економічної стабілізації, формування макропропорцій та забезпечення динамічності розвитку економіки.

У загальному розумінні *план* – це сукупність обґрунтувань цілей і рішень, необхідних для досягнення їх. Процес розроблення плану називається *плануванням*. Особливість макроекономічного планування полягає в тому, що об'єктом його є національна економіка, а суб'єктом - держава. Крім того, слід ураховувати часові обмеження планів, що обумовлено календарним характером планування.

Отже, *макроекономічне планування* – це особливий вид діяльності держави щодо визначення стратегічних, тактичних та оперативних цілей планового періоду, а також способів досягнення таких цілей.

З погляду обов'язковості виконання суб'єктами господарювання планових завдань розрізняють директивні та індикативні плани. *Директивний план* має силу юридичного закону, адресний та обов'язковий для виконання характер. За директивного планування посадові особи несуть відповідальність за невиконання планових завдань. Директивне планування притаманне командній економіці. Воно використовувалося у СРСР і соціалістичних країнах з метою прямого впливу держави на всі ланки оргструктури економіки. *Індикативний план* – це рекомендаційна система планових заходів, спрямованих на досягнення цілей соціально-економічної політики держави, що передбачає створення таких умов функціонування суб'єктів економіки, які б спонукали їх до виконання поставлених завдань.

Індикативні плани мають низку особливостей, які суттєво відрізняють їх від планів директивних. По-перше, індикативний план є комплексом рекомендацій; по-друге, рекомендації не мають обов'язкового характеру; по-третє, показники плану призначено для інформування суб'єктів господарювання про цілі, пріоритети та наміри держави; по-четверте, мобільний характер плану передбачає можливість коригування його параметрів відповідно до змін на ринку; по-п'яте, реалізація цілей індикативного плану здійснюється через систему правових та економічних регуляторів. Із цього видно, що індикативне планування властиве економіці змішаного типу, тобто воно зумовлює сутність трансформації в сфері макроекономічного планування в Україні – перехід від директивного планування до індикативного.

В Україні індикативне планування було запроваджене у 1993 р.

Метою індикативного планування є реалізація цілей державного впливу на економічний та соціальний розвиток.

Головне призначення індикативного планування в Україні – розробка, обґрунтування і вжиття заходів щодо державного регулювання соціально-економічного розвитку країни.

Індикативне планування в умовах ринку веде держава з метою розвитку народного господарства і вдосконалення його структури. Для цього обґрунтовують поведінку самостійних суб'єктів ринкових відносин; створюють передумови для державного контролю над тими сферами економіки, де наявні гострі і невідкладні проблеми і, нарешті, обґрунтовують та реалізують шляхи і засоби регулювання економічних процесів.

Отже, *індикативний народногосподарський план* – це організаційно-економічний інструмент втілення економічної політики держави у практику дії

суб'єктів господарювання, який ґрунтується на системі економічних, науково-технічних і соціальних прогнозів, має орієнтувальний, рекомендаційний характер і є основою для вироблення регуляторів ринку.

Уряд реалізує головні положення цього плану через систему державного підприємництва, державного замовлення, цільові комплексні програми, бюджетне фінансування (бюджетне планування) та грошово-кредитний механізм.

Певна частина плану повинна бути директивною. Це стосується заходів, які фінансують з бюджету. Отже, індикативне планування передбачає і планування бюджетне.

Головні функції індикативного плану такі:

- ретроспективний аналіз, прогнозування й обґрунтування цілей, темпів та умов збалансованого економічного і соціального розвитку країни;
- розробка системи державних рішень прямої дії (адміністративних регуляторів);
- визначення економічних важелів і стимулів (економічних регуляторів);
- формування цільових комплексних програм, які передбачають раціональне поєднання інтересів країни з інтересами внутрішніх та зовнішніх суб'єктів ринкових відносин шляхом координації їхньої планово-економічної діяльності й економічного впливу;
- планування економічного та соціального розвитку підвідомчого господарства;
- координація і взаємоув'язка розробленого індикативного плану з бюджетом держави;
- застосування як інструменту поточного аналізу та координації виконання окремих елементів, завдань, програм у складі індикативного плану і досягнення основних цілей, затверджених Верховною Радою України;
- вироблення і реалізація пріоритетних напрямів у розвитку економіки.

З 1995р. індикативне планування в Україні полягає у розробці Державної програми економічного і соціального розвитку України (ДПЕСР).

Під методологією індикативного планування розуміють систему вимог до його побудови. Методологія індикативного планування визначає основні принципи, методи розробки планів і логіку їх побудови для різних часових періодів, ланок та рівнів національної економіки.

Принципи індикативного планування виражають головні вимоги до побудови індикативних планів. До них належать:

- поєднання інтересів усіх суб'єктів ринкових відносин – держави, регіонів, підприємств і окремих підприємців;
- порівняння витрат і доходів;
- комплексність, яка передбачає системний підхід у вирішенні економічних, соціальних, культурних, екологічних, зовнішньоекономічних та інших проблем;
- індикативність як спосіб визначення цілей і пріоритетів соціально-економічного розвитку;

- розробку способів їх досягнення на базі глибокого аналізу об'єктивного стану і динаміки розвитку суспільства;
- поєднання планового і ринкового регулювання розвитку економіки;
- безперервність, яка передбачає безперервний процес прогнозування і планування;
- орієнтацію на вирішення соціальних завдань розвитку суспільства.

Головними способами реалізації індикативних планів треба вважати такі: застосування економічних регуляторів (податки, кредити, тарифи, інвестиції, ціни, цінні папери, відсотки, резерви, норми і нормативи, амортизаційні відрахування, бюджет, субсидії, програми); застосування адміністративних регуляторів (державні замовлення, штрафи, санкції, ліцензії, дозволи, квоти, антимонопольні закони тощо).

Показники, які є в індикативному плані, виражають головні напрями економічного і соціального розвитку, вони не адресні і є орієнтирами, досягнення яких повинні домагатися державні органи шляхом застосування різних стимулювальних заходів і економічних важелів. Індикативний план передбачає три типи показників: прогнозні, директивні та розрахункові. *Прогнозні* показники визначають можливі орієнтири розвитку економіки, окремих сфер і елементів ринку. *Директивні* показники виробничої діяльності підприємств затверджені у Державному плані й обов'язкові до виконання без огляду на економічну доцільність. Ці показники характерні переважно для адміністративно-командної економіки.

Структура індикативного плану може виглядати так:

Розділ I. Соціально-економічна й екологічна ситуація.

Розділ II. Головні напрями, цілі та пріоритети, структура і пропорції соціально-економічного розвитку.

Розділ III. Соціальний розвиток і рівень життя.

Розділ IV. Економічний розвиток країни.

Розділ V. Охорона навколишнього середовища і раціональне використання природних ресурсів.

Розділ VI. Економічні регулятори, які застосовують протягом поточного і перспективного періодів:

Розділ VII. Прогноз розвитку ринкових відносин і кон'юнктури ринку.

Розділ VIII. Бюджетне планування.

Розділ IX. Соціально-економічний розвиток регіонів.

До основних методів розробки індикативних планів належать нормативний та балансовий, а також: програмно-цільовий, економіко-математичний, техніко-економічного аналізу, індексного аналізу, системного аналізу.

Зміст *балансового методу планування* полягає у застосуванні системи розрахунків, які пов'язують потреби суспільства з ресурсами за допомогою системи економічних балансів. Через показники балансів визначають кількісні співвідношення між виробництвом і споживанням матеріальних благ, національного доходу тощо.

Усі баланси класифікують за різними ознаками. *За видом виробничих ресурсів* їх поділяють на *баланси матеріальних, трудових, природних, фінансових ресурсів і виробничих потужностей*.

Нормативний метод. Використання цього методу в індикативному плануванні дає змогу за допомогою норм і нормативів визначати потребу у виробництві продукції чи послуг. Потребу (планове завдання) обґрунтовують ресурсами, через норми і нормативи визначають показники індикативного плану. Окрім цього, норми і нормативи у плануванні виконують своєрідну контрольну функцію, наприклад, контролюють ступінь досягнення орієнтованих рівнів ефективності виробництва, стан навколишнього середовища тощо.

Отже, за роллю у плануванні норми і нормативи поділяють на *цільові, економічні (утворення фондів), використовувані у техніко-економічних розрахунках*. У сучасних умовах економічні нормативи частково втратили своє значення, їх зрідка використовують у практиці розробки та реалізації індикативних планів. Цільові ж і використовувані у техніко-економічних розрахунках є важливими й сьогодні. До їхнього складу належать: норми ефективності суспільного виробництва; норми і нормативи затрат праці; норми й нормативи витрат і запасів сировини, матеріалів, палива та енергії; норми і нормативи використання виробничих та освоєння проектних потужностей; норми і нормативи потреби в устаткуванні та його використанні; норми і нормативи капітальних вкладень і капітального будівництва; фінансові норми та нормативи.

Метод системного аналізу застосовують для вивчення розвитку економічної ситуації у народному господарстві в минулому, теперішньому і майбутньому з урахуванням різних його варіантів.

Системний економічний аналіз передбачає: економічний аналіз організаційної структури об'єкта, який планують, ефективності функціонування структурних підрозділів; вивчення варіантів планованих рішень для вибору найоптимальніших; оперативне виявлення і вивчення відхилень від запланованих завдань у розвитку економіки; аналіз ефективності використання ресурсів у процесі реалізації індикативного плану.

Економіко-математичні методи у плануванні побудовані на засадах реалізації принципу оптимізації, тобто вибору плану з найбільшим економічним ефектом. Поштовхом до їхнього розвитку став вибір варіанта оптимального планування. Ці методи посилюють кількісний аналіз економічних явищ і поліпшують обґрунтованість планів.

Економіко-математичні методи неоднорідні за складом елементарних розрахунків, способами реалізації, застосовуваними прийомами тощо. За спільністю перелічених ознак ці методи класифікують у такий спосіб: оптимальне, лінійне програмування, математична статистика, теорія ігор, теорія масового обслуговування, управління запасами, експертні оцінки.

Використання економіко-математичних методів у плануванні пов'язане з моделюванням економічних процесів. У моделях реальних економічних систем коефіцієнти цільової функції або обмеження можуть бути не сталими, а

змінюватися під впливом різних факторів. Для реалізації такого типу задач ефективними є *методи параметричного програмування*.

У плануванні найбільшого практичного застосування набули розрахунки зі складання реальних планів: оптимальні перевезення (транспортна задача), експлуатації рухомого складу транспорту, оптимального розміщення окремих галузей промисловості і підприємств галузі, оптимального планування і розподілу централізованих капітальних вкладень, розрахунки статичної та динамічної моделей міжгалузевого балансу.

Методи математичної статистики використовують для пошуку і розкриття закономірностей, властивих великим сукупностям однорідних об'єктів. У цьому випадку вивчають не кожний елемент сукупності, а певну вибірку. Математичну статистику застосовують у практиці планування у вигляді кореляційного, регресійного, дисперсійного, факторного аналізів, а також для розрахунку параметрів нормативів, формування планів, для розв'язання задач масового обслуговування.

Тема 2.3. Програмування національної економіки.

Програмування національної економіки як явище в системі державного регулювання з'явилося у світовій практиці в середині ХХ ст. Першими на цей шлях стали США, Канада, Франція та Японія. Зокрема, відомими були програма освоєння ресурсів ріки Теннессі, розроблена в США в 30-ті роки, програми освоєння районів Півночі, розроблені і реалізовані в Канаді. В Японії найвідомішими є національні програми «Технополіс», «План реконструкції Японських островів» та ін.

Суть програмування полягає в аналізі стану національної економіки, виявленні проблем, які не можуть вирішити ринкові механізми, розробці та реалізації окремих економічних програм.

Програмування може бути успішним лише за умови дотримання централізованого підходу до розробки, управління та реалізації масштабних народногосподарських програм.

Головними завданнями програмування є підтримка економічної рівноваги, вплив на якісне перетворення економіки, стимулювання її розвитку.

Мета державного програмування – досягнення прийняттого для держави варіанта розвитку економіки.

Програмування, як форма державного регулювання, має такі специфічні особливості:

- 1) втручання держави в економіку не ліквідує стихійність у ринкових перетвореннях, а лише коректує цей процес;
- 2) програмування є елементом сучасної ринкової організації економіки, оскільки держава не керує агентами ринку, а лише спрямовує їхню діяльність;
- 3) основою програмування є структурне регулювання;
- 4) програмування, як форма впливу на економіку, є системним і комплексним.

Основа державного програмування – це розробка і виконання довго- (10-15-20 років), середньо- (4-5 років) і короткотермінових (1 рік) програм.

У державних програмах можна виділити:

- спеціальні програми розвитку окремих галузей, секторів або районів. Прикладом таких програм в Україні є Державна програма розвитку вугільної промисловості. Державна програма ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, Державна національна програма «Освіта, Україна XXI століття»;

- програм, що стосуються певних загальнонаціональних проблем: Державна програма зайнятості, Державна програма соціального захисту населення, Державна програма приватизації;

- програм для досягнення економічної рівноваги: програми стабілізації економіки та виходу її з кризового стану; фінансові програми; регіональні, програми з господарського освоєння нових районів, перетворення економіки регіонів, які вже сформовані, формування нових територіально-виробничих комплексів тощо.

За рівнем масштабу порушених проблем розрізняють:

1) великомасштабні комплексні програми. До них можна віднести комплексну програму НТП у національній економіці, програму вирішення найважливіших соціальних проблем;

2) програми соціально-економічного розвитку, наприклад, житлова програма;

3) вузькі науково-технічні програми.

Вивчення конкретних програм свідчить, що є суттєві відмінності у формах виконання їхнього втілення. Ці відмінності залежать від масштабу і сфери дії програм, ступеня залучення державного і приватного секторів, характеру економічних та адміністративно-правових зв'язків, Методи формування структури і змісту програм, особливо їхнього організаційно-економічного механізму, залежать від їхнього правового статусу (індикативного чи директивного), інших зв'язків.

Комплексноціллова програма – це державний, адресний плановий документ, у якому визначений за ресурсами, виконавцями та строками комплекс економічних, техніко-виробничих, науково-дослідних, організаційно-господарських заходів до яких, як звичайно, залучено багато галузей, господарських органів, регіонів. Нині в Україні проводяться науково-дослідні та конструкторські роботи за кількома десятками державних і міждержавних ЦКП і впроваджуються їх результати.

Класифікація ЦКП здійснюється за такими основними ознаками: за рівнем, складом, сферою впливу та реалізації; за характером і специфікою проблем і цілей; за термінами виконання.

За рівнем, складом, сферою впливу та реалізації виділяють такі програми: міждержавні, державні, міжгалузеві, галузеві, міжрегіональні, регіональні, локальні.

За характером і специфікою проблем та цілей розрізняють: соціально-економічні, виробничі, науково-технічні, екологічні, інституціональні, регіональні і т. п. програми.

За термінами виконання програми поділяють на довгострокові (розраховані на період 5-10 років), середньострокові (1-5 років) і короткострокові (до 1 року).

За змістом комплексні цільові програми є такі:

- соціально-економічні, спрямовані на вирішення проблем розвитку и удосконалення способу життя, підвищення матеріального і культурного рівня життя населення, поліпшення соціальних умов праці та відпочинку;

- виробничі, спрямовані на збільшення обсягу виробництва певних видів продукції (послуг), розвиток нових видів виробництва, підвищення якісних характеристик продукції, зростання ефективності використання ресурсів;

- науково-технічні, спрямовані на розвиток наукових досліджень, вирішення проблем розробки і впровадження в практику нових видів техніки і технологій;

- екологічні, спрямовані на виконання природоохоронних і природо перетворювальних проектів;

- інституційні, спрямовані на удосконалення організації управління господарськими системами;

- регіональні, спрямовані на господарське освоєння нових районів, реструктуризацію економіки розвинутих районів України, формування територіально-виробничих комплексів.

Проект програми має включати такі головні розділи: цільовий, зведений (включає три блоки), організаційний.

За структурою цільова комплексна програма має такі головні елементи (блоки):

- цільовий, де з'ясовані головна ціль і підцілі програми, бажана послідовність їхньої реалізації;

- структурний, формування якого дає змогу визначити набір та контури ціле реалізаційних систем, тобто об'єктів національної економіки та їхніх елементів, які об'єднані за ознакою цільового призначення;

- блок техніко-економічного обґрунтування;

- ресурсний, який характеризує обсяг і структуру розподілу ресурсів, потрібних для виконання програми;

- організаційний, у якому по всіх елементах програми передбачені відповідальні виконавці, джерела і строки виділення ресурсів, а також терміни вжиття заходів.

Показники цільових комплексних програм є в індикативному плані (Державній програмі економічного і соціального розвитку). До таких показників належать:

- виробництво найважливіших видів продукції для потреб програми;

- ліміти капітальних вкладень і обсяги будівельно-монтажних робіт на їх реалізацію;

- державні замовлення на виробництво (поставку) продукції, робіт, послуг, потрібних для виконання програми;

- державні замовлення на введення в дію виробничих потужностей і основних фондів; перелік найважливіших будов;
- витрати з державного бюджету на реалізацію цільових програм;
- затрати валютних ресурсів і найважливіші заходи у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Національні, галузеві та регіональні програми є основним засобом реалізації державної політики, пріоритетних напрямків соціально-економічного, екологічного, науково-технічного і національно-культурного розвитку України, концентрації фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів і координації діяльності підприємств, установ, організацій та громадян з метою розв'язання найважливіших загальнодержавних проблем.

Порядок розроблення прогнозів, планів і програм соціально-економічного розвитку України визначає уряд України.

Органи законодавчої та виконавчої влади використовують результати прогнозів соціально-економічного розвитку України та прогнози кон'юнктури ринку, приймаючи конкретні рішення в галузі економічної політики і розробляючи державні програми та індикативні плани. *Державна програма соціально-економічного розвитку України на довгострокову перспективу* розробляється на 10-15 років; при цьому можливе коригування, а також продовження реалізації програми кожні п'ять років. У програмі визначаються можливі пріоритети і цілі соціально-економічного розвитку, шляхи та засоби досягнення окреслених цілей.

З метою створення організаційно-правових та економічних умов для комплексного розвитку продуктивних сил регіонів розробляються державні програми соціально-економічного розвитку кожної з областей або їх груп.

Державні програми соціально-економічного розвитку України на середньострокову перспективу розробляються на 3-5 років і щороку коригуються. У них визначаються та обґрунтовуються стратегічні пріоритети і цілі соціально-економічної політики, напрямки їх реалізації, найважливіші завдання, що мають бути розв'язані на державному рівні.

Державні програми соціально-економічного розвитку України на наступний рік розробляються щороку з визначенням пріоритетів і цілей виходячи з фінансових можливостей держави; конкретизуються заходи, передбачені в програмі діяльності Кабінету міністрів України, та завдання, визначені у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України.

Проект державної програми на наступний рік подається до Верховної Ради одночасно з проектом державного бюджету. Після затвердження парламентом Програма публікується в офіційних виданнях Верховної Ради та газеті «Урядовий кур'єр». У ДПЕСР України мають бути відображені:

- аналіз соціально-економічного розвитку країни за минулий та поточний роки та характеристика головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери;
- вплив очікуваних змін зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації на економіку країни;

- цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку у наступному році;

- система заходів щодо реалізації державної політики з визначенням термінів виконання та виконавців;

- основні макроекономічні показники, обсяги капітальних вкладень, показники державного замовлення та інші необхідні показники і баланси економічного і соціального розвитку, в тому числі у розрізі галузей економіки, Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя;

- перелік державних цільових програм, що фінансуватимуться в наступному році за рахунок коштів Державного бюджету України;

- показники розвитку державного сектора економіки, зокрема отримання та використання доходів від розпорядження державним майном, ефективності використання об'єктів права державної власності, розвитку казенних підприємств.

Питання для дискусії

1. Охарактеризуйте стан реалізації стратегії економічної та соціальної політики України.
2. У чому полягає сутність соціально орієнтованої ринкової економіки як стратегічної мети соціально-економічного розвитку в Україні?
3. Розкрийте особливості забезпечення розроблення плану інформаційною базою.
4. У чому полягають особливості між прогнозуванням та плануванням в забезпеченні державного регулювання економіки?
5. Які вимоги висуваються до розроблення плану?
6. Якими організаційно-економічними засобами забезпечується реалізація індикативних макроекономічних планів?
7. Чим відрізняються Прогноз економічного і соціального розвитку України та Державна програма економічного і соціального розвитку України?
8. Чим обумовлене застосування програмно-цільового методу планування?
9. Охарактеризуйте функції соціально-економічних і науково-технічних програм.
10. Охарактеризуйте Державні програми економічного і соціального розвитку (ДПЕСР) України як форми макроекономічного планування в Україні.

Питання для самоперевірки знань

1. Що таке «стратегія соціально-економічного розвитку країни»?
2. Що таке «тактика»?
3. Які існують етапи цілепобудови?
4. Яким чином здійснюється ранжирування цілей?
5. Що виступає критерієм визначення пріоритетів?
6. Які існують правила побудови дерева цілей?
7. Як класифікуються цілі?

8. Що таке прогнозування?
9. Що таке «соціально-економічне прогнозування (СЕП)»?
10. Що таке «гіпотеза» як форма наукового передбачення?
11. Які основні функції СЕП?
12. Що таке «ретроспекція», «діагноз» і «проекція» як стадії наукового аналізу соціально-економічних процесів?
13. Яким чином класифікуються соціально-економічні прогнози?
14. Яким чином класифікуються методи прогнозування?
15. У чому полягає сутність експертних методів прогнозування?
16. У чому полягає сутність моделювання як методу прогнозування?
17. Що таке «макроекономічне планування»?
18. У чому полягає сутність балансового методу планово-економічних розрахунків?
19. Яким чином класифікуються баланси?
20. У чому полягає сутність нормативного методу планово-економічних розрахунків?
21. Яким чином побудовано систему норм і нормативів?

МОДУЛЬ 3
МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ
(ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ)

Методичні поради до вивчення тем модуля

Передбачається вивчення таких питань:

1. Державний бюджет – головний засіб державного регулювання економіки.
2. Податкове регулювання.
3. Напрями вдосконалення системи державного оподаткування.
4. Грошово-кредитне регулювання.
5. Необхідність і методи державного регулювання цін.
6. Антиінфляційна політика.
7. Державне регулювання ринку цінних паперів.
8. Основи зовнішньоекономічної політики.
9. Регулювання торговельної діяльності.
10. Мито і митні податки в системі державного регулювання.
11. Квоти й ліцензії в регулюванні зовнішньоекономічної діяльності.
12. Регулювання іноземного кредитування.
13. Суть і види інвестицій.
14. Державна інвестиційна політика.
15. Державне регулювання іноземних інвестицій.

 Література для самостійного вивчення теми: 1, 2, 15, 18, 22, 23, 25, 26, 27, 31, 33, 34, 35, 43, 44, 55, 56, 57, 58, 61, 62

Тема 3.1. Фінансово-бюджетне регулювання економіки.

Фінансово-бюджетне регулювання займає чи не найважливіше місце у системі державного регулювання економіки. У системі фінансово-бюджетного регулювання на перше місце треба поставити державний бюджет: справді, саме через бюджет реалізується найбільша частина національного доходу та ВВП країни.

Бюджет згідно Бюджетного кодексу України – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Одним із завдань, або таких функцій, є підтримування ринкової рівноваги і стимулювання розвитку окремих сфер та галузей національної економіки. Державним бюджетом, як контрольованим грошовим фондом держави, розпоряджається Уряд.

Державний бюджет виконує такі функції:

- збільшує або зменшує сукупний попит;
- виконує перерозподільну функції;
- стимулює або гальмує виробництво шляхом вибору певної системи оподаткування;
- забезпечує покриття касових збитків підприємств, які внаслідок певних об'єктивних причин є збитковими, однак функціонування яких зумовлене суспільними потребами;
- забезпечує фінансову допомогу у розвитку окремих галузей і сфер діяльності;
- збалансовує бюджети нижчих рівнів.

Кошти з державного бюджету використовують на державне управління, оборону, фінансування бюджетних галузей народного господарства (освіти, науки, культури та ін.).

Бюджетна система України складається з державного бюджету, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів, а також бюджетів місцевого самоврядування. Державний і місцеві бюджети є фінансовою основою для поєднання загальнодержавних та регіональних інтересів.

Сукупність усіх бюджетів бюджетної системи є зведеним бюджетом України. Цей бюджет використовують для аналізу і визначення засад державного регулювання економічного і соціального розвитку України.

Верховна Рада України визначає головні напрями бюджетної політики, розглядає проект державного бюджету, вносить зміни та доповнення до нього, затверджує, контролює його виконання, затверджує звіт про використання бюджетних коштів.

Спеціальну постанову Верховної Ради України, яка визначає головні напрями та пріоритети бюджетної політики на наступний бюджетний рік, називають *бюджетною резолюцією*.

Доходи бюджетів різних рівнів формують за рахунок надходжень від сплати фізичними і юридичними особами податків, зборів та інших платежів, надходжень з інших джерел, передбачених законодавством України. Доходи бюджетів України поділяють на доходи державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів.

Доходи бюджету класифікуються за такими розділами: 1) податкові надходження; 2) неподаткові надходження; 3) доходи від операцій з капіталом; 4) трансферти.

Кошти державного бюджету витрачають лише на цілі та в межах, затверджених законом про державний бюджет України.

Видатки та кредитування бюджету класифікуються за: 1) бюджетними програмами (програмна класифікація видатків та кредитування бюджету); 2) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків та кредитування бюджету); 3) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету (функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету).

Значну частину державного бюджету витрачають на загальнодержавні програми підвищення життєвого рівня, заходів соціального захисту населення, охорони навколишнього природного середовища, ресурсозбереження.

З державного бюджету видають кошти на утримання органів державної влади, державного управління, судів, прокуратури, а також на програми, які виконують спільно з іншими країнами. Перевагу надають тим видаткам, які пов'язані із соціальним захистом та соціальним забезпеченням населення.

У державному бюджеті передбачено також резервні кошти (у межах до 2% від обсягів видатків державного бюджету) для ліквідації наслідків стихійних явищ, аварій і катастроф.

Наявні бюджетні ресурси спрямовують, переважно, на погашення заборгованості з заробітної плати працівникам бюджетних установ, фінансування соціально-культурної сфери та соціального захисту населення.

Одним із головних напрямів бюджетної політики більшості країн світу є прагнення до бездефіцитного бюджету або підтримування дефіциту на мінімальному рівні. Дефіцит державного бюджету вимірюють у відсотках до ВВП. Відповідно до Бюджетного кодексу України джерелами фінансування бюджету є:

1) кошти від державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень;

2) кошти від приватизації державного майна (включаючи інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації) - щодо державного бюджету;

3) повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів;

4) вільний залишок бюджетних коштів з дотриманням умов, визначених Бюджетним кодексом України.

Джерелом фінансування бюджету не можуть бути емісійні кошти Національного банку України.

Дефіцит державного бюджету є одним із важливіших макроекономічних показників, які характеризують стійкість економічної системи. Країни, які створили ефективні функціональні економічні системи, що здатні регулювати співвідношення доходів і видатків держави, мають позитивне сальдо або незначний дефіцит.

В Україні протягом останніх років зберігається значний дефіцит державного бюджету. Дефіцит державного бюджету в Україні зумовлений як недостатніми надходженнями, викликаними обмеженою базою оподаткування, так і надмірними (стосовно доходів) видатками на підтримку неефективних галузей (зокрема вугільної), ліквідацію наслідків на ЧАЕС, на соціальну сферу.

Скорочення дефіциту за рахунок зменшення видатків на соціальну сферу є недоцільним, оскільки може спричинити її повну руйнацію, зниження життєвого рівня найбідніших верств населення, а це матиме негативні політичні наслідки. Відповідно до статті 55 Бюджетного кодексу України захищеними видатками бюджету визнаються видатки загального фонду бюджету, обсяг яких не може змінюватися при здійсненні скорочення

затверджених бюджетних призначень. Захищеними видатками Державного бюджету України визначаються видатки загального фонду на: оплату праці працівників бюджетних установ; нарахування на заробітну плату; придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів; забезпечення продуктами харчування; оплату комунальних послуг та енергоносіїв; обслуговування державного боргу; поточні трансферти населенню; поточні трансферти місцевим бюджетам; підготовку кадрів вищими навчальними закладами I-IV рівнів акредитації; забезпечення інвалідів технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення для індивідуального користування; фундаментальні дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки; роботи та заходи, що здійснюються на виконання загальнодержавної програми зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему, та роботи з посилення бар'єрних функцій зони відчуження.

Тому важливими є пошуки шляхів збільшення доходів державного бюджету, зокрема, розширення бази оподаткування за рахунок розвитку підприємництва, повної сплати податків суб'єктами підприємницької діяльності, а також за рахунок продажу частини державного майна.

Нагромадження сум бюджетного дефіциту формують державний борг.

Розрізняють зовнішній державний борг – борг іноземним державам, організаціям і окремим особам, та внутрішній борг – борг держави своєму населенню. У більшості країн з розвинутою економікою, які мають державну заборгованість, ведуть суворий контроль за розмірами державних позик і чітко визначають методи їх покриття. Відсутність належного контролю за зростанням державної заборгованості зумовлює виникнення серйозних фінансових проблем. Тому запроваджують певні обмеження державного боргу.

З метою поліпшення фінансової ситуації в Україні потрібно активніше залучати банки до процесів структурної перебудови економіки, у тому числі до приватизації шляхом запровадження механізму передачі в управління банкам на тривалий період контрольних пакетів акції підприємств, яким вони надають кредити.

Особлива роль у державному регулюванні належить податковій політиці. Податки є одним із найважливіших видів державних доходів, що їх одержує держава на підставі своїх владних повноважень.

Відповідно до Податкового кодексу України *податок* – це обов'язковий платіж, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно Податкового кодексу України.

Основні функції податків: фіскальна, соціальна та регулювальна. Сутність *фіскальної* функції податків полягає в тому, що вони забезпечують фінансування державних витрат. Сутність *соціальної* функції податків – у підтримуванні соціальної рівноваги через зменшення надто великої розбіжності реальних доходів окремих соціальних груп населення. Сутність *регулювальної* функції податків у тому, що за їх допомогою здійснюється регулювання економічної кон'юнктури, секторної, галузевої та регіональної структур економіки,

інвестиційної активності, зовнішньоекономічних зв'язків, науково-дослідних робіт, охорони навколишнього природного середовища та інших об'єктів.

Під час встановлення податку обов'язково визначаються такі елементи: платники податку; об'єкт оподаткування; база оподаткування; ставка податку; порядок обчислення податку; податковий період; строк та порядок сплати податку; строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку.

В Україні встановлюються загальнодержавні та місцеві податки та збори.

До загальнодержавних належать такі податки та збори: податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; податок на додану вартість; акцизний податок; збір за першу реєстрацію транспортного засобу; екологічний податок; рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України; рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні; плата за користування надрами; плата за землю; збір за користування радіочастотним ресурсом України; збір за спеціальне використання води; збір за спеціальне використання лісових ресурсів; фіксований сільськогосподарський податок; збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства; мито; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

До місцевих податків належать: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; єдиний податок. До місцевих зборів належать: збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір.

Сукупність податків, зборів, інших обов'язкових платежів до бюджетів і внесків до державних цільових фондів, а також сукупність державних податкових органів та їх компетенція становлять *податкову систему*. Отже, податкова система складається із системи оподаткування та системи податкових органів.

Податкове законодавство України ґрунтується на таких *принципах*: загальність оподаткування; рівність усіх платників перед законом та недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації; невідворотність настання визначеної законом; презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норми закону чи іншого нормативно-правового акта, припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків; фіскальна достатність; соціальна справедливість; економічність оподаткування; нейтральність оподаткування; стабільність; рівномірність та зручність сплати; єдиний підхід до встановлення податків та зборів.

Система оподаткування – це нормативно визначені органами законодавчої влади платники податків, їхні права та обов'язки, об'єкти

оподаткування, види податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджетів, внесків до державних цільових фондів, а також порядок стягнення встановлених податкових платежів, зборів і внесків. Податкові платежі здійснюються лише на підставі податкового закону: мають бути законодавче визначені платник податку, об'єкт оподаткування, податкова база, розмір ставки, податковий період і строк сплати податку.

Система податкових органів складається із законодавче визначених органів державної податкової служби, до якої входять Головна державна податкова адміністрація України, державні податкові адміністрації в АР Крим, областях, містах Києві і Севастополі, державні податкові інспекції в районах, у містах, районах у містах, а також податкова міліція України.

Інструментами податкового регулювання є й *податкові пільги*, що закріплені в нормативних актах як винятки із загальної схеми обчислення конкретного виду податку, і стосуються об'єкта, ставки або інших складових оподаткування. Податкова пільга надається шляхом: податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору; зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору; встановлення зниженої ставки податку та збору; звільнення від сплати податку та збору.

Найгострішою проблемою для економіки України є реформування чинної податкової системи.

Податкова система, яка діє сьогодні в Україні, недостатньо стимулює розвиток бізнесу, зокрема малого. Досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить, що суть податкових заходів для стимулювання розвитку малого бізнесу полягає в поетапному зменшенні граничних ставок податків і зниженні прогресивної шкали оподаткування у разі достатньо вузької податкової бази та широкої сфери використання податкових пільг. Це повинно забезпечити залучення інвестицій у промисловість, сферу послуг і торгівлю. Зменшення ставки податків залежно від розмірів підприємства є одним із найбільш використовуваних методів оподаткування малого бізнесу.

Основою розвитку податкової системи України повинна стати концепція, що передбачає еволюційний спосіб її реформування шляхом поступового зниження податкового тягаря, удосконалення механізму нарахування, обліку і сплати податків.

Ця концепція повинна враховувати такі положення:

- система оподаткування є складовою частиною механізму державного регулювання розвитку галузей економіки;
- система оподаткування має інвестиційну і соціальну спрямованість;
- реформування системи оподаткування повинно відбуватись одночасно з реформою системи оплати праці, соціальної сфери, пенсійного забезпечення;
- у міру економічного піднесення, зростання доходів населення і підприємств основу податкової системи повинні становити прямі податки, де об'єктом оподаткування є доходи фізичних осіб, а прибуток – юридичних осіб;
- підвищення податків на основні фонди виробництва (майно, землю, корисні копалини);

- диференціація ставок податків залежно від виду діяльності та розмірів отриманого прибутку;
- ліквідація податкових пільг, які деформують вартісні економічні показники і знижують конкурентоспроможність виробників; пільги потрібно надавати на певний строк за умови цільового використання коштів;
- використання митних тарифів як механізму удосконалення оподаткування у зовнішньоекономічній діяльності;
- розширення повноважень органів регіонального та місцевого самоврядування за допомогою податкового механізму; посилення ролі місцевих податків і зборів у формуванні доходів місцевих бюджетів.

Тема 3.2. Грошово-кредитне регулювання.

Відповідно до Закону України «Про національний банк України» грошово-кредитна політика (ГКП) – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Здійснення державою продуманої грошово-кредитної політики передбачає розмежування її стратегічних і тактичних цілей.

Стратегічна ціль ГКП має бути підпорядкованою загальним стратегічним цілям соціально-економічної політики держави.

Тактичною метою монетарної політики є забезпечення внутрішньої стабільності грошей, тобто оптимальної рівноваги між попитом і пропозицією грошей. Визначаючи тактичні та оперативні завдання грошово-кредитної політики, потрібно враховувати необхідність диференціації її залежно від конкретної макроекономічної ситуації. Тактика монетарної політики має бути гнучкою, тобто змінюватися відповідно до ситуації на ринку.

В Україні згідно із Законом України «Про Національний банк України» засади ГКП мають ґрунтуватися на основних критеріях і макроекономічних показниках ДПЕСР України на відповідний період, що включають прогностичні показники обсягу ВВП, рівня інфляції, розміру дефіциту державного бюджету та джерел його покриття, платіжного і торговельного балансів.

Правову основу грошово-кредитного регулювання в Україні становлять Конституція України, Закони України «Про банки і банківську діяльність» і «Про Національний банк України», інші нормативно-правові акти.

Суб'єктом грошово-кредитної політики є держава в особі центрального банку й відповідних урядових структур – міністерства фінансів, скарбниці, органів нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, установ зі страхування депозитів та ін.

Функціонування економіки можливе лише за наявності фінансових коштів. Кредитно-фінансове обслуговування суб'єктів економіки є найважливішою функцією банківської системи.

Банківська система України є дворівневою і складається з Національного банку України (НБУ) та інших банків, у тому числі державних і комерційних банків різних видів і форм власності.

Національний банк України (НБУ) є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління. НБУ є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у деяких випадках – також за рахунок державного бюджету. Національний банк України є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває в його повному господарському віданні.

Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади та інших банків, а органи державної влади і банки не відповідають за зобов'язаннями НБУ, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Згідно із Законом України «Про Національний банк України» *основною функцією НБУ* є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Виконуючи свою основну функцію, НБУ сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також (у межах своїх повноважень) – цінової стабільності. Крім цього, НБУ виконує ряд інших функцій: відповідно до розроблених Радою Національного банку України «Основних засад грошово-кредитної політики» визначає та проводить грошово-кредитну політику; монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг; виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування; встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна; організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу; визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками; визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації; здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі; здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, Реєстр аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків; веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем; здійснює сертифікацію тимчасових адміністраторів і ліквідаторів банку; складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування; представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків; здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій; забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних

резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами; аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин; організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей; реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку; бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України; визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку; вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України; здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю; здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

НБУ є підзвітним Президенту та Верховній Раді України в межах їхніх конституційних повноважень. Згідно із законом «Про Національний банк України» НБУ підтримує економічну політику КМ України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України. Національному банку України забороняється надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат державного бюджету.

Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через: визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; процентну політику; рефінансування комерційних банків; управління золотовалютними резервами; операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку; регулювання імпорту та експорту капіталу; емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Прямий вплив на курс національної грошової одиниці здійснюється інструментами девізної політики. НБУ здійснює *девізну валютну політику* на підставі регулювання курсу гривні до іноземних валют через купівлю та продаж іноземної валюти на фінансових ринках (валютну інтервенцію).

Адміністративним засобом механізму формування обмінних курсів є запровадження *валютних обмежень*, тобто системи правил, які регламентують права фізичних та юридичних осіб стосовно обміну валюти, а також здійснення інших валютних операцій.

Головною метою банківського регулювання та нагляду є забезпечення безпеки та фінансової стабільності банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів. Для цього НБУ встановлює для банків та інших фінансово-кредитних установ обов'язкові *економічні нормативи*. Ці нормативи мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, кредитами акціонерам та інсайдерам, наданням великих кредитів, інвестиціями капіталу, а також за процентним і валютним ризиком.

Банківське регулювання передбачає також визначення Національним банком своїми нормативно-правовими актами професійних, вимог до керівників виконавчих органів, головних бухгалтерів банків. НБУ має право вимагати звільнення з цих посад осіб, які не відповідають встановленим вимогам.

Ціна є одним з найважливіших інструментів регулювання економіки, її регулювальний вплив на економіку охоплює багато напрямів. За допомогою цін виробництво підпорядковується суспільним потребам, вираженим у формі платоспроможного попиту, ціни стимулюють зниження витрат на виробництво і реалізацію товарів, запровадження досягнень НТП, підвищення якості товарів тощо.

Світова практика підтверджує, що державне регулювання цін у тій чи іншій мірі існує в усіх країнах. Сутність і форми державного впливу на процеси ціноутворення залежать від стану економічного розвитку країни.

В Україні державне цінове регулювання регламентується Законами України «Про ціни і ціноутворення», «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності», постановою Кабінету Міністрів України «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» тощо.

Політика ціноутворення є складовою частиною загальної економічної і соціальної політики України і спрямована на забезпечення: рівних економічних умов і стимулів для розвитку всіх форм власності, економічної самостійності підприємств, організацій і адміністративно-територіальних регіонів республіки; збалансованого ринку засобів виробництва, товарів і послуг; протидії монопольним тенденціям виготовлювачів продукції, товарів і послуг; об'єктивних співвідношень у цінах на промислову і сільськогосподарську продукцію, що забезпечує еквівалентність обміну; розширення сфери застосування вільних цін; підвищення якості продукції; соціальних гарантій в першу чергу для низькооплачуваних і малозабезпечених громадян, включаючи систему компенсаційних виплат у зв'язку із зростанням цін і тарифів; створення необхідних економічних гарантій для виробників; орієнтації цін внутрішнього ринку на рівень світового ринку.

З метою здійснення цінової політики держава створює спеціальну систему органів ціноутворення, до якої в Україні входять загальнодержавні, регіональні та відомчі установи.

Діяльність Міністерства економічного розвитку і торгівлі України у сфері ціноутворення спрямована на формування та реалізацію цінової політики в країні, аналіз і прогнозування динаміки цін і тарифів, розроблення відповідних пропозицій щодо регулювання цін і стримання інфляції, здійснення методологічного керівництва діяльністю органів управління різного рівня з питань формування цін.

Відповідно до Закону України «Про ціни і ціноутворення» державне регулювання цін і тарифів здійснюється шляхом встановлення: державних фіксованих цін (тарифів) та граничних рівнів цін (тарифів) або граничних відхилень від державних фіксованих цін і тарифів. В разі надмірного зростання

цін, раніше виведених з-під контролю за рішенням Кабінету Міністрів України, виконавчих комітетів обласних, міських (міст республіканського підпорядкування) Рад, допускається тимчасове повернення до державного регулювання цін і тарифів. Урядом України можуть вводиться інші методи державного регулювання цін і тарифів

Державне регулювання цін – це засіб досягнення певних цілей державної економічної політики. Можна виділити декілька найтипівіших *цілей*, кожній з яких відповідають певні методи державного впливу на ціноутворення:

1. Запобігти руйнівному впливу цін на економіку.
2. Стримати інфляцію за допомогою політики доходів.
3. Забезпечити доступ до товарів першої необхідності всім верствам населення незалежно від рівня їхніх грошових доходів.
4. Захистити внутрішній ринок від негативного впливу зовнішньої конкуренції.
5. Стримати монополізм і забезпечити конкурентне середовище на ринку.

Важливим індикатором здоров'я економіки є інфляція, яка характеризується загальним підвищенням цін і зниженням купівельної спроможності грошей. Вона виникає не стихійно, а під впливом двох факторів: *грошових* – емісія паперових грошей, швидкість обертання їх, стан фінансово-кредитної системи, відношення національної валюти до інших валют; *виробничих (негрошових)* – монополізація виробництва, брак конкуренції, структурні перекося в матеріальному виробництві та ціновій політиці, витратний характер економіки.

Грошові фактори формують *інфляцію попиту*, яка виявляється у перевищенні сукупного попиту над пропозицією і виникненні надлишкової платоспроможності. Якщо зростання сукупного попиту не компенсується підвищенням пропозиції, то це призводить до інфляційного зростання цін, яке супроводжується збільшенням грошової маси. Переповнення каналів обігу грошовою масою знецінює грошову одиницю, що є найхарактернішою ознакою інфляції попиту в її класичному вигляді.

Виробничі фактори викликають *інфляцію витрат (пропозиції)*. Причиною цієї інфляції також є гроші, але тут вони відіграють пасивну роль. Головним її імпульсом стає збільшення витрат виробництва в результаті підвищення заробітної плати та цін на сировину, матеріали, устаткування тощо. Інфляція витрат завжди загрожує скороченням товарного забезпечення і, зрештою, породжує спад виробництва і скорочення робочих місць.

У сучасній практиці мають місце такі *напрями антиінфляційної політики*: дефляційна політика (регулювання попиту) та політика доходів (регулювання витрат).

Сутність *дефляційної політики* полягає у впливі на окремі елементи платоспроможного попиту з метою обмеження його та формування нового співвідношення попиту і пропозиції як щодо товарів, так і щодо грошей. На практиці з метою регулювання попиту використовуються заходи грошово-кредитної, структурно-інвестиційної і бюджетної політики.

Сутність *політики доходів* полягає в прямому обмеженні зростання цін і доходів і передовсім заробітної плати. Політика доходів справляє подвійний вплив на інфляцію. Обмежуючи розміри підвищення цін і заробітної плати, політика доходів зменшує зростання витрат на виробництво товарів, в ціну яких входять ці величини. Це гальмує саморозвиток інфляційних процесів. Водночас стримування зростання заробітної плати спричиняє обмеження платоспроможного попиту, що негативно впливає на економіку. Тому політика доходів часто використовується в поєднанні із заходами дефляційної політики. Особливістю політики доходів є можливість проведення її не тільки щодо економіки країни в цілому, а й у межах окремих секторів економіки, зокрема в державному. Регулювання цін і заробітної плати в державному секторі справляє подвійний вплив на інфляційні процеси, стримуючи підвищення загального рівня цін і стабілізуючи державний бюджет.

З-поміж заходів антиінфляційної політики помітне місце посідають заходи, спрямовані не стільки на боротьбу з інфляцією, скільки на пристосування до неї. З таких можна назвати *адаптаційну політику*, яка реалізується за рахунок індексації доходів. Спричинене інфляцією підвищення цін неминуче призводить до зниження реальних доходів населення, особливо тих його верств, які не можуть захиститися від знецінення грошей. У зв'язку з цим виникає необхідність у повній або частковій індексації доходів через підвищення заробітної плати працівників бюджетних установ, пенсій, грошових виплат і заощаджень населення з урахуванням зростання цін. Така індексація не усуває інфляції, а лише пом'якшує її негативний вплив, хоч вона й сама може перетворитися на потужний інфляційний фактор, якщо здійснюється за умов бюджетного дефіциту, котрий фінансується за рахунок грошової емісії.

Отже, здійснення антиінфляційної політики залежить від співвідношення багатьох економічних процесів та міри їхньої активності.

Тема 3.3. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» *зовнішньоекономічна діяльність* – діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.

Включення національної економіки в систему світових господарських процесів позитивно впливає на розвиток економіки країни, сприяє підвищенню технічного рівня виробництва, раціональному використанню природно-сировинних ресурсів, ліквідації дефіциту окремих товарів, а отже, і підвищенню рівня життя населення.

Державне регулювання ЗЕД є об'єктивною необхідністю. Таке регулювання спрямоване на забезпечення захисту інтересів країни та суб'єктів її зовнішньоекономічної діяльності, створення для останніх рівних можливостей розвивати всі види підприємницької діяльності та напрями використання доходів і здійснення інвестицій, на розвиток конкуренції та обмеження монополізму.

До головних цілей державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні належать: забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку, стимулювання прогресивних структурних змін в економіці, створення найсприятливіших умов для залучення національної економіки в систему світового поділу праці. Регулювання ЗЕД здійснюється за допомогою законів України, актів тарифного та нетарифного регулювання, економічних заходів оперативного регулювання, рішень недержавних органів управління економікою, які ухвалюються відповідно до їхніх статутних документів, договорів, що укладаються між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

Для іноземних суб'єктів господарської діяльності на території України встановлюються такі правові режими: *національний* (іноземні суб'єкти господарювання мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж українські підприємці); *найбільшого сприяння* (іноземні суб'єкти господарської діяльності мають такі самі права, преференції та пільги відносно мита, податків і зборів, якими користуються підприємці будь-якої іншої країни, котрій наданий такий режим); *спеціальний* (застосовується до території спеціальних економічних зон і митних союзів, що в них входить Україна, або в разі встановлення такого спеціального режиму відповідно до міжнародних угод).

Основними видами зовнішньоекономічної діяльності є зовнішня торгівля, фінансово-кредитні операції, підприємницька діяльність, науково-технічна кооперація з іноземними підприємцями, надання їм різноманітних послуг.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється за допомогою адміністративних та економічних методів.

У системі зовнішньоекономічних відносин держави головне місце належить торговельній діяльності. *Міжнародна торгівля* – це система економічних відносин країн, метою яких є ввезення або вивезення товарів і послуг. До товарів, що продаються та купуються на зовнішньому ринку, належать: готова продукція, сировина, напівфабрикати, а також призначені для продажу продукти інтелектуальної діяльності – патенти, ліцензії, фірмові знаки тощо. Міжнародна торгівля послугами охоплює міжнародний туризм, транспортні послуги, страхові операції, банківські, біржові та посередницькі послуги, ярмарки та ін.

Залежно від масштабів втручання держави в міжнародну торгівлю розрізняють два типи зовнішньої торговельної політики: вільну торгівлю та протекціонізм. *Політика вільної торгівлі* не передбачає втручання держави в зовнішню торгівлю. За цих умов експортно-імпортні відносини регулює не держава, а ринок на підставі співвідношення попиту і пропозиції. Вільна торгівля стимулює конкуренцію, примушує національні підприємства підвищувати якість своєї продукції та знижувати ціни. *Протекціонізм* – це державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції через систему певних обмежень. Така політика, з одного боку, сприяє розвитку національного виробництва та захисту вітчизняного виробника, а з іншого – може призвести до застійних явищ в економіці, посилення монополізму та зниження конкурентоспроможності національних товарів. Як правило, країни проводять

гнучку зовнішньоторговельну політику, котра поєднує як елементи вільної торгівлі, так і протекціонізм.

Регулювання зовнішньоторговельної діяльності здійснюється за допомогою економічних та адміністративних методів. Економічні методи, у свою чергу, поділяються на тарифні (митні) та нетарифні. До найпоширеніших адміністративних інструментів державного регулювання ЗЕД належать квотування та ліцензування.

Державне регулювання відкритості економіки та її економічної безпеки спирається на такі засоби, як мито і митні податки. *Мито* – це податки, що встановлюються на імпорتنі, а в окремих випадках і на експортні товари. Виокремлюють такі два види мита: *фіскальне* і *протекціоністське*. Перше застосовується до товарів, які не виробляються підприємствами України, з метою забезпечення державного бюджету податковими надходженнями; друге – для зменшення переваг іноземного виробника на українському ринку відносно місцевого виробника.

Відповідно до Митного кодексу України митне регулювання здійснюється на основі *принципів*: виключної юрисдикції України на її митній території; виключної компетенції митних органів України щодо здійснення митної справи; законності; єдиного порядку переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України; системності; ефективності; додержання прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб; гласності та прозорості.

Митна служба України – це єдина загальнодержавна система, яка складається з митних органів та спеціалізованих митних установ і організацій. Митними органами є спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади в галузі митної справи, регіональні митниці, митниці.

Захист національного ринку – основна мета митних тарифів. Водночас їх використання зумовлює певні наслідки, які потрібно враховувати, розробляючи і реалізуючи зовнішньоекономічну політику: виробничий ефект, споживчий ефект, бюджетний ефект, ефект розподілу прибутків, конкурентний чинник, вплив на платіжний баланс, вплив на умови торгівлі.

Загалом прийнято, що митний тариф має кілька ставок оподаткування: максимальні (або генеральні), мінімальні та преференційні.

Максимальні мита діють щодо товарів країн, з якими не укладені торговельні договори та угоди. *Мінімальні мита* поширюються на товари країн, з якими укладені торговельні контракти та угоди, що передбачають взаємне надання режиму найбільшого сприяння. *Преференційними (пільговими) митами* оподатковується імпорт товарів із країн, що розвиваються.

Залежно від способу визначення *мита* поділяються на такі види:

- *адвалорні*, що розраховуються у відсотках до тарифної вартості товарів та інших предметів;
- *специфічні*, що обчислюються у встановленому грошовому розмірі на одиницю товарів та інших предметів, за які сплачується мито;
- *комбіновані*, що об'єднують адвалорні та специфічні мита.

У країнах, що розвиваються, рівень мита значно вищий, оскільки вони мають захистити власну промисловість від іноземної конкуренції. Деякі країни в умовах загострення конкуренції на світовому ринку вважають за краще значно підвищувати тарифні ставки на окремі товари. Ставки митних тарифів змінюються під впливом процесів, що відбуваються в економіці окремих країн і світового господарства загалом.

Дієвим засобом регулювання підприємницької діяльності іноземних громадян на національному ринку є система оподаткування імпорту. Взагалі принципи оподаткування імпорту в країнах з ринковою економікою майже однакові, проте відмінність полягає в розмірі митних тарифів і деяких видів митних податків.

Митне регулювання – це регулювання питань, пов'язаних зі встановленням мит і митних зборів, проведенням митного контролю. Механізм митного регулювання в Україні регламентується Митним Кодексом України та Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність».

Важливим митним інструментом є антидемпінгове мито. Воно застосовується тоді, коли в країну ввозяться товари за цінами, значно нижчими, ніж їхні ціни або навіть собівартість у країні-експортері, через що зазнають шкоди національні виробники аналогічних товарів. Антидемпінговим митом може обкладатися й експортна продукція, якщо її ціна суттєво нижча за ціну інших експортерів подібних товарів.

До нетарифних методів державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності відносять: надання субсидій виробникам експортних товарів, пільгове експортне кредитування, застосування індикативних цін, установлення мінімальної митної вартості на окремі товари та ін.

Квоти і ліцензії як засоби регулювання ЗЕД застосовуються майже в усіх розвинених країнах і країнах, що розвиваються.

Ліцензування зовнішньоекономічних операцій визначається як комплекс адміністративних дій органу виконавчої влади з питань економічної політики з надання дозволу на здійснення суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності експорту (імпорту) товарів.

Ліцензування експорту товарів запроваджується в Україні в разі:

- значного порушення рівноваги щодо певних товарів на внутрішньому ринку, що мають вагомe значення для життєдіяльності в Україні, особливо сільськогосподарської продукції, продуктів рибальства, продукції харчової промисловості та промислових товарів широкого вжитку першої необхідності або інших товарів. Таке ліцензування має тимчасовий характер і застосовується до моменту відновлення рівноваги щодо певних товарів на внутрішньому ринку;

- необхідності забезпечення захисту життя, здоров'я людини, тварин або рослин, навколишнього природного середовища, громадської моралі, національного багатства художнього, історичного чи археологічного значення або захисту прав інтелектуальної власності, а також відповідно до вимог державної безпеки;

- експорту золота та срібла, крім банківських металів;

- необхідності застосування заходів щодо захисту вітчизняного товаровиробника в разі обмеження експорту вітчизняних матеріалів, необхідних для забезпечення достатньою кількістю таких матеріалів вітчизняної переробної промисловості протягом періодів, коли внутрішня ціна на такі матеріали тримається на рівні, нижчому за світову ціну, за умови впровадження Кабінетом Міністрів України плану стабілізації та за умови, що такі обмеження не повинні призводити до зростання експорту товарів такої галузі вітчизняної промисловості. Такі заходи застосовуються виключно на недискримінаційній основі;

- необхідності забезпечення захисту патентів, торгових марок та авторських прав;

- необхідності забезпечення виконання міжнародних договорів України. Ліцензування імпорту товарів запроваджується в Україні в разі:

- різкого погіршення стану платіжного балансу та зовнішніх платежів (якщо інші заходи є неефективними);

- різкого скорочення або мінімального розміру золотовалютних резервів;

- необхідності забезпечення захисту життя, здоров'я людини, тварин або рослин, навколишнього природного середовища, громадської моралі, національного багатства художнього, історичного чи археологічного значення або захисту прав інтелектуальної власності, а також відповідно до вимог державної безпеки;

- імпорту золота та срібла, крім банківських металів;

- необхідності застосування заходів щодо захисту вітчизняного товаровиробника у випадках зростання імпорту в Україну, що завдає значної шкоди або загрожує завданням значної шкоди національному товаровиробнику подібного або безпосередньо конкуруючого товару. Таке ліцензування має тимчасовий характер і застосовується на строк, який дає змогу не допустити завдання значної шкоди або компенсувати завдану значну шкоду національному товаровиробнику і дає йому можливість відновити його прибутковість;

- необхідності забезпечення захисту патентів, торгових марок та авторських прав;

- необхідності забезпечення виконання міжнародних договорів України;

- необхідності застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань.

Ліцензія експортна (або імпортна) – це оформлене належним чином право на експорт (імпорт) товарів або валютних коштів з метою інвестування чи кредитування протягом установленого терміну.

Ліцензійною системою передбачається, що держава через спеціально уповноважене відомство видає дозвіл на здійснення зовнішньоекономічних операцій певними товарами, занесеними до списків ліцензування експорту та імпорту.

Загальноприйнятими є такі ліцензії:

- *відкрита* (індивідуальна) – дозвіл на експорт (імпорт) товару протягом певного проміжку часу (щонайменше один місяць) з визначенням його загального обсягу;

- *генеральна* – відкритий дозвіл на експортні (імпортні) операції щодо певного товару (товарів) з певною країною (групою країн) протягом періоду дії режиму ліцензування стосовно цього товару (товарів);

- *разова* (індивідуальна) – разовий дозвіл, що має плановий характер і видається для здійснення кожної операції конкретним суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності на період, не менший за необхідний для здійснення експортної (імпортної) операції. В разовій ліцензії зазначаються кількість товару, що експортується (імпортується), його вартість, країна походження і призначення, а в деяких випадках – ще митний пункт, через який має ввозитись (або вивозитись) товар.

Необхідність ліцензування товару пояснюється багатьма внутрішніми обставинами. Зокрема, воно дає змогу раціональніше використовувати іноземну валюту, зважаючи на її недостатність для імпортування найважливіших для країни товарів, або обмежувати експорт дефіцитної на внутрішньому ринку продукції, вивезення якої загрожує підвищенню цін на неї. Ліцензування полегшує вирівнювання торговельного та платіжного балансу з тією чи іншою країною, особливо коли потрібно швидко зупинити зростання зовнішньоторговельного дефіциту, і використовується також у торговельно-політичних цілях: для одержання зустрічних поставок (на умовах взаємності) і як засіб у відповідь на дискримінаційні дії країн – торгових партнерів.

Складним елементом ліцензування є контингентування і ввезення деяких товарів у межах означених квот протягом невизначеного періоду. *Квота експортна (імпортна)* – це обмежений обсяг певної категорії товарів, який дозволено експортувати з території країни (або імпортувати на територію країни) протягом певного часу і який має натуральне або вартісне вираження.

Розрізняють квоти глобальні, групові та індивідуальні.

Глобальні квоти встановлюють на товар (товари) без зазначення конкретної країни (групи країн), куди товар (товари) експортується або з яких він (вони) імпортується.

Групові квоти встановлюють на товар (товари) з зазначенням країн, куди товар (товари) експортується або з яких він (вони) імпортується.

Індивідуальні квоти встановлюють на товар (товари) з зазначенням конкретної країни, куди товар (товари) може експортуватись або з якої він (вони) може імпортуватись.

Імпортні квоти вводять з метою захисту вітчизняних виробників від іноземної конкуренції та зменшення обсягів імпорту для поліпшення торговельного балансу. Застосування імпортних квот дає результати, подібні до ефекту від митних тарифів, однак існують і певні відмінності.

Квотування і ліцензування імпорту впливають на державні доходи інакше, ніж установлення мита. Якщо мито є джерелом бюджетних надходжень, то квоти та ліцензії становлять державний дохід лише тоді, коли вони продаються; якщо квоти та ліцензії розподіляються безкоштовно, виграє

імпортер; якщо імпортні ліцензії продаються, держава отримує у вигляді доходу частину різниці між ціною товару на світовому ринку і ціною на національному ринку.

Квотування на основі внутрішнього державного регулювання використовується з метою збалансування поставок і платіжних балансів, регулювання попиту і пропозиції на внутрішньому ринку, для досягнення взаємовигідних договорів на переговорах, а також як адекватний захід у відповідь на дискримінаційні дії іноземних держав.

У межах установлених квот експорт та імпорт товарів здійснюються за ліцензіями, виданими уповноваженими на те державними організаціями.

Тема 3.4. Державне регулювання інвестиційної діяльності.

Інвестиції – це грошові, майнові, інтелектуальні цінності, які вкладають в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку. Їх можна вкладати в основні (будівлі, споруди, машини і устаткування тощо) та оборотні (для формування виробничих запасів товарно-матеріальних цінностей тощо) фонди, у нематеріальні ресурси і активи (цінні папери, патенти, ліцензії тощо).

Інвестиції відіграють важливу роль у розвитку і функціонуванні підприємства. Розрізняють валові та чисті інвестиції.

Валові інвестиції (ВІ) – це сукупний обсяг інвестицій за конкретний період, спрямованих на нове будівництво, придбання засобів праці і приріст товарно-матеріальних цінностей.

Чисті інвестиції (ЧІ) – це сума нових інвестицій, зменшена на суму амортизаційних відрахувань (А) за деякий період часу.

Динаміка показника чистих інвестицій відображає економічне становище підприємства. Наприклад, якщо сума ЧІ < 0, тобто ВІ < А, то це свідчить про зменшення випуску продукції на підприємстві, оскільки його виробничий потенціал скорочується. Якщо сума ЧІ = 0, тобто ВІ = А, то це означає, що випуск продукції на підприємстві є сталим. інакше кажучи, для підприємства характерна стагнація. Якщо ж сума ЧІ > 0, тобто ВІ > А, то випуск продукції на фірмі зростає, оскільки виробничий потенціал підприємства розширюється. У цьому випадку підприємство розвивається.

За об'єктами вкладання засоби інвестиції поділяють на реальні та фінансові.

Реальні інвестиції – це вкладання грошових коштів у реальні активи (матеріальні і нематеріальні).

Вкладання засобів у нематеріальні активи, пов'язані з НТП, називають *інноваційними інвестиціями*.

Фінансові інвестиції – господарські операції, що передбачають придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та/або інших фінансових інструментів.

Відповідно до Податкового кодексу України фінансові інвестиції поділяють на прямі та портфельні інвестиції.

Прямі інвестиції – господарські операції, що передбачають внесення коштів або майна в обмін на корпоративні права, емітовані юридичною особою при їх розміщенні такою особою.

Портфельні інвестиції – господарські операції, що передбачають купівлю цінних паперів, деривативів та інших фінансових активів за кошти на фондовому ринку або біржовому товарному ринку.

Крім того, є також короткотермінові і довготермінові інвестиції.

Короткотермінові інвестиції – це вкладання капіталу на період не більше одного року.

Довготермінові інвестиції – це вкладання капіталу на період понад один рік. У практиці великих інвестиційних компаній довготермінові інвестиції деталізують так: до двох років; від двох до трьох років; від трьох до п'яти років; понад п'ять років.

За формою власності інвестиції поділяють на приватні, державні, іноземні та спільні.

Приватні інвестиції – це вкладання коштів, які роблять громадяни і приватні підприємства.

Державні інвестиції – це вкладання капіталу, яке провадять центральні та місцеві органи влади и управління бюджетних, позабюджетних фондів і позичених коштів.

Іноземні інвестиції – це вкладання капіталу іноземних громадян, юридичних осіб і держав.

Спільні інвестиції – це вкладання юридичних осіб та громадян країни та іноземних держав.

Економісти розділяють також інвестиції з огляду на спрямованість дій, виділяючи чотири їхні види:

1) *нетто-інвестиції* – це інвестиції на заснування проекту (початкові інвестиції);

2) *екстенсивні інвестиції* – це інвестиції на розширення (збільшення) виробничого потенціалу;

3) *реінвестиції* – повторні інвестиції за рахунок використання прибутку, отриманого від первинного вкладення капіталу;

4) *брутто-інвестиції* – це нетто-інвестиції плюс реінвестиції.

З точки зору пропорційності та збалансованості розвитку галузей та секторів економіки важливим є показник розподілу інвестицій за видами економічної діяльності.

На обсяги інвестицій підприємств впливають такі чинники:

- співвідношення, в якому доход розподіляють на споживання і заощадження.

- норма чистого прибутку.

- ставка позичкового відсотка.

- темпи інфляції.

Державна інвестиційна політика – це комплекс правових, адміністративних та економічних заходів держави, спрямованих на поширення

та активізацію інвестиційних процесів. Розрізняють державну інвестиційну політику: пасивну та активну.

В Україні інвестиційний процес регулюють понад 100 законів та інших нормативних актів, зокрема Закони України «Про інвестиційну діяльність» (1991 р.), «Про цінні папери та фондовий ринок» (2006 р.) та ін.

В основу державного регулювання інвестиційної діяльності покладено такі принципи:

- послідовну децентралізацію інвестиційного процесу;
- збільшення частки внутрішніх (власних) коштів суб'єктів господарювання у фінансові інвестиційні проекти;
- перенесення центру ваги з безповоротного бюджетного фінансування у виробничій сфері на кредитування;
- виділення бюджетних коштів переважно для реалізації державних пріоритетів, програм (проектів), спрямованих на здійснення структурної перебудови економіки;
- фінансування будівництва об'єктів за рахунок бюджетних коштів, як правило, на конкурсній основі;
- надання переваги раніше розпочатому будівництву, технічному переобладнанню та реконструкції діючих підприємств;
- державний контроль за цільовим використанням централізованих інвестицій;
- розширення змішаного фінансування інвестиційних проектів;
- удосконалення нормативної та правової бази з метою збільшення обсягів залучення інвестицій;
- запровадження системи страхування інвестицій.

Головним питанням державної інвестиційної політики є визначення пріоритетних сфер та об'єктів інвестування, які мають відповідати як стратегічним національним інтересам держави, так і тим невідкладним завданням, які впливають із сучасного стану та структури економіки.

Податкове регулювання інвестиційної діяльності забезпечує спрямування інвестицій у пріоритетні сфери економіки встановленням відповідних податкових ставок і податкових пільг. Методи податкового регулювання інвестиційних процесів можна поділити на чотири групи:

1. Запровадження диференційованих ставок оподаткування;
2. Звільнення від сплати податку на певний строк;
3. Зменшення бази оподаткування;
4. Усунення подвійного оподаткування.

В Україні особливе значення мають бюджетні методи регулювання, оскільки ринок інвестиційних ресурсів недостатньо сформований, існують гіпертрофована структура економіки, надмірна диференціація технічного рівня виробництв, високий рівень монополізації, незамкненість на внутрішній ринок виробничих циклів, бракує довгострокового кредитування інвестиційних проектів, відсутні власні інвестиційні кошти підприємств.

Для збільшення бюджетного інвестування необхідно реформувати структуру бюджетних видатків, зменшуючи при цьому витрати дотаційного

характеру і відповідно збільшуючи фінансування інвестиційно-інноваційних програм. Джерелом поповнення бюджету розвитку можуть бути кредити міжнародних організацій, кредити НБУ, виплати за раніше наданими позиками, надходження від випуску в обіг довгострокових інвестиційних облігацій з доходом, який гарантується заставою майна, що перебуває у державній власності.

Істотним фактором активізації інвестиційної активності є ГКП. Така політика впливає на інвестиційні умови, регулюючи грошовий обіг і роботу банківської системи, яка мультиплікативно створює грошові кошти. Національний банк залежно від стану економіки здійснює кредитну експансію чи кредитну рестрикцію. Кредитна експансія проводиться в період економічного спаду для стимулювання економічного розвитку. Політика кредитної рестрикції проводиться з метою стримання інвестиційної активності. Подорожчання кредитних ресурсів примушує інвесторів вкладати кошти в найбільш ефективні, прибуткові проекти. Для впливу на інвестиційну активність застосовується весь арсенал інструментів грошово-кредитної політики.

У процесі регулювання фондового ринку держава може застосувати прямі та непрямі методи впливу на інвестиційну активність.

До методів прямого впливу належать:

1. Емісія державних цінних паперів (облігацій внутрішньої державної позики та ін.). Держава є одним з основних емітентів цінних паперів і в такий спосіб впливає на встановлення котирування на фондовому ринку.

2. Продаж пакетів акцій приватизованих підприємств. Держава визначає перелік пакетів акцій, які будуть запропоновані на продаж у першу чергу, і встановлює їхню початкову ринкову вартість. Саме так держава впливає на пропозицію цінних паперів на фондовому ринку.

3. Створення системи захисту інвесторів від втрат залученням до цієї сфери державних страхових компаній та компаній зі змішаною формою власності.

4. Запобігання монополізації фондового ринку. Держава, здійснюючи антимонопольну політику, встановлює обмеження на володіння пакетами акцій, проводить реєстрацію, ліцензування та атестацію фінансових посередників, створює умови для добросовісної конкуренції на фондовому ринку.

Непряме регулювання фондового ринку здійснюється через податкову політику, регулювання грошової маси та обсягів кредитів, процентну політику, встановлення резервної норми, валютне регулювання, регулювання експортно-імпортних операцій, операцій з іноземними цінними паперами тощо.

Важливою стороною державного регулювання інвестиційної діяльності є експертиза інвестиційних проектів. Згідно з українським законодавством обов'язковій державній експертизі підлягають державні, міждержавні та регіональні інвестиційні проекти і програми, які реалізуються за рахунок бюджетних і позабюджетних коштів. Інвестиції, що здійснюються за рахунок інших джерел фінансування, підлягають державній експертизі щодо

дотримання екологічних, санітарно-гігієнічних вимог, пожежної безпеки, міцності та необхідної довговічності будинків і споруд, а також архітектурних вимог.

Особливістю сучасних міжнародних економічних відносин є розширення міжнародного руху капіталу порівняно з традиційною формою – міжнародною торгівлею. Переваги іноземних інвестицій перед усіма видами економічної допомоги очевидні. Це можна аргументувати так:

- прямі іноземні інвестиції служать додатковим джерелом капіталовкладень у виробництво товарів і послуг, розроблення технологій, передових методів управління;

- іноземні інвестиції не є тягарем зовнішнього боргу держави, а навпаки, сприяють отриманню засобів для його погашення;

- іноземні інвестиції забезпечують певну інтеграцію української економіки до світової завдяки виробничій і науково-технічній кооперації.

Рівень інвестицій як національних, так і іноземних, істотно діє на процес розширеного відтворення, а отже, на обсяг національного доходу суспільства і залежить від цілої низки факторів. До числа факторів, що визначають рівень іноземних інвестицій, належать:

- очікувана норма прибутку або рентабельність передбачуваних капіталовкладень. За надмірно низької, на думку інвестора, норми прибутку або рентабельності вкладання не будуть здійснені;

- наявність можливостей для капіталовкладень (наприклад у банку);

- рівень оподаткування і податковий клімат у регіоні або в зоні можливого вкладання капіталу. Надмірно високий рівень оподаткування не стимулює інвестиції, хоч питання про те, які ставки податку вважати високими, а які низькими, не може бути вирішено однозначно;

- рівень інфляції. За умов знецінення грошей, коли калькуляція затрат виробництва становить значну невизначеність, процеси тривалого інвестування стають малопривабливими і перевагу набувають спекулятивні операції.

Очевидно, що рух приватного підприємницького капіталу вигідний і країні-експортеру, і країні-імпортеру капіталу. Підприємницький капітал, що проникає в національну економіку, може істотно доповнити нестачу національних ресурсів для інвестування, принести нові технології, устаткування, «ноу-хау», підвищити якість продукції і кваліфікацію робочої сили за рахунок залучення іноземних спеціалістів, експертів, консультантів. Іншими словами, іноземні інвестиції стимулюють виробництво, створюють додаткові робочі місця. Вони також сприяють інтеграції національної економіки до світової завдяки виробничій і науково-технічній кооперації.

Для більш повного використання прямих іноземних інвестицій у країні мають бути визначені пріоритети розвитку і напрямки використання іноземного капіталу. Вибір моделі розвитку національної економіки залежить від національного законодавства, стану і рівня економічного розвитку, політичних та економічних процесів реформування, що відбуваються в країні, а також визнаних наукових теорій.

У міжнародній практиці склалися певні стандарти і правила проникнення іноземного підприємницького капіталу в національну економіку.

Перше правило – «право входу» або «право допуску», що захищає національні інтереси і національний ринок. Вважається, що обмеження мають бути зведені до мінімального списку конкретних виключень, наприклад інвестиції, що загрожують національній безпеці або несумісні з діючими законами. Багато країн закріплюють у своїх законах певні галузі виключно за національним капіталом.

Друге правило – режим іноземного капіталу. Найчастіше в міжнародній договірній практиці трапляється так званий «недискримінаційний режим», єдиний для всіх операцій, у яких беруть участь іноземні капітали. Його завдання – не допустити, щоб іноземні інвестори виявились у менш захищеному стані порівняно з національним капіталом, наприклад у гарантуванні майнових прав, а також не допустити, щоб іноземний інвестор виявився в менш конкурентних умовах при отриманні дозволу на ведення підприємницької діяльності у тій або іншій країні.

Третє правило – експропріація або односторонні зміни, або припинення контракту. Вважається безперечним право приймаючої сторони проводити експропріацію, якщо вона здійснюється відповідно до встановлених процедур, для суспільних цілей із виплатою компенсації. До цього ж напрямку належать і заходи, наприклад, надмірного або багаторазового оподаткування, які мають конфіскаційний ефект. Компенсація вважається нормальною, якщо вона достатня, ефективна і швидка.

Четверте правило – про регулювання спорів. У взаєминах між країнами спори, як правило, вирішуються шляхом переговорів. У випадку невдачі переговорів суд приймаючої країни, якщо не було прийнято по іншому, має право на вирішення спору. В багатьох країнах зберігається можливість звернення будь-якої зі сторін для вирішення спору до неупередженого і незалежного арбітражу.

Питання для дискусії

---

1. У чому полягають проблеми обслуговування державного боргу України?
2. Сутність податкової реформи в Україні.
3. Ефективність у суспільному секторі економіки.
4. Стратегія і тактика грошово-кредитної та валютної політики.
5. У чому полягають сутність і наслідки регулювання норм обов'язкових резервів комерційних банків?
6. Охарактеризуйте банківське регулювання і банківський нагляд.
7. У чому полягає сутність політики «дешевих» грошей і політики «дорогих» грошей?
8. Охарактеризуйте цінову політику в Україні.
9. Позитивні та негативні наслідки адаптаційної політики.
10. Зовнішньоекономічна політика України: етапи та особливості.
11. Поясніть зв'язок між інвестиційною та структурною політикою.

12. Що треба зробити для поживлення інвестиційної активності в Україні?

Питання для самоперевірки знань

1. Назвіть складові фінансової системи України.
2. Охарактеризуйте бюджетну систему України.
3. Назвіть складові бюджетної системи України.
4. Етапи бюджетного процесу в Україні: зміст та особливості.
5. Назвіть складові податкової системи України.
6. У чому зміст зведеного балансу фінансових ресурсів держави?
7. Що таке «доходи та видатки державного бюджету України»?
8. За рахунок яких джерел формуються доходи державного бюджету України?
9. У чому полягає сутність поточних видатків і видатків розвитку?
10. Що таке «бюджетні субсидії», «субвенції», «дотації»?
11. Що таке «збалансованість», «профіцит», «дефіцит», «секвестр бюджету»?
12. Які існують засоби подолання бюджетного дефіциту?
13. Дайте характеристику держави як суб'єкта ринку цінних паперів.
14. Які основні функції податків?
15. Які принципи побудови податкової системи?
16. Охарактеризуйте систему оподаткування України.
17. Охарактеризуйте систему податкових органів України.
18. Яким чином класифікуються податки?
19. Які податки належать до загальнодержавних?
20. У чому полягає сутність податкових пільг як інструментів податкового регулювання?
21. Які суб'єкти економіки належать до сектору загального державного управління (СЗДУ)?
22. У чому полягають функції підприємств (установ, організацій) СЗДУ?
23. Які методи оцінювання ефективності використовуються у суспільному (державному) секторі економіки?
24. За рахунок яких джерел фінансуються установи СЗДУ?
25. Охарактеризуйте кошторис доходів і видатків установ СЗДУ.
26. Що таке «державні потреби в продукції (товарах, роботах, послугах)»?
27. Що таке «державне замовлення»?
28. Охарактеризуйте матеріальні баланси.
29. У чому полягає сутність грошово-кредитного регулювання?
30. Яким чином побудовано банківську систему України?
31. Які основні функції Національного банку України (НБУ)?
32. Які основні органи НБУ?
33. У чому полягає зміст процентної політики НБУ?
34. У чому полягає сутність операцій з цінними паперами на відкритому ринку як із засобом грошово-кредитного регулювання?
35. У чому полягає сутність валютного регулювання?

36. У чому полягає сутність девальвації та ревальвації національної грошової одиниці?
37. У чому полягає сутність девізної та дисконтної політики?
38. Чим викликана необхідність державного регулювання цін?
39. У чому полягає сутність державного регулювання цін?
40. Які державні органи України утворюють систему органів ціноутворення?
41. Яким чином розподіляється компетенція державних органів ціноутворення в Україні?
42. Які є форми державного регулювання цін?
43. У чому полягає сутність прямих методів державного регулювання цін?
44. У чому полягає сутність опосередкованих методів державного регулювання цін?
45. Охарактеризуйте типові цілі державного регулювання цін і механізм досягнення їх.
46. У чому полягає мета, сутність та які наслідки введення граничних рівнів рентабельності?
47. Які фактори інфляції?
48. У чому полягає сутність антиінфляційної політики?
49. У чому полягає сутність та які інструменти дефляційної політики?
50. У чому полягає сутність та які інструменти адаптаційної політики?
51. Назвіть функції мита і митних податків у системі державного регулювання.
52. Яку роль відіграють квоти і ліцензії у регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
53. У чому полягають сутність і завдання зовнішньоекономічної політики держави?
54. Які основні пріоритети зовнішньоекономічної політики України?
55. Які є види зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД), у чому полягає їхня сутність?
56. Що означає національний режим для іноземних суб'єктів ЗЕД на території України?
57. Що означає режим найбільшого сприяння для іноземних суб'єктів ЗЕД на території України?
58. Що означає спеціальний режим для іноземних суб'єктів ЗЕД на території України?
59. У чому полягає сутність адміністративних методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
60. У чому полягає сутність економічних методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
61. У чому полягає сутність політики вільної торгівлі?
62. У чому полягає сутність політики протекціонізму?
63. У чому полягає сутність гнучкої зовнішньоторговельної політики?
64. У чому полягає сутність одностороннього та багатостороннього державного регулювання зовнішньої торгівлі?

65. У чому полягає сутність тарифних методів державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності?

66. У чому полягає сутність нетарифних методів державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності?

67. Що таке «мити»?

68. Яким чином устанавлюються адвалорні, специфічні та комбіновані митні ставки?

69. У чому полягає сутність антидемпінгового мита?

70. У чому полягає сутність індикативних цін як нетарифного інструмента державного регулювання ЗЕД?

71. У чому полягає роль держави в залученні іноземних кредитів?

72. Які є види міжнародного кредиту?

73. Які основні джерела іноземних кредитів в економіку України?

74. Хто виступає гарантом іноземних кредитів від імені держави?

75. Що таке «інвестиції»?

76. Що таке «інвестиційна діяльність»?

77. Хто є суб'єктами інвестиційної діяльності?

78. Які принципи державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні?

79. Що належить до інструментів податкового регулювання інвестиційної діяльності?

80. Що належить до інструментів бюджетного та грошово-кредитного регулювання інвестиційної діяльності?

81. Яким чином забезпечується державний захист інвестицій?

82. У чому полягає сутність державної політики залучення іноземних інвестицій?

83. Що таке «іноземні інвестиції», який їхній правовий статус на території України?

МОДУЛЬ 4

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА РОЗВИТКУ СФЕР ГОСПОДАРСЬКОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Методичні поради до вивчення тем модуля

Передбачається вивчення таких питань:

1. Підприємництво як суб'єкт державного регулювання.
2. Механізм державного регулювання підприємництва.
3. Державна політика підтримки підприємництва.
4. Державна підтримка малого підприємництва.
5. Необхідність і сутність науково-технічної політики.
6. Органи державного управління і недержавні структури, що виконують функції державної науково-технічної політики.
7. Форми та методи реалізації науково-технічної політики.
8. Державне регулювання інноваційних процесів.
9. Завдання державного регулювання розвитку промислового виробництва.
10. Натуральні і вартісні показники промислового виробництва.
11. Прогнозування потреби національної економіки у промисловій продукції.
12. Державне регулювання агробізнесу в розвинутих країнах.
13. Державне регулювання цін в аграрній сфері.
14. Кредитна політика держави в сільському господарстві.
15. Роль держави в активізації інвестиційної політики в АПК.
16. Земельна реформа в Україні.
17. Основи розробки програм розвитку АПК.
18. Державна програма розвитку фермерства.
19. Транспортний комплекс України та головні показники його розвитку.
20. Загальна характеристика механізму державного регулювання роботи транспорту.
21. Сутність і мета соціальної політики.
22. Основні завдання та показники соціальної політики.
23. Державне регулювання доходів і соціального захисту населення.
24. Регулювання обсягу споживання матеріальних благ і послуг.
25. Державне регулювання ринку праці та зайнятості населення.
26. Вплив держави на розвиток соціальної інфраструктури.

 Література для самостійного вивчення теми: 1, 3, 4, 5, 6, 8, 16, 17, 19, 21, 28, 29, 30, 32, 36, 37

Тема 4.1. Державне регулювання підприємництва.

Підприємництво – це багатопланове явище, що його можна характеризувати з різних поглядів: економічного, правового, психологічного та ін. Закон України «Про підприємництво» визначає підприємництво як самостійну ініціативу, систематичну, на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг торгівлі з метою одержання прибутку.

Державне регулювання підприємництва – це вплив держави на діяльність підприємницьких структур із метою сприяння та забезпечення нормальних умов їх функціонування.

Об'єктивна потреба регулювання підприємництва сьогодні в Україні зумовлена цілями економічної політики держави, зокрема:

- поступовим переходом до ринкової економіки;
- створенням сприятливих умов для вільної творчої праці, реалізації підприємницької ініціативи;
- підпорядкуванням суспільного виробництва потребам та інтересам людей;
- підвищенням престижу підприємництва;
- забезпеченням високої ефективності діяльності підприємницьких структур та ін.

Підприємництво, як і ринкова економіка, не має природженого імунітету проти монополізму, інфляції та спадів ділової активності. Якщо держава залишається байдужою, ці процеси починають прогресувати, завдаючи чималих економічних і соціальних збитків. Підприємництво також не може самостійно вирішувати складні регіональні проблеми, що виникають під впливом історичних, національних, демографічних та інших неринкових факторів. Для їх вирішення потрібне втручання держави, її відповідна регіональна політика. Без втручання держави, без державного регулювання підприємництво ніколи не зможе зробити виробництво економічно безпечним, гарантувати реалізацію соціально-економічних прав людини, вирівняти структурні та регіональні диспропорції та ін.

Для нормального функціонування підприємництва мають бути забезпечені такі основні умови:

- стабільна національна грошово-кредитна система;
- пільгова системи оподаткування;
- активно діюча система інфраструктурної підтримки підприємницької діяльності;
- державна фінансова та матеріально-технічна підтримка підприємництва;
- ефективний захист інтелектуальної власності;
- спрощена процедура регулювання підприємницької діяльності з боку державних органів;
- правовий захист підприємництва;
- формування в суспільстві привабливого іміджу підприємництва.

Державна підприємницька політика має включати такі складові: державне регулювання тих процесів, що відбуваються в підприємницькому середовищі та

є формотворчими його факторами (політика роздержавлення та приватизації, антимонопольна політика; інститут банкрутства суб'єктів підприємництва тощо; державну систему підтримки підприємництва.

Для здійснення ефективного державного регулювання підприємництва необхідні відповідні механізми.

Механізми державного регулювання підприємництва – це система заходів, розроблених державою, з урахуванням вимог ринку та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності. До цієї системи входять правовий і фінансовий механізми, механізми стимулювання, підтримки, сприяння, контролю; форми та методи реалізації державного регулювання, державні органи та фонди, покликані займатися діяльністю суб'єктів підприємництва.

Державне регулювання здійснюється за допомогою системи норм та заходів, які регламентують поведінку суб'єктів підприємницької Діяльності, як використовуючи адміністративні методи впливу (закони, укази, накази, постанови, інструкції, положення тощо), так і через систему економічних методів та регуляторів (податки, ціни, банківські проценти, пільги, санкції та ін.). Державне регулювання підприємництва має свої функції, інструменти (методи) та відповідні органи.

Основні функції державного регулювання підприємництва такі:

1) підтримка пропорційності виробництва та споживання, антициклічне регулювання;

2) підтримка та розвиток конкуренції, антимонопольні заходи;

3) перерозподіл доходів та соціальний захист підприємців і споживачів.

До інструментів, або методів державного регулювання підприємництва, належать: податково-бюджетна система (фіскальна); цінове регулювання; кредитно-грошове регулювання; зовнішньоекономічне регулювання (митні збори, ліцензії та квоти).

За засобами впливу механізми регулювання підприємництва можуть бути *прямими*, тобто такими, що здійснюються за допомогою прийняття Верховною Радою України законодавчих актів, на яких ґрунтуються дії виконавчої влади, та *непрямими*, котрі ґрунтуються на використанні різних економічних, фінансових важелів (цін, податків, кредитів, відсотків, пільг тощо).

Державна політика підтримки підприємництва – це сукупність (комплекс) пріоритетних народногосподарських підходів і рішень, які визначають основні напрями і форми правового, економічного та організаційного сприяння розвитку підприємництва з урахуванням інтересів держави та суб'єктів господарювання.

Історичний досвід переконує, що дієвою політика стає тоді, коли ґрунтується на об'єктивно діючій системі економічних законів з Урахуванням різних інтересів суспільства і передбачає багатоваріантність і свободу вибору. Складовими державної політики підтримки та розвитку підприємництва є: цілі, основні принципи, напрями, заходи та інструменти здійснення цієї політики.

Основними цілями державної політики підтримки підприємництва є:

- забезпечення зростання внутрішнього валового продукту за рахунок діяльності суб'єктів підприємницької діяльності;

- залучення суб'єктів підприємництва до розв'язання соціально-економічних проблем на державному і регіональному рівнях;
- удосконалення структури суб'єктів підприємництва;
- підвищення технологічного рівня виробництва підприємницьких структур;
- заохочення розвитку суб'єктів підприємницької діяльності у пріоритетних галузях і на територіях пріоритетного розвитку;
- створення нових робочих місць, зменшення безробіття;
- сприяння максимальній самореалізації громадян у підприємницькій діяльності;
- формування соціального прошарку власників і підприємців.

Реалізація зазначених цілей забезпечується шляхом підтримки:

- суб'єктів підприємництва за такими основними напрямками:
- формування нормативно-правової бази;
- удосконалення податкової та фінансово-кредитної політики;
- забезпечення інформацією;
- сприяння впровадженню технологій та інновацій;
- стимулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- підготовка та перепідготовка кадрів.

Основними принципами державної політики підтримки та розвитку суб'єктів підприємництва є:

- системність та комплексність механізмів державного регулювання розвитку суб'єктів підприємницької діяльності;
- цілеспрямованість та адресність підтримки суб'єктів підприємництва шляхом вибору пріоритетів та концентрації ресурсів для їх реалізації;
- рівноправний доступ суб'єктів підприємництва усіх форм власності до матеріально-сировинних, фінансових та інших ресурсів.

З наукового погляду розвиток малого підприємництва розглядається як базовий процес, що має забезпечити реальні структурні зрушення, поглибити ринкові відносини, підвищити ефективність та соціальну орієнтованість виробництва.

Основні переваги, що визначають роль і місце малого підприємництва у структурі економіки України, полягають у можливості:

- реалізації суб'єктами підприємництва (юридичними та фізичними особами) своїх здібностей, власного майна, ініціативи, вільного ринкового вибору;
- підвищення рівня мотивації праці;
- швидкої окупності витрат та інвестицій;
- створення широких можливостей для швидкого й якомога повнішого насичення ринку товарами та послугами;
- збільшення кількості робочих місць;
- кращого використання потенціалу підприємств, місцевих ресурсів, фінансово-кредитної і технічної, зокрема зарубіжної, допомоги;
- гнучко та мобільно перебудовувати виробництво відповідно до вимог ринку, що змінюється, а також до завдань розвитку великих фінансово-

промислових корпорацій, інноваційних і територіально-виробничих комплексів, у складі яких діють малі підприємства;

- розширення експортних можливостей України.

Для організації керованого розвитку і підтримки малих форм господарювання важливого значення набувають їх класифікаційні ознаки, і, зокрема, розмір організацій за чисельністю працівників, вартістю основних фондів та ін.

Мале підприємництво – це будь-яка комерційна (господарська, виробнича, фінансово-кредитна, науково-дослід. на, інноваційна, інвестиційна, інформаційна, торговельно-посередницька та ін.) діяльність, що здійснюється малими організаційно-правовими формами, де середня чисельність працівників не перевищує встановлених граничних рівнів (малі підприємства – МП).

У розвинених країнах малому підприємству приділяється першочергова увага з боку урядових органів, приватних структур, громадських організацій. Для них встановлено сприятливі законодавчі умови, відповідне інституціональне середовище. В Україні мале підприємництво поки не відіграє достатньо вагомої ролі.

Основи системи державного регулювання і підтримки малого підприємництва становлять:

- законодавче визначення правових, економічних та організаційних основ управління зазначеним сектором економіки. Основоположним законодавчим актом має бути Закон України «Про підтримку малого підприємництва». У подальшому це буде основою для розробки законодавчо-нормативних документів щодо правової регламентації основних напрямків діяльності МП у господарському комплексі України;

- формування раціональної організаційної структури органів державного управління і місцевого самоврядування, які відповідають за розвиток підприємництва;

- застосування системи економічних важелів і стимулів регулювання приватного малого підприємництва на основі державних пріоритетів;

- забезпечення ефективного розподілу та раціонального використання міжнародної фінансової і технічної допомоги, що надається Україні через різні канали, а також безперешкодного здійснення МП зовнішньоекономічної діяльності;

- забезпечення державних гарантій майнових прав МП, у тому числі СП, створених за участю іноземного капіталу;

- надання допомоги приватизованим і приватним підприємствам щодо аналізу їх діяльності, підготовки бізнес-планів, інвестиційних проектів, страхування інвестиційних ризиків;

- сприяння взаємодії великих, середніх і малих підприємств, банків та інших фінансово-кредитних установ у реалізації великих державних програм і проектів;

- забезпечення (у тому числі на пільгових умовах) доступу МП до інформації, необхідної для проведення операцій на ринку, а також до комунікаційних мереж з виходом на світові ринки;

- розроблення державної програми і підтримка малого підприємництва та відповідної інфраструктури в Україні;
- прискорене становлення й розвиток вільних економічних зон, що мають великі перспективи, з урахуванням природних та економічних факторів зручного геополітичного розміщення України та її окремих регіонів;
- створення і розвиток вузлів ринкової інфраструктури, насамперед її основних матеріальних елементів – товарних і фондових бірж, бірж робочої сили, комерційних банків, телекомунікаційних систем, інформаційно-консультаційних фірм і т. ін., для стимулювання і підтримки МП.

Тема 4.2. Державне регулювання науки і техніки.

Вирішальний вплив науково-технічного прогресу на економічний і соціальний розвиток пояснюється тим, що:

по-перше, використання у виробництві нової техніки, технології та інформаційних систем стає провідним фактором зростання продуктивності економічних ресурсів;

по-друге, НТП позитивно впливає на вдосконалення структури економіки, зменшуючи у складі витрат на виробництво питому вагу живої праці з одночасним збільшенням питомої ваги засобів і предметів праці;

по-третє, застосування новітньої техніки і технології виробництва забезпечує підвищення якості продукції (послуг).

Узагальнення історичного досвіду різних країн переконливо доводить, що НТП є внутрішнім фактором розвитку економіки і характеризується органічним впливом науки і техніки на розвиток виробництва. Отже, науково-технічний прогрес є ендегенним фактором економічного розвитку. Розвиток НТП переміщує назовні межі виробничих можливостей і справляє позитивний вплив на рівноважне економічне зростання.

Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначено, що *науково-технічна діяльність* – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій. Її основними формами (видами) є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання.

При здійсненні державного управління та регулювання науковою діяльністю держава керується принципами:

- органічності єдності науково-технічного, економічного, соціального та духовного розвитку суспільства;
- поєднання централізації та децентралізації управління у науковій діяльності;
- додержання вимог екологічної безпеки;
- визнання свободи творчої, наукової і науково-технічної діяльності;
- збалансованості розвитку фундаментальних і прикладних досліджень;

- використання досягнень світової науки, можливостей міжнародного наукового співробітництва;
- свободи поширення наукової та науково-технічної інформації;
- відкритості для міжнародного науково-технічного співробітництва, забезпечення інтеграції української науки світову в поєднанні із захистом інтересів національної безпеки.

В Україні існує розгалужена система державних органів, які здійснюють науково-технічну політику. У структурах як законодавчих, так і виконавчих органів державної влади створено відповідні органи, до функцій яких належить формування засад науково-технічної політики. Безпосередню діяльність з розроблення, обґрунтування та ресурсного забезпечення державних науково-технічних програм проводять Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Державне агентство України з управління державними корпоративними правами та майном, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерство фінансів України, Національна академія наук України, галузеві академії наук.

Функції з реалізації державної науково-технічної політики виконують органи державного управління і недержавні структури, які в сукупності можна розділити на п'ять рівнів:

I рівень – Верховна Рада України;

II рівень – Кабінет Міністрів України;

III рівень – міністерства, відомства та інші центральні органи управління;

IV рівень – місцеві органи державної влади і управління;

V рівень – організації, установи та підприємства, що беруть участь у провадженні науково-технічної політики.

Верховна Рада України визначає головні цілі, напрями та правові основи діяльності у науково-технічній сфері, обсяги бюджетного фінансування наукових досліджень, відрахувань бюджетних коштів до Державного фонду фундаментальних досліджень, Державного інноваційного фонду та розміри державного резерву матеріально-технічних і сировинних ресурсів для забезпечення науково-технічної діяльності; затверджує пріоритетні напрями розвитку науки і техніки, перелік національних програм та обсяги фінансування кожної з них; створює систему кредитно-фінансових, податкових та митних регуляторів у науково-технічній політиці.

Кабінет Міністрів України веде розподіл коштів бюджету, призначених для фінансування наукових досліджень, використання Державного інноваційного фонду та інших державних фондів, організовує розробки національних та державних науково-технічних програм, створює механізм їхньої реалізації; контролює організацію, координацію і виконання робіт щодо створення сучасної інфраструктури науково-технічної діяльності, визначає порядок формування і використання для цього позабюджетних фондів, розробляє економічні, правові та організаційні механізми стимулювання НТП, укладає міжнародні угоди у сфері науково-технічного співробітництва.

Міністерства та відомства провадять науково-технічну політику у підпорядкованій галузі. Центральними органами державного управління

України, що виконують функції управління розвитком науки і техніки, є Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України, які беруть участь у провадженні державної науково-технічної політики.

Науково-технічну діяльність загальнодержавного значення фінансують з бюджету та державних позабюджетних фондів. Для фінансування та матеріально-технічної підтримки заходів щодо забезпечення розвитку і використання досягнень науки і техніки в Україні формується Державний інноваційний фонд. Інші види науково-технічної діяльності провадять з власних та залучених коштів усіх суб'єктів науково-технічної сфери.

Досягнення цілей і завдань науково-технічної політики здійснюється державою через застосування конкретних методів. За формою впливу весь арсенал цих методів поділяється на дві групи: методи прямого та методи непрямого регулювання.

До методів прямого регулювання належать: визначення державних пріоритетів розвитку науки і техніки; державні науково-технічні програми; державне замовлення в науково-технічній сфері; державна науково-технічна експертиза; бюджетне фінансування досліджень і робіт, виконуваних у рамках пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; підготовка науково-технічних кадрів; державна політика у сфері патентів і ліцензій.

До методів непрямого регулювання належать: інструменти податкової, фінансово-бюджетної, амортизаційної політики; правовий захист інтелектуальної власності; державна політика у сфері міжнародного науково-технічного співробітництва тощо.

Початковим етапом формування науково-технічної політики є визначення державних пріоритетів розвитку науки і техніки. Виходячи з пріоритетних напрямів розробляють систему заходів, яку реалізують усіма методами державного регулювання.

Державні науково-технічні програми є одним із методів планування науково-технічного розвитку. Вони мають індикативний характер, включають планові завдання державним установам, замовлення приватним науково-дослідним і проектним організаціям, а також прогнози розвитку наукових досліджень і проектних робіт у приватному секторі економіки. Державне замовлення в науково-технічній сфері забезпечує економічно вигідні умови для участі наукових, дослідних і проектних організацій у розвитку фундаментальних досліджень, розробленні та освоєнні принципово нових технологій і видів продукції.

Державна науково-технічна експертиза є невід'ємним елементом реалізації науково-технічної політики. Вона проводиться з метою забезпечення наукової обґрунтованості структури та змісту пріоритетних напрямів і програм розвитку науки і техніки, визначення соціально-економічних та екологічних наслідків науково-технічної діяльності, аналізу ефективності використання науково-технічного потенціалу, визначення якісного рівня досліджень та їх

результатів. Висновки державної експертизи також використовуються для обґрунтування доцільності надання податкових і кредитних пільг.

Бюджетне фінансування науково-технічної діяльності стосується, як правило, фундаментальних досліджень і розробок, пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, прикладних науково-технічних розробок, результати яких мають загальнодержавне значення; науково-технічних досліджень і робіт, пов'язаних із науково-технічним співробітництвом за міжнародними угодами.

Державна політика у сфері патентів і ліцензій спрямована на регулювання відносин, пов'язаних з набуттям і використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності. Автори інтелектуальної власності отримують частину доходів від використання їхнього продукту у бізнесі. В такий спосіб створюється ефективна система заохочення науково-технічних робітників в інтенсифікації досліджень і розробок, підвищення якості науково-технічного продукту, його практичної спрямованості.

Необхідною умовою практичного використання науково-технічних досягнень є державний захист права інтелектуальної власності на науково-технічну продукцію. Результати науково-технічної діяльності є об'єктом власності створювачів (розробників) науково-технічної продукції, якщо інше не передбачено законом або договором.

Складовою державної політики в сфері НТП є підтримка міжнародного науково-технічного співробітництва.

Разом з тим, внутрішні витрати на дослідження й розробки (далі – ДіР) протягом останніх років у більшості країн Співдружності становлять менше 1% валового внутрішнього продукту (ВВП), в той час як у середньому по країнах Європейського союзу – біля 2%. Із країн ЄС цей показник найвищий у Швеції і Фінляндії. У таких країнах, як Японія й США, він дорівнює відповідно 3,5% і 2,7%.

Суб'єктам науково-технічної діяльності надається право брати участь у виконанні міжнародних програм та укладати угоди з іноземними організаціями і фірмами, брати участь у діяльності іноземних та міжнародних наукових товариств, асоціацій та союзів на правах їхніх членів, здійснювати взаємний обмін науково-технічною інформацією, проводити обмін науково-технічними і викладацькими кадрами, студентами та аспірантами, а також спільну підготовку фахівців.

До стимулів державного регулювання в науковій та науково-технічній діяльності належать: кредити, податкові та амортизаційні пільги; зовнішньоекономічні преференції; інформаційно-консультативна підтримка.

Кінцевим результатом упровадження досягнень НТП є інновації. Інновація – це виробничий фактор, що впливає на формування продуктивності суспільного виробництва й обсягу валового національного продукту в тривалій перспективі.

Більше 40% інноваційно активних підприємств впроваджували інноваційні види продукції, кількість яких склала 2408 найменувань, у т.ч. 663 – нові види машин, устаткування, приладів, апаратів тощо. Продукцію, що була виключно новою для ринку, впровадили 182 підприємства, кількість такої

продукції становила 606 найменувань, з них нові види машин, устаткування, прилади, апарати тощо – 298. Нові маркетингові концепції (стратегії) у звітному періоді запровадили 188 підприємств. Організаційні інновації здійснювали 183 підприємства.

Усі країни прагнуть до розроблення і реалізації державної інноваційної політики. Вплив держави має бути спрямований на максимальну підтримку власного інноваційного потенціалу, провідних наукових і конструкторських центрів, а також на забезпечення реалізації науково-технічної політики, що відповідає світовому рівню.

Це означає, що Україні слід обрати такі напрямки розроблення «високих» технологій, для реалізації яких у державі вже створено реальні передумови та наявний відповідний науково-технічний потенціал виходу на передові позиції світової науки і техніки. Механізм створення та поширення нововведень має три загальні складові, характерні майже для всіх країн:

- систему державної підтримки фундаментальних і пошукових досліджень;
- різні форми та джерела фінансування і непрямого стимулювання досліджень;
- підтримку малого інноваційного підприємництва.

Заходи державного регулювання інноваційної діяльності необхідно спрямувати на всебічне заохочення підприємництва та приватної ініціативи.

Як свідчить досвід розвинених країн, основними напрямками впливу урядових органів на процеси в інноваційній сфері є: планування, фінансово-кредитне регулювання, стимулювання, правовий порядок і організація виробничої діяльності.

Інновації здійснюються з метою отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого ефекту. В результаті інновацій породжуються позитивні екстерналії, тобто ефект від інновацій отримують не тільки ті, хто здійснює їх, але й інші фізичні та юридичні особи, які використовують їх. Головною функцією інноваційної діяльності є функція технічних, технологічних, економічних, організаційних, соціальних, екологічних та інших змін.

Інноваційний процес складається з взаємозумовлених стадій, які охоплюють невиробничу сферу, сферу матеріального виробництва та сферу експлуатації.

Розрізняють три форми інноваційного процесу: простий внутрішньоорганізаційний (натуральна форма), простий міжорганізаційний (товарна форма) та розширений. Процес поширення інновацій проходить дві фази: створення нововведення та розповсюдження його; дифузія нововведення.

Згідно із Законом України «Про інвестиційну діяльність» видами інноваційної діяльності є:

- випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технології;
- прогресивні міжгалузеві структурні зміни;
- реалізація довгострокових науково-технічних програм з тривалими термінами окупності;
- фінансування фундаментальних досліджень для досягнення якісних змін у стані продуктивних сил;
- розроблення і впровадження нової ресурсозберігаючої технології.

Об'єктами інноваційної діяльності є розроблення і впровадження нововведень у галузі техніки, технології, економіки, організації та управління. Більше половини створених ПВТ призначено для впровадження на промислових підприємствах, в основному – в переробній промисловості; понад чверть – в організаціях, що займалися дослідженнями і розробками; 4,3% – на підприємствах транспорту і зв'язку, більшість з яких – на залізничному транспорті; 2,4% – у сфері освіти.

Суб'єктами інноваційної діяльності є юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми і форми власності, громадяни України, держави, іноземні організації і громадяни, а також особи без громадянства, що беруть участь в інноваційній діяльності.

Класифікація інновацій здійснюється за такими ознаками: рівень новизни, міра новизни, стадія життєвого циклу товару, сфера застосування, темп здійснення, вид ефекту та ін.

Державна інноваційна політика здійснюється за такими напрямками: сприяння зростанню інноваційної активності; орієнтація на пріоритетну підтримку інновацій, які складають основу сучасного технологічного прогресу; узгодження державної інноваційної політики з ефективним функціонуванням конкуренції в інноваційній діяльності, захистом інтелектуальної власності; сприяння регіональному розвитку інноваційної діяльності, міжрегіональному і міжнародному трансферту технологій, міжнародному інвестиційному співробітництву, захист інтересів національного інноваційного підприємництва.

До системи стимулів інноваційного процесу входять комплексно-правові законодавчі норми, а саме: промислове охоронне право приватної та інтелектуальної власності; законодавче закріплення інтелектуальної власності та правове регулювання її використання.

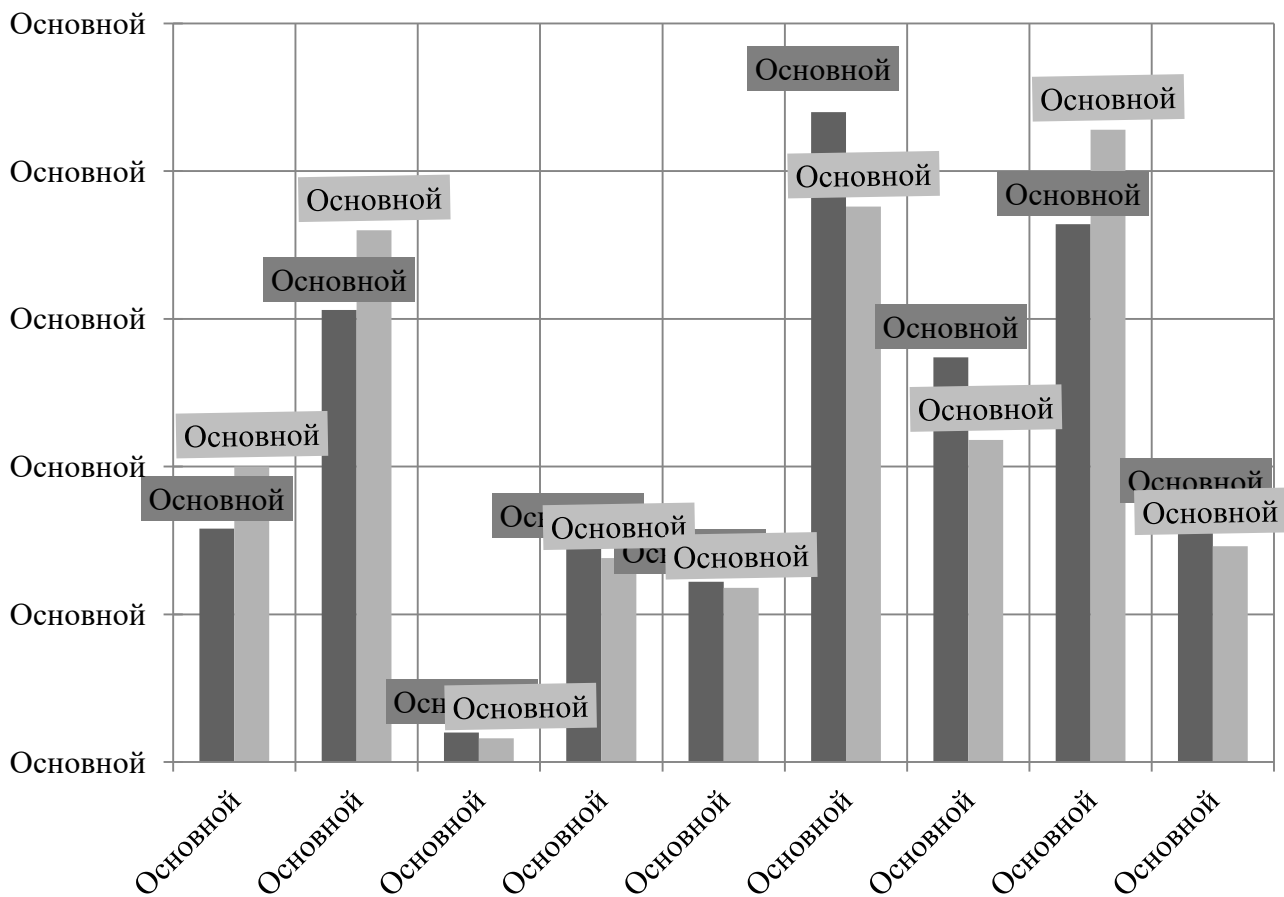
Ефективною формою державного втручання в інноваційну та наукову діяльність є створення за участю держави вузівсько-промислових дослідних центрів. Засобами такого стимулювання можуть бути фінансування початкових витрат вузівсько-промислових центрів з коштів державного бюджету; видача підприємствам-учасникам безкоштовних ліцензій на використання розроблених винаходів і відкриттів.

Тема 4.3. Державне регулювання промислового виробництва.

Промисловість – провідна і найважливіша галузь виробничої сфери і всього народногосподарського комплексу України. В ній створюється близько 30% валової доданої вартості держави.

Промисловість України має такі галузі: електроенергетику, нафто-видобувну, газову, вугільну, торф'яну, чорну металургію, кольорову металургію, хімічну та нафтохімічну, машинобудівну і металообробну, лісову, деревообробну та целюлозно-паперову, промисловість будівельних матеріалів, скляну та фарфоро-фаянсову, легку, харчову, мукомольно-круп'яну, комбікормову, мікробіологічну, поліграфічну та ін.

Структура промислового виробництва, тобто співвідношення галузей, в Україні весь час змінюється. Так, протягом останніх чотирьох років поступово зростає частка добувної та харчової промисловості, виробництва та розподілення газу води та електроенергії. Зменшилася питома вага машинобудування, металургійного виробництва, хімічної та легкої промисловості (рис. 1).

1 – добувна промисловість; 2 – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; 3 – легка промисловість; 4 – виробництво коксу, продуктів нафтопереробки; 5 – хімічні та нафтохімічна промисловість; 6 – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів; 7 – машинобудування; 8 – виробництво та розподілення електроенергії, газу та води; 9 – інші.

Рис. 1. Розподіл обсягу реалізованої продукції промисловості за видами діяльності, % до загального обсягу

Основні проблеми розвитку сучасної промисловості нашої країни зумовлені рядом причин: продовжує функціонувати соціалістична система організації виробництва, внаслідок чого зростають простота, безробіття, дають про себе знати порушені виробничо-територіальні зв'язки тощо; дуже високий рівень морального і фізичного зносу промислового обладнання. Якість продукції, що випускається, неконкурентоспроможна не лише на зовнішньому, а й на внутрішньому ринках. Значні проблеми і в розміщенні та територіальній організації промислового виробництва. Вони зумовлені нерівномірністю розвитку промисловості, нераціональним розміщенням багатьох підприємств, їх територіальною несумісністю, неефективною системою виробничо-територіальних зв'язків.

Вирішення цих проблем можливе, як показує світовий досвід, лише шляхом радикальних економічних реформ і реальному впровадженні ринкової системи господарювання. Економічні реформи будуть стимулювати розвиток трудомістких галузей промисловості, впровадження нових передових технологій і технічні переоснащення промислового виробництва країни.

Велике значення має структурна перебудова промислового виробництва. Значно більше уваги необхідно приділяти розвитку тих його галузей, які переробляють сільськогосподарську продукцію, забезпечують агропромисловий комплекс всім необхідним. Не є раціональним практично повне викорінення легкої промисловості, яка нещодавно була однією з провідних у структурі промислового виробництва країни. Значно більша питома вага повинна належати і будівельному комплексу.

Процеси зміни галузевої структури господарства в Україні будуть продовжуватися і надалі. Вони зумовлені об'єктивними ринковими реформами. Безперечно, у зв'язку з передачею землі у приватну власність значення і питома вага сільського господарства і взагалі АПК почнуть зростати. Натомість знизиться частка промислового виробництва. На віддаленішу перспективу можна передбачити перетворення туристично-рекреаційного комплексу в одну з провідних галузей господарства.

Стратегічною метою державної промислової політики України є створення багатогалузевого, високотехнологічного, конкурентоздатного, високоефективного промислового комплексу, що забезпечує достатній рівень економічної безпеки країни, підвищення життєвого рівня народу, оздоровлення екологічної обстановки та інтеграцію України у систему світогосподарських зв'язків на взаємовигідних умовах. Вибір найбільш раціонального варіанту промислової політики має ґрунтуватися на:

- аналізі реального стану вітчизняної промисловості;
- пошуку найбільш ефективних варіантів забезпечення конкурентоздатності вітчизняної продукції;
- оцінці місткості ринків збуту для вітчизняної промислової продукції в країні і за кордоном;
- виваженні підходів до вибору протекціоністських заходів для продукції вітчизняного промислового комплексу;
- визначенні можливих економічних наслідків вибору того чи іншого варіанту промислової політики.

Одним з найважливіших завдань промислової політики є підтримка тих виробництв, які поки що не вичерпали свого потенціалу розвитку і намагаються випускати продукцію, яка спроможна зайняти стійке місце на внутрішньому і світовому ринках. Тому підвищення конкурентоздатності вітчизняних підприємств є одним з ключових моментів промислової політики як в Україні взагалі, так і в регіонах, а напрямками, за допомогою яких досягається це завдання, є наступні:

- підтримка високотехнологічних виробництв, орієнтованих на зовнішній та внутрішній ринки;
- підтримка в необхідних обсягах сировинних виробництв, орієнтованих на внутрішній і зовнішній ринки;
- виробництво споживчих товарів для внутрішнього та зовнішнього ринків;
- виробництво продукції виробничо-технічного призначення на основі новітніх технологій для внутрішнього та зовнішнього ринків.

Концепція державної промислової політики України визначає державну промислову політику як діяльність уряду, спрямовану на збереження, підтримання та розвиток вітчизняних товаровиробників у галузях і виробництвах, що забезпечують життєві інтереси країни, передусім її економічну безпеку, а також належний соціальний та культурний рівень життя народу. Державна промислова політика націлює діяльність державної виконавчої влади на формування оптимальних умов і чинників ефективної роботи промисловості задля реалізації національних, регіональних, геополітичних інтересів країни. Одним з основних напрямів державної промислової політики є реорганізація промисловості задля створення її оптимальної структури.

Важливою функцією державної промислової політики є вибір пріоритетів у розвитку промисловості, розробка системи протекціоністських заходів, створення режиму, що найбільше сприяє найважливішим та перспективним підприємствам. Значну роль державна промислова політика відіграє у розробці та проведенні вискоєфективної сучасної науково-технічної і, особливо, науково-технологічної політики, у розробці та реалізації великомасштабних загальнонаціональних програм. Головною умовою для цього виступають інноваційна стратегія і тактика на макро- та мікроекономічних рівнях.

Державна промислова політика має розглядатися в контексті загальних цілей економічної реформи і водночас як відносно самостійна, цілісна система заходів, спрямованих на розв'язання стратегічних і тактичних завдань відновлення та розвитку діяльності реального сектора економічної системи.

Державне регулювання промислового виробництва у складі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України провадить департамент промислової політики, у складі якого функціонують відділи: відділ планування та прогнозування розвитку промисловості, відділ фінансового планування розвитку промисловості, відділ науково-технічної політики в промисловості, відділ розвитку гірничо-металургійного комплексу та хімічної промисловості, відділ розвитку машинобудування та радіоелектроніки, відділ розвитку сільськогосподарського та тракторного машинобудування, відділ розвитку легкої та інших галузей промисловості, відділ розвитку оборонно-промислового комплексу, відділ спеціальних програм та військово-технічного співробітництва, відділ політики у сфері державного експортного контролю та сектор ліцензування.

Суб'єктами державного регулювання промислового виробництва є Міністерство промислової політики, Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, а також Державне агентство України з управління державними корпоративними правами та майном.

Залежно від типу галузей і форм власності державне регулювання промислового виробництва ведуть у вигляді прямого державного управління об'єктами (підприємствами) і регулювання їхньої підприємницької діяльності.

Пряме управління промисловим виробництвом передбачає: управління з боку міністерств об'єктами, що є у сфері державної власності; організацію монопольного виробництва деяких видів промислової продукції; індикативне планування; контроль за виробництвом і розподілом частини продукції, яку виготовляють на державних підприємствах.

У процесі формування прогнозів, індикативних планів, вироблення регуляторів щодо суб'єктів ринку, які функціонують у сфері промислового виробництва, обсяги виробництва продукції оцінюють у натуральному і вартісному вираженнях.

Прогноз потреби національної економіки і населення у продукції промисловості й товарах народного споживання, визначення орієнтовних обсягів виробництва промислової продукції, планування обсягу державного замовлення, а також формування виробничої програми на підприємствах промисловості розпочинають з розрахунків натуральних показників.

Під час прогнозування і планування промислової продукції у натуральному вираженні враховують кількість, якість продукції і терміни поставок за номенклатурою.

Номенклатура – це упорядкований перелік виробів за певними групами і підгрупами. Щодо кожного виду продукції наводять його назву, одиницю вимірювання (шт., т, млн. кВт.год, млн. грн. тощо), код для механізованого

опрацювання. Фізичні одиниці вимірювання застосовують згідно з міжнародними стандартами.

В індикативних планах виділяють: номенклатуру найважливішої промислової продукції (виробництво електроенергії, чавунне, сталеве і кольорове литво, тощо); номенклатуру державного замовлення.

Для оптимального задоволення потреб споживача випуск продукції планують не лише у номенклатурі, а й в асортименті. Асортимент конкретизує номенклатуру продукції.

Обсяг виробництва продукції у натуральному вираженні можна визначати за валовим (з внутрішньозаводським оборотом) і товарним (без внутрішньозаводського обороту) випусками.

Якість промислової продукції характеризує система показників, які відображають її найважливіші властивості і параметри: надійність, довговічність, точність, енергомісткість та ін.

Державне регулювання якості продукції виконують за допомогою системи стандартизації та сертифікації. Державні стандарти України розробляють на вироби загально машинобудівного застосування (підшипники, інструмент, деталі, кріплення тощо), продукцію міжгалузевого призначення, продукцію для населення.

Сертифікацію продукції в Україні поділяють на обов'язкову та добровільну. Держстандарт України визначає перелік продукції, яка підлягає обов'язковій сертифікації. Обов'язкова сертифікація передбачає перевірку та випробування продукції для визначення її характеристик і подальший технічний нагляд за нею. У разі позитивного вирішення органу з сертифікації заявникові видають сертифікат на право маркувати продукцію спеціальним знаком відповідності.

Прогнозування потреби у промисловій продукції і населення в товарах народного споживання є основою макроекономічного регулювання промислового виробництва. З методологічного погляду у структурі потреб національної економіки в промисловій продукції доцільно розрізняти потребу в продукції видобувних галузей і потребу в продукції обробних галузей.

Прогноз ринку сировини, матеріалів і техніко-економічне обґрунтування заходів щодо забезпечення ними народного господарства є обов'язковим елементом макрорегулювання. Потреба національного виробництва у сировині і матеріалах включає сумарні їх витрати на виробничо-експлуатаційні цілі, капітальне будівництво, експорт та ін. Для прогнозування перспективної потреби розробляють показники питомих витрат найважливіших видів сировини, палива й енергії на виробництво одиниці продукції.

Питомі витрати (коефіцієнти витрат) є укрупненими нормами витрат найважливіших видів матеріальних ресурсів, їх розробляють для основних видів продукції, в яких їх використовують, а також у розрахунку на 1 млн. грн. продукції. Обґрунтовують питомі витрати методами техніко-економічного проектування, які охоплюють: аналіз динаміки питомих витрат на період, який передусь прогнозному; визначення головних факторів, що зумовлюють зміни питомих витрат у прогнозному періоді, і оцінку їхнього впливу на рівень

питомих витрат; розрахунок сукупного впливу факторів на зміну питомих витрат у прогностному періоді і розрахунок перспективних коефіцієнтів витрат матеріальних ресурсів.

Крім того, потрібно враховувати такі чинники: впровадження нових прогресивних технологій, розширення використання нових видів сировини, зміни в структурі виробництва, підвищення якості продукції, поліпшення показників комплексного використання природних ресурсів, зменшення відходів, та втрат ресурсів.

Прогнозну потребу в ресурсах визначають за формулою:

$$P_m = \sum_{j=1}^k N_{mj} Q_{mj}, \quad (1)$$

де N_{mj} – норма витрат m -го ресурсу; Q_{mj} – обсяг виробництва продукції, на який витрачають m -й матеріал; k – кількість різновидів виробів або робіт, на які використовують m -й матеріал.

Важливим напрямом прогнозування потреби у ресурсах є визначення впливу зміни рівня і структури споживання на динаміку матеріаломісткості суспільного виробництва.

Прогнозування потрібних обсягів продукції обробних і переробних галузей промисловості розпочинають з визначення кола галузей споживачів і структури їхніх потреб. Потреби поділяють на виробничі і невиробничі. З кожного напрямку виділяють групи галузей і виробництв, у розрізі яких ведуть усі розрахунки. Головним у цьому випадку є нормативний метод. Прогнозування потреби за цим методом передбачає розробку номенклатури продукції; показників, які б давали точну кількісну характеристику специфічним виробничим зв'язкам галузі-постачальника з галузями-споживачами; розрахунок обсягів потреби у розрізі агрегованих груп.

За нормативним методом прогноз виробничого споживання кожній галузі роблять на підставі оцінки укрупнених групових нормативів витрат одного виду продукції на виробництво іншого. Розмір базових нормативів визначають за даними звітних міжгалузевих продуктових балансів і техніко-економічних розрахунків, розмір перспективних нормативів - на підставі базових і коригують з урахуванням факторів, які вплинули на їхні розміри.

Обчисливши нормативи, можна розрахувати потребу у продукції промисловості за всіма напрямами її використання. Наприклад, потребу в засобах для капітального будівництва визначають формулою:

$$X_p = \sum_{q=1}^m b_{pq} K_q, \quad (2)$$

де X_p – обсяг потреби основних галузей-споживачів у засобах типу p на капітальне будівництво; m - кількість галузей-споживачів; b_{pq} - норматив потреби галузі q в приладах типу p на капітальне будівництво; K_q - обсяг капітальних вкладень у галузь.

Прогноз невиробничих потреб за окремими цільовими групами отримують на підставі: використання норм споживання і даних споживчих

бюджетів; вивчення тенденцій зміни структури споживання, зумовлених прогресом науки і техніки; економетричних досліджень еластичності попиту на товари і залежності споживання від зміни доходів і цін; зіставлення з рівнем споживання на особу у розвинутих країнах. У галузях легкої і харчової промисловості використовують раціональні і фізіологічні норми споживання.

Поряд з нормативним методом у деяких випадках для прогнозування застосовують також пошукові економіко-статистичні методи: простого середнього значення, ковзного середнього значення, експоненціального згладжування. Ці методи використовують тоді, коли потреба в продукції є стабільною.

Якщо ж ця потреба не є стабільною, а змінюється (лінійно або нелінійно), то її планують за моделями прогнозування двох типів. До першого належать моделі, у яких змінною величиною є час і в яких можуть бути визначені часові ряди (трендові моделі); до другого – моделі, у яких більш ніж одна незалежна змінна, що дає змогу враховувати, крім часу, інші чинники, які впливають на зміну потреби.

Державні потреби на промислову продукцію такі: на оборону, утримання державного апарату, охорону здоров'я, освіту, виконання міждержавних угод, поставку продукції за одержувані енергоносії тощо. Для задоволення цих потреб формують державне замовлення на обов'язковій (для монополістів) договірній або конкурсній основі й укладають державні контракти на його виконання з товаровиробника.

Тема 4.4. Державне регулювання розвитку агропромислового комплексу.

Результатом розвитку агропромислової інтеграції (АПІ) – синтезу сільського господарства і промисловості – є агропромисловий комплекс.

Агропромислова інтеграція – це органічне поєднання сільського господарства і галузей промисловості, транспорту, торгівлі тощо, які обслуговують сільське господарство, постачають ресурси і доводять його продукцію до споживача.

Агропромислова інтеграція розвивається вертикально і горизонтально. Вертикальна інтеграція означає міжгалузеве кооперування підприємств і виробництв різних галузей, технологічно й організаційно пов'язаних між собою. Горизонтальна інтеграція – це система взаємозв'язків між підприємствами однієї галузі.

В АПК розрізняють три сфери діяльності:

перша – виробництво засобів виробництва для всіх інших галузей, пов'язаних із сільським господарством (тракторне машинобудування, виробництво сільгоспмашин, устаткування для тваринництва, легкої і харчової промисловості тощо);

друга – сільське господарство: рослинництво і тваринництво;

третя – переробка сільськогосподарської сировини (харчова, м'ясо-молочна, легка промисловість та ін.).

Щоб забезпечити взаємозв'язок, наприклад, між другою і третьою сферами, тобто передачу сільськогосподарської сировини переробній промисловості, потрібно мати транспорт, систему зв'язку. Тому виділяють четверту сферу виробничу інфраструктуру (транспорт, зв'язок). Крім того, є ще соціальна інфраструктура, яку вважають п'ятою сферою.

Сільське господарство є однією з пріоритетних галузей національної економіки. Розвиток сільськогосподарської галузі сприяє підвищенню матеріального добробуту населення, зміцненню економічної та продовольчої безпеки держави, зростанню її експортного потенціалу. Водночас, сільськогосподарський сектор виробництва – один з найбільш ризикових секторів економіки, оскільки на його розвиток великий вплив має дія природних факторів та біологічних чинників.

Результати господарювання підприємницьких сільськогосподарських структур, поки що, є досить низькими. Головні причини такого стану на підсобних і фермерських господарствах – відсутність прогресивних агротехнологій та засобів праці, передбачених для умов їх використання на малих земельних угіддях у різних кліматичних зонах України, нестача фінансових коштів тощо. Тому для розвитку АПК потрібні як внутрішні, так і зовнішні інвестиції.

Тільки достатньо високий рівень цивілізованості підприємницьких відносин, обізнаність підприємців з основами ведення підприємницької діяльності, створення юридичної бази для її ефективного розвитку дасть змогу вивести сільськогосподарське виробництво країни на світовий рівень. Потрібно створювати інтегровані об'єднання підприємницьких структур, зокрема, асоціації, союзи підприємців агропромислового спрямування, фінансово-промислові групи (ФПГ), інвестиційні фонди. Такі об'єднання забезпечать ефективний розвиток сільських регіонів, дадуть змогу налагодити і впровадити прогресивні ресурсозбережні технології, постачати продукцію на внутрішні і зовнішні ринки, забезпечити високий рівень оплати працівників сільськогосподарського сектора, бути рівноправними партнерами з іноземними підприємцями й інвесторами.

Історичний досвід свідчить, що шанси вижити індивідуальному власнику в умовах ринку значно вищі, коли він починає поєднувати свої дії з іншими товаровиробниками, довіривши частину своїх господарських функцій певній структурі – обслуговуючому кооперативу, який краще за інші господарські суб'єкти інтегрується в структури ринкового типу і практично виконує роль головної й об'єднуючої сили для сільських товаровиробників, надаючи позитивний імпульс розвитку АПК України.

Обслуговуючий кооператив приваблює селян тим, що об'єднує товаровиробників з однаковими або схожими проблемами, які не хочуть або не можуть користуватися сторонньою допомогою. Своє економічне становище вони намагаються поліпшити шляхом ведення спільної господарської діяльності та захищати себе на ринку від сильних конкурентних структур. Їм імпонує те, що з усіх існуючих господарських структур – це найбільш

демократична, прозора, оптимальна за організацією та витратами на управління.

Сучасні умови і зовнішнє середовище господарювання спонукають до розвитку кооперативного руху в аграрному секторі. До них слід віднести: диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію; зусилля в агробізнесі різного роду посередницьких структур, які, дбаючи про власні прибутки, зовсім не враховують інтереси сільськогосподарських товаровиробників; високі кредитні ставки як на сезонні, так і на довгострокові цілі та ін.

Головну роль у всій системі державного регулювання економіки відіграє підтримка відповідного рівня цін і цінової рівноваги, оскільки розбалансування цінового механізму призводить до руйнівних наслідків.

Аналіз тенденцій сучасних процесів державного регулювання аграрної сфери дає змогу зробити такі висновки.

По-перше, високорозвинуті країни, що традиційно експортують сільськогосподарську продукцію (США, Австралія та ін.) і прагнуть зберегти своє місце на світовому ринку, посилюють підтримку вітчизняного фермерства.

По-друге, високорозвинуті технічно країни (Японія, Норвегія, Австрія та ін.), що традиційно імпортують значну частину продуктів харчування, прагнуть зменшити залежність від країн-експортерів, підтримуючи вітчизняного товаровиробника.

По-третє, на різних етапах економічного розвитку деякі країни (Швеція, Фінляндія, Канада та ін.) змінювали рівень підтримки власного сільського господарства – у певні періоди він збільшувався, а потім знову зменшувався.

Система регулювання цін (передусім це стосується оптових фермерських цін, проте іноді і роздрібних) спрямована на таке:

- досягнення стабілізації цін та їхніх коливань у порівняно вузькому «коридорі»;
- підтримування фермерських цін на рівні, що дає змогу товаровиробникам вести розширене відтворення;
- регулювання обсягів і структури виробництва.

Під час формування політики державних цін у країнах із ринковою економікою враховують такі фактори:

- паритетність цін на промислову і сільськогосподарську продукцію;
- витрати на виробництво продукції у спеціалізованих фермерських господарствах;
- прибутковість фермерських господарств, спеціалізованих галузей і сільського господарства в цілому;
- доходи фермерів на вкладений капітал і їхні фінансові можливості ведення розширеного виробництва.

Загалом система державного регулювання цін у всіх країнах із розвинутою ринковою економікою майже однакова: запровадження верхніх і нижніх меж коливання цін та індикативної або умовної ціни, яку держава прагне підтримувати. Інструментом такого регулювання є скуповування або продаж продукції (товарна інтервенція).

На сучасному етапі для аграрного сектора США характерне поєднання державного втручання та ринкового регулювання. У США офіційно діють цільові (гарантовані) і заставні ціни. Цільові ціни забезпечують фермерам отримання нормативних доходів від виробництва сільськогосподарської продукції і страхують їх від впливу монополістів. Заставні ціни дають змогу протягом дев'яти місяців вільно розпоряджатися виробленою продукцією. Заставні ціни запроваджують на рівні середньоринкових за минулі п'ять років.

Політика ціноутворення в аграрній сфері країн Європейського Союзу має свої особливості. Комісія співтовариства періодично регулює ціни за трьома головними категоріями:

- *бажані ціни* (індикативні – для зернових, молока, цукру, маслинової олії, соняшника; орієнтовані – для великої рогатої худоби, вина; цільові – для тютюну);

- *мінімальні ціни імпорту* (порогові – для зернових, цукру, молочних продуктів, маслинової олії; довідкові – для фруктів, овочів, вина, деяких рибних продуктів; шлюзові – для свинини, яєць, птиці).

Державна політика регулювання цін, крім загальновизнаних позитивних сторін, має низку недоліків. Галузь повільно розгортає свої потужності, із запізненням на технологічний цикл реагує на підвищення цін, а потім, у міру зниження цін, так само повільно згортає виробництво. Типовим недоліком цінового регулювання в умовах насичення ринку є труднощі, пов'язані зі стримуванням зростання виробництва, що призводить до збільшення невикористаних витрат на закупівлю сільськогосподарської продукції, її зберігання й експорт на пільгових умовах.

Модель ціноутворення в Україні повинна передбачати три різні рівні цін.

Перший рівень – гарантована, або інтервенційна ціна. Гарантовану ціну розраховують для головних видів сільськогосподарської продукції. Гарантована ціна включає середній рівень затрат у нормально працюючих господарств та мінімальний рівень прибутку. Її можна використовувати і з метою потрібних структурних змін.

Другий рівень – еквівалентна ціна, яка повинна забезпечувати середню норму прибутку на авансовий капітал (враховуючи вартість землі) та включати рентний дохід. Її розраховують на рівні середньої норми прибутку основних галузей промисловості, що пов'язані із аграрною сферою (машинобудування, енергетика, хімічна промисловість та ін.).

Третій рівень цін – це ціни стимулювання виробництва. Вони повинні бути вищі від світових, їх можна використовувати для розрахунків із виробниками за деякі види продукції.

В аграрному виробництві практично всіх країн із розвинутою ринковою економікою діє спеціалізована система сільськогосподарського кредиту. Це зумовлено специфікою сільського господарства, нестачею вільних фінансових коштів, високою капіталомісткістю і порівняно низькою фондоддачею, сезонністю виробництва та значною тривалістю виробничого циклу. Ще однією особливістю сільського господарства, яка впливає на специфіку кредитування, є залежність від природнокліматичних умов. Це знижує гарантованість позик

сільськогосподарським товаровиробникам. На кредитування впливають і порівняно малі розміри підприємств аграрного сектора, що робить їх менш конкурентоспроможними на ринку коротко- і довготермінових кредитів.

У ринковій економіці склались особливі інституції і форми сільськогосподарського кредиту. Головні їхні характеристики – це високий рівень державної підтримки і кооперативні начала.

Важливе місце в кредитній системі західних країн посідають кооперативні банки. Вперше вони почали функціонувати в Німеччині у вигляді позиковоощадних сільських кооперативів Райфазен (за іменем засновника).

Широкого розвитку сільська кредитна кооперація набула в США, де нею опікується Міністерство сільського господарства. У США налічується 4000 комерційних сільськогосподарських банків, на які припадає майже 35% загального обсягу кредитних ресурсів у сільському господарстві.

Для успішного розвитку кредитних спілок доцільно створити систему кредитної кооперації трьох рівнів (рис. 1):

- на першому – створення місцевих кредитних кооперативів;
- на другому – регіональних кооперативних спілок;
- на третьому – централізованого кооперативного банку.

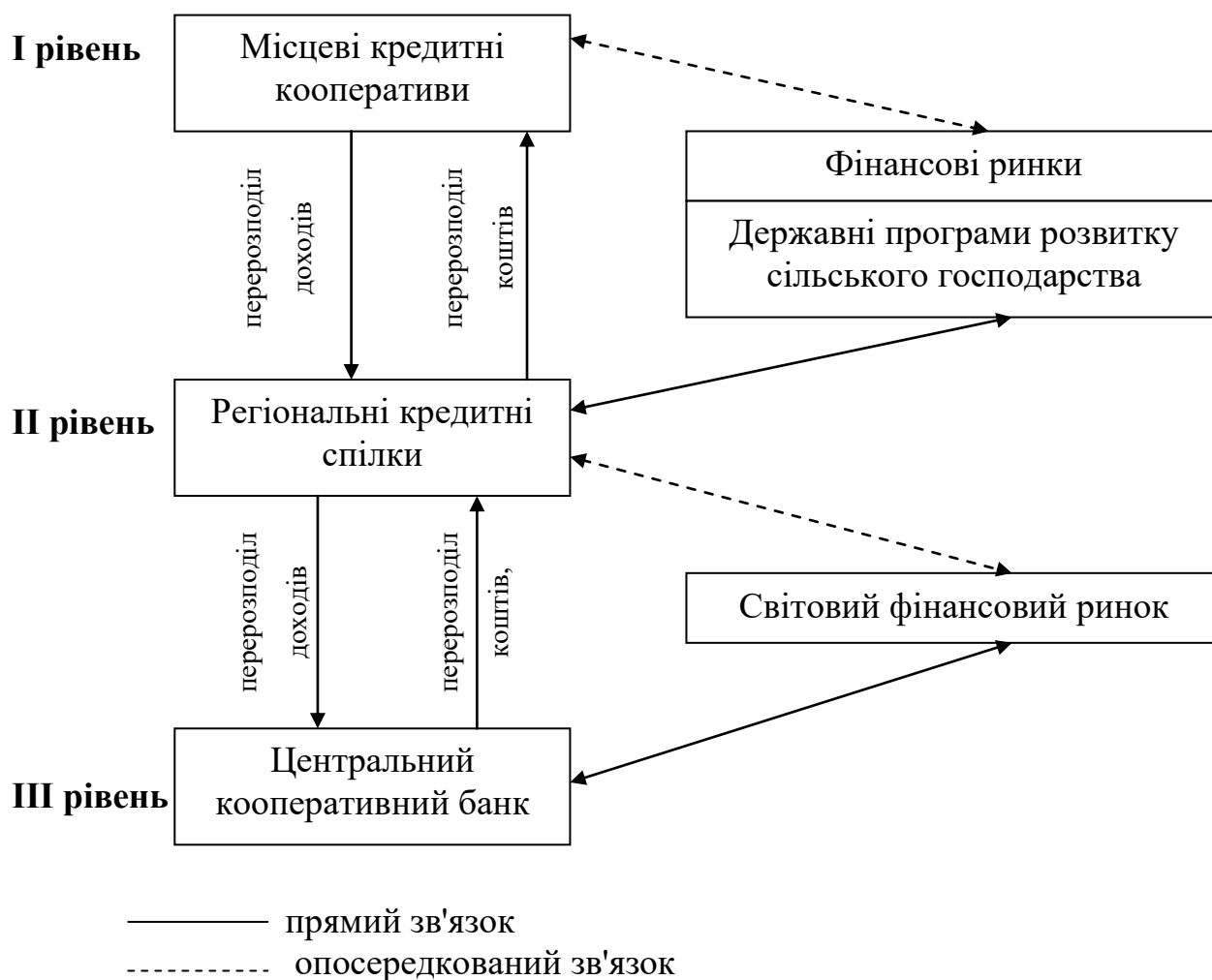

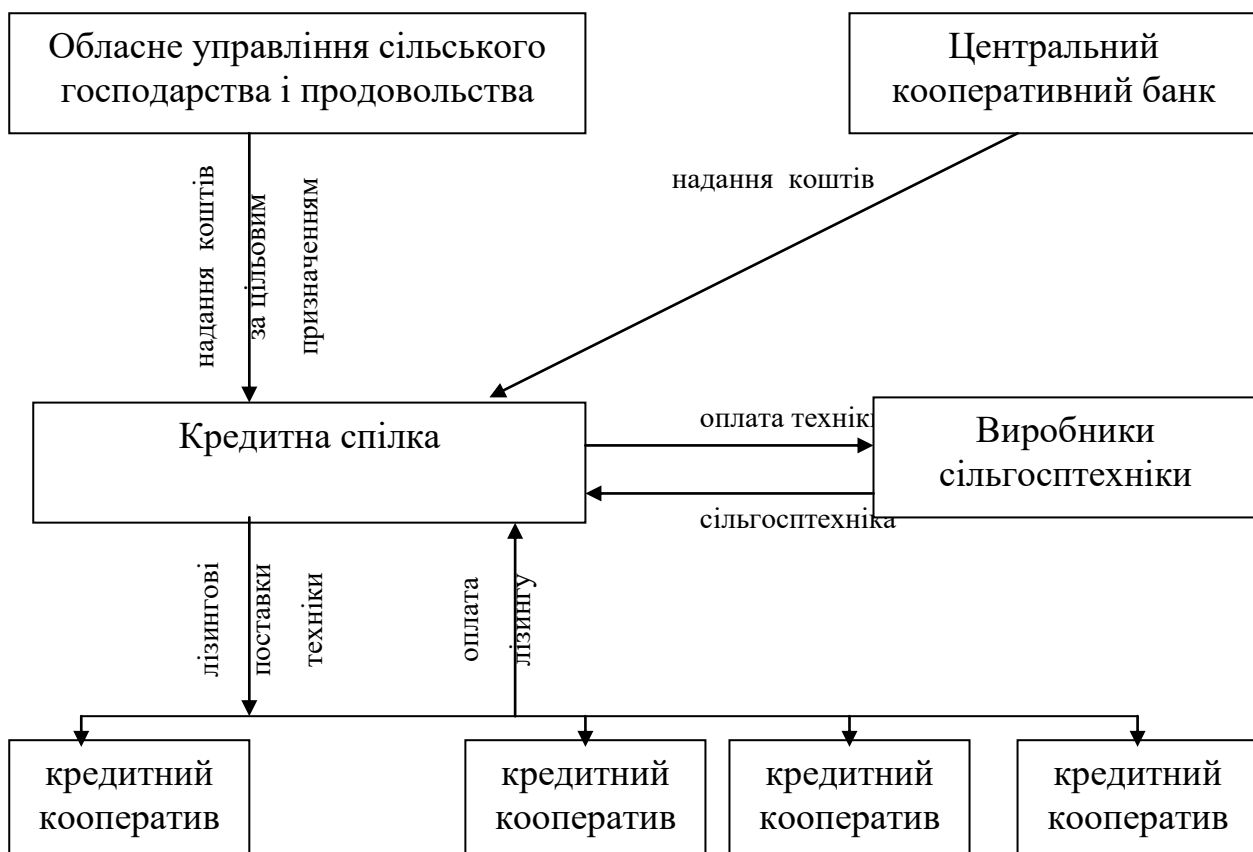
Рис. 1. Схема механізму взаємодії складових системи кооперації

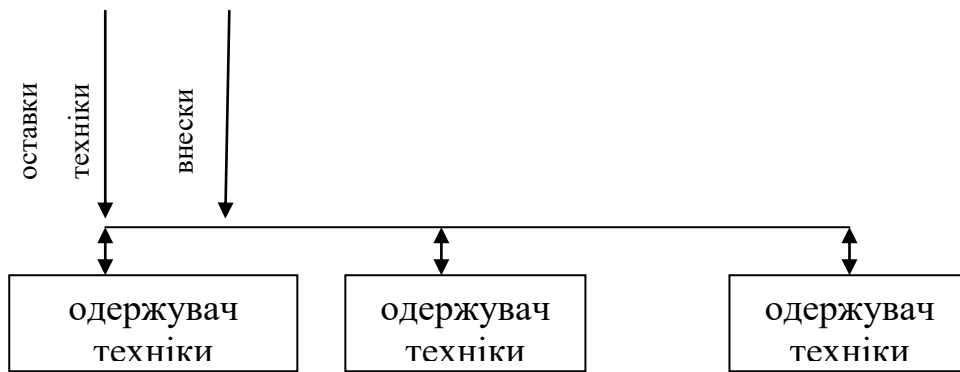
Принципово важливим є підхід до побудови системи з місцевих кредитних кооперативів, тобто знизу догори, а не навпаки. При цьому необхідність створення другого та третього рівнів сприятиме підвищенню ефективності діяльності кредитних кооперативів різних рівнів та зміцненню фінансового стану кооперативних організацій найнижчого рівня. Завдяки об'єднанням окремі автономні кредитні кооперативи перетворюються в міцні системи кооперативного кредиту. Об'єднання дозволяють оптимізувати використання фінансових ресурсів кредитних кооперативів, надають кооперативам методичну, організаційну та фінансову підтримку, захищають у відносинах з державними органами та здійснюють інші функції, спрямовані на покращення умов кооперативного кредитування.

Формою кредитування придбань техніки сільськогосподарськими виробниками є і фінансовий лізинг. У разі кредиту в основні фонди позичальник робить в установлені терміни платежі для погашення боргу; у цьому випадку банк для забезпечення повернення кредиту зберігає за собою право власності на кредитований об'єкт до повного погашення позики. У разі лізингу орендар стає власником взятого в оренду майна лише після закінчення терміну угоди і виплати повної вартості орендованого майна.

Фінансовий лізинг – це форма довготермінового кредитування. Після закінчення його дії орендар залежно від умов угоди може повернути об'єкт оренди, продовжити угоду, або купити його за залишковою вартістю.

Перед фермером постійно стоїть питання – що вигідніше: лізингова угода чи кредит? На нашу думку, вирішити це питання можна таким чином: розширити сферу діяльності кредитних спілок у напрямку забезпечення ними здійснення лізингових операцій (рис. 2).

Рис. 2. Схема механізму агролізингу через кредитну спілку

Зважаючи на низький рівень платоспроможності фермерів відносно вартості сільськогосподарської техніки, саме кредити на техніку будуть найбільш необхідними (і за кількістю, і за розмірами); по-друге, крім інших переваг, вартість техніки, придбаної за лізинговою угодою, дешевша, ніж за кредитною.

Крім того існують і інші переваги здійснення лізингових операцій через кредитні спілки:

- зменшення кількості учасників угоди;
- відсутня потреба у гарантіях;
- наявність достовірної інформації про попит на техніку;
- можливість використання цільових бюджетних коштів (через державну програму розвитку сільського господарства);
- відсутня потреба у пошуку банку;
- формування конкуренції на ринку лізингових послуг.

Схема механізму агролізингу через кредитну спілку на рівні району включає лише три суб'єкти – кредитна спілка, виробники сільськогосподарської техніки і члени кредитного кооперативу (лізингоодержувачі). Використання на сучасному етапі кредитних спілок ще й у якості регіональних лізингових компаній створює економічну вигоду для всіх учасників угоди.

У розвинутих країнах довгострокове кредитування сільськогосподарських товаровиробників здійснюється через ринок іпотеки в основному – сільськогосподарських угідь.

Іпотека – це передача боржником у заставу свого нерухомого майна кредиторю як гарантію сплати боргу. Заставоотримувач (кредитор) наділений правами володіння нерухомістю до повної виплати боргу заставодавцем. У цьому випадку кредитор не перетворюється у власника. Це важливо, оскільки банки можуть надавати позику під заставу землі. Світова ж практика свідчить про потребу обмежувати набуття прав власника землі у такий спосіб. Наприклад, законодавством таких країн, як Японія, Італія, запроваджено суворий ліміт на розміри сільськогосподарського землеволодіння для фізичних та юридичних осіб. Для позичальників головна умова – забезпечення доходу, гарантованого нерухомістю.

Згідно із Земельним кодексом України громадяни і юридичні особи можуть набувати право власності на землю сільськогосподарського призначення загальною площею до 100 га. Ця площа може бути збільшена в разі успадкування земельних ділянок за законом. Під нього можна отримати позику близько 680,3 тис. гривень. Якщо середній приватний наділ по Україні становить 4,01 га, то його вартість складає близько 45,5 тис. грн; під нього можна отримати (60% вартості ділянки) позику до 27,3 тис. грн.

У ринкових умовах господарювання для підприємств аграрного сектору економіки України одним із головних чинників розвитку виробництва є залучення інвестиційних і інноваційних ресурсів.

У сучасних умовах важливим джерелом інвестицій у сільське господарство є кошти промислових, агросервісних та інших підприємств. Тому в найближчій перспективі треба віддавати перевагу таким формам залучення інвестицій:

- спільна діяльність з виробництва і переробки продукції сільського господарства на підставі відповідних угод або шляхом створення агропромислово-фінансових груп;
- заснування нового господарського товариства шляхом внесення до його статутного фонду наявного майна сільськогосподарського підприємства та грошових і матеріальних ресурсів інвестора;
- створення промисловими підприємствами власної агропромислової бази;
- оренда землі та майна сільськогосподарських підприємств іншим Інвесторам.

В умовах радикального реформування АПК на засадах ринкової економіки особливо актуальною є проблема формування регіонального ресурсного потенціалу АПК, оптимального забезпечення виробничими ресурсами всіх його сфер та високоефективного їх використання.

Ресурсний потенціал національного агропромислового комплексу – це сукупність ресурсних потенціалів трьох його головних сфер: галузей, які випускають для сільського господарства та інших галузей АПК засоби виробництва та надають агротехносервісні послуги; власне сільськогосподарського виробництва; галузей, що переробляють, зберігають та транспортують сільськогосподарську продукцію та торгують продовольчими товарами. Основою ресурсного потенціалу АПК є потенціал аграрної сфери.

У процесі формування ресурсного потенціалу АПК та визначення напрямів і методів його удосконалення треба керуватися такими загальними принципами:

- екологічність виробництва сільськогосподарської продукції;
- економічність і енергоекономічність з урахуванням функціонування багатокладної економіки на селі і різних форм господарювання в АПК;
- технологічність і універсальність технічних засобів виробництва за умов високих продуктивних та експлуатаційних показників;
- зниження матеріало- та енергомісткості сільськогосподарської продукції, підвищення продуктивності праці і зростання ефективності

використання ресурсів на засадах комплексної механізації, автоматизації та комп'ютеризації виробничих процесів у всіх галузях АПК.

У разі визначення стратегії формування ресурсного потенціалу АПК на макрорівні, потрібно брати до уваги нові тенденції та напрями НТП в агропродовольчій сфері, екологічні та економічні вимоги, особливості нинішньої матеріально-технічної і технологічної бази вітчизняного агропромислового виробництва. Оскільки Україна буде відкритою економікою, то потрібно також враховувати сучасні світові економічні та інтеграційні зв'язки в агропродовольчій сфері.

Можна виділити три головні стратегічні напрями ресурсного і технологічного оновлення вітчизняного агропромислового комплексу:

- створення і застосування технологій, біоресурсів, що сприяють здешевленню аграрної продукції;
- розробка та впровадження технологій, які дають змогу суттєво підвищити якість сільськогосподарської сировини та продуктів харчування;
- створення та використання технологій і біологічних засобів виробництва, що забезпечують екологічно чисту переробку сільськогосподарської продукції та екологічно безпечну діяльність аграрних підприємств.

У системі фундаментальних соціально-економічних категорій земельні відносини посідають особливе місце. *Земельні відносини* – це суспільні відносини щодо володіння, користування, розпорядження й управління землею на державному, господарському і внутрішньогосподарському рівнях як об'єктом господарювання і засобом виробництва у сільському господарстві.

Одним із основних факторів розвитку аграрного сектору є земля. *Мета земельної реформи в Україні* – спрямувати процес приватизації на формування конкурентоспроможного підприємництва.

Результатом земельної реформи є трансформація сільськогосподарських підприємств.

В Україні, на першому етапі земельної реформи важливе значення мали особисті підсобні господарства, як і в більшості країн в трансформаційний період. Проте на відміну від інших держав, цей сектор тут досі відіграє значну роль у розвитку аграрної економіки, а по окремих видах продукції – провідну.

У першу чергу це пов'язано з тим, що на початку реформування власності на землю основною метою передачі частини землі для розширення особистих господарств було, передусім, задоволення власних потреб населення в продуктах харчування. Проте особливістю України є те, що, сприяючи вирішенню продовольчої проблеми, в тому числі завдяки забезпеченню такими продуктами, які практично перестали виробляти в суспільному секторі, вони виконували і виконують ще й соціальну функцію.

Соціальний ефект забезпечується ще й тому, що в особистих господарствах населення залучена до трудової активності основна маса сільських жителів, а для певної частки дорослого населення (пенсіонери, багатодітні матері) вони є основною сферою прикладання праці.

Дослідження більшості вчених-економістів показують, що: господарства населення і сьогодні виконують крім економічної ще й соціальну функцію та

забезпечують продовольчу безпеку держави; розширення площ землекористування громадян населення триває; ефективність використання земельних ресурсів в особистих селянських господарствах значно вища, ніж в сільськогосподарських підприємствах; продукція, яку виробляють господарства населення, є конкурентоспроможною завдяки як ціновим, так і неціновим факторам; господарства населення мають низький рівень технічного забезпечення, що визначає невеликі розміри господарства, яке не може бути високотоварним, це практично натуральне виробництво для забезпечення власних потреб; для вирішення проблеми дрібноземелля господарствам слід створювати кооперативи, чи інші форми господарювання, головна ідея якої – об'єднання землі, капіталу та людей з обов'язковим залученням їх у виробництво. Фермерство не є переважаючою формою господарювання, як це склалось в більшості країн ринкового типу, головною причиною цього є низька їх ефективність, в більшій мірі – через дрібноземелля. Проте реалізація третього етапу земельної реформи дає можливість виправити ситуацію, що склалась.

Одним із важливих завдань сучасної земельної реформи в Україні є формування ринку землі. Без нього навряд чи можна вважати цілісним і логічно завершеним перетворення земельних відносин на зразок європейських. Формування земельного ринку в нашій державі необхідно починати з трансформації суспільної думки, психології людей щодо приватної власності на землю та торговельних операцій із нею. Недостатньо визнати приватну земельну власність, законодавче закріпити потенційну можливість її існування, головне, щоб люди усвідомили: власник землі має право використовувати її для ринкових цілей з метою реалізації свого інтересу.

Система розподілу земель сільськогосподарського призначення, яка сьогодні існує в Україні (відповідно до чинного законодавства), передбачає придбання земельних ділянок на підставі цивільно-правових угод і через продаж земельних ділянок на конкурентних засадах. В першому випадку для отримання конкретної земельної ділянки громадянами та юридичними особами слід звернутися з відповідними клопотаннями або до місцевих державних адміністрацій або органів місцевого самоврядування чи державного органу приватизації. У разі, якщо відповідний орган прийме позитивне рішення по клопотанню, до моменту державної реєстрації земельної ділянки пройде ще багато часу (до двох років), адже кількість операцій за такою схемою становитиме близько 17. У випадку, якщо купівля-продаж земельної ділянки відбуватиметься на земельному аукціоні, – кількість операцій для покупця скорочується до 7, що значно економить час. Крім того, в першому випадку землевпорядною документацією заявник займається самостійно, в другому – документи готові до моменту проведення торгів.

Є й інші переваги продажу земельних ділянок через земельні торги та аукціони: стимулювання ефективного землекористування, забезпечення надходження прямих грошових прибутків до місцевих бюджетів, а саме до бюджетів розвитку, звідки вони можуть використовуватися для важливих соціальних та муніципальних програм. Окрім того, впровадження подібної

практики піднімає завісу секретності навколо рішень про розподіл землі, що приймаються на місцях, робить їх відкритими та значною мірою усуває можливість неправомірних дій та зловживань.

Проте, на жаль, прозорі земельні торги частіше виняток, ніж правило. Підставами для ігнорування є, щонайменше чотири проблеми.

Перша проблема. Запровадження продажу земельних ділянок на конкурентних засадах зустрічає прихований супроти в через те, що на місцях просто не зацікавлені у відкритому прозорому механізмі розподілу земельних ресурсів. Проте дане питання буде зняте саме собою одразу після прийняття Закону України «Про ринок земель», а до того має бути на контролі громадських організацій.

Друга проблема. Неврегульованість норм законодавства, невизначеність процедури, відсутність спеціалістів та досвіду. Земельний кодекс України визначає лише ключові моменти проведення земельних торгів. Як показує практика, місцеві правила проведення земельних торгів суттєво відрізняються як за механізмами набуття у власність земельних ділянок, так і за критеріями визначення переможців.

Третя проблема. Зустрічаються думки, що розвиток земельних аукціонів в аграрному секторі недоцільний через існування мораторію. Проте мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення не заперечує необхідності створення та розвитку земельних аукціонів. По-перше, мораторій не буде вічним, навіть якщо дію його буде знову подовжено. По-друге, ринок аграрних земель, на відміну від інших об'єктів земельного ринку, як показує досвід інших країн, має достатню низьку активність, але це за умови коли вже більшість земель ефективно розподілена між землевласниками. По-третє, в більшості регіонів України ринок оренди сільськогосподарських угідь характеризується переважанням договорів на коротко- та середньостроковий періоди і ця тенденція буде зберігатися доти, доки ціна за оренду не сягне піку (в деяких країнах вартість оренди складає 30% від вартості виробленої продукції).

Четверта проблема. Першочерговою проблемою на даному етапі щодо розвитку ринку сільськогосподарських земель в регіоні є потреба у створенні необхідної інфраструктури – мережі земельних бірж, земельних контор, які забезпечують проведення земельних торгів.

На сучасному етапі земельна реформа все ще не розв'язала більшості проблем у сфері земельних відносин, адже головною її метою було радикальне зростання економічної ефективності та екологічної безпеки використання земельних ресурсів, забезпечення регульованого земельного обороту, захист прав власників і землекористувачів. З цією метою необхідним є виконання нового землевпорядкування території і землеустрій господарств з урахуванням нових економічних та екологічних умов. Землевпорядкуванню повинні підлягати всі землі незалежно від форм власності і цільового використання, однак спочатку слід провести їхню інвентаризацію, обстеження ґрунтів, топографічне картографування, спроектувати комплекс агротехнічних, природоохоронних та організаційних господарських заходів. Організація

землекористування і землеволодіння відповідно до землевпорядкування територій повинна бути обов'язковою для всіх землевласників і землекористувачів.

Кінцевим етапом реформи повинен бути моніторинг – спостереження за проведенням земельної реформи з метою простежити тенденції цього процесу, фіксуючи як позитивні, так і негативні наслідки.

Виконання земельної реформи повинні постійно контролювати Державний комітет України з земельних ресурсів та місцеві органи державної влади.

Одним із перспективних напрямів створення конкурентно-ринкового середовища є розвиток малого підприємництва, найбільш ваговою складовою якого в сільському господарстві є фермерські господарства. Сьогодні цілком очевидно, що успіх ринкових перетворень в аграрному секторі великою мірою визначатиметься тим, як вдасться реалізувати потенціал фермерства.

Сутність та значення фермерства розкривається через його основні функції.

По-перше, фермерство формує конкурентне середовище в аграрному секторі. Відомо, що в умовах вільної ринкової економіки конкуренція є відображенням відносин змагання між господарськими елементами. Фермерство допомагає утвердженню конкурентних відносин, бо воно є антимонопольним за своєю природою, що виявляється в різноманітних аспектах його функціонування.

По-друге, фермерство, оперативно реагуючи на зміни кон'юнктури ринку, надає ринковій економіці необхідної гнучкості. Ця його риса набула в сучасних умовах особливого значення внаслідок швидкої індивідуалізації та диференціації споживчого попиту, прискорення науково-технічного прогресу, зростання номенклатури продовольчих товарів.

По-третє, фермерство робить вагомий внесок у вирішення проблеми зайнятості.

По-четверте, важлива функція фермерства полягає в пом'якшенні соціальної напруги і демократизації ринкових відносин, бо саме воно є фундаментальною основою формування середнього класу. Отже, воно виконує функцію послаблення притаманної ринковій економіці тенденції до соціальної диференціації та розширення соціальної бази реформ, що здійснюються на даному етапі. Без орієнтації на таку соціальну базу ринкового середовища, яким є середній клас, запроваджені реформи приречені на провал.

Фермерство має економіко-виробничі та соціально-економічні переваги, а саме: гнучкість, динамізм, пристосування до мінливостей технології, здатність оперативно створювати та впроваджувати нову техніку та технологію, забезпечення соціальної стабільності, насичення ринку праці новими робочими місцями, відкритість доступу та легкість входження до цього сектору економіки, простота в організації фірми та її ліквідації (в обох випадках достатньо лише рішення самого підприємця).

Крім того, фермерство має і значні соціально-психологічні переваги, в основі яких лежить специфічна мотивація до праці, яка передбачає подолання

елементів відчуження і залучення елементів економічного та неекономічного заохочення.

По-перше, оскільки весь прибуток належить фермерові, він криво зацікавлений в ефективній праці. Зосередження прибутку в одних руках дає можливість безпосередньо використовувати його в інтересах справи.

По-друге, у фермера витрати на організацію виробництва є невеликими. Його управлінські рішення негайно втілюються в життя. Він невідчужений співвласникам чи будь-яким керівним органам. Невеликі розміри господарства дають змогу власнику підтримувати прямі контакти зі своїми працівниками та клієнтами.

Фермерству притаманні соціальні джерела активізації колективної праці, чого немає на великих підприємствах. Властивий їм дух ініціативи, підприємливості та динамізму виражається в особливих людських стосунках та специфічному соціально-психологічному кліматі. У фермерських господарствах, члени сім'ї пов'язані єдиним прагненням до самостійності та виживання, відроджується почуття господаря, відсутні елементи бюрократизму. Незначний чисельний склад фермерських господарств дає змогу зблизити інтереси господаря та найманих працівників; відносини у колективі характеризуються простотою, відсутністю відчуженості, що породжує особливу атмосферу спільної праці, яка допомагає швидкому вирішенню трудових конфліктів.

Звичайно фермерство, як і будь-яка інша форма господарювання, має недоліки. Проте слід відмітити, що більша частина з них є ознаками саме сучасного фермерства України і за певних сприятливих умов з часом будуть подолані. Тому є сенс відокремити недоліки фермерства порівняно з іншими організаційно-правовими формами господарювання аграрного сектора та малим підприємством інших галузей економіки.

Недоліки фермерства порівняно з іншими організаційно-правовими формами господарювання в аграрному секторі:

1) мають місце труднощі із залученням великих капіталів, а власних фінансових ресурсів фермера здебільшого не вистачає для розвитку своєї справи. Через невисокий рівень платоспроможності комерційні банки неохоче надають таким підприємцям великі кредити, вимагаючи більш високу плату за користування ними;

2) повна відповідальність за борги. Це означає, що у випадку невдалого господарювання фермер може втратити не лише особисті заощадження, а й усе майно, яке піде на сплату боргів кредиторам;

3) відсутність спеціалізованого менеджменту, що, ясна річ, негативно позначається на ефективності господарської діяльності. Адже фермер сам виконує всі управлінські функції. Проте далеко не всі люди здатні не це;

4) значне психологічне навантаження. В фермерських господарствах його голова, як правило, є одночасно головою родини, а це означає, що він несе відповідальність не лише за розмір доходу родини, а й за його розподіл. Якщо через будь-які об'єктивні причини (крім бажання членів родини) фермерське

господарство буде ліквідовано, його голова буде нести моральну відповідальність за втрату роботи членів власної родини;

5) недостатня забезпеченість земельними ресурсами і придатними виробничими приміщеннями. Як правило, вибір таких приміщень для фермерських господарств обмежений, що примушує будувати нові, а це означає додаткові втрати часу, фінансових засобів і відповідно позначається на собівартості продукції. Але головним фактором для розвитку фермерства є доступність необхідних земельних ресурсів і по якості, і по кількості;

б) високий рівень ризикованості виробництва звичайно притаманний і іншим формам господарювання аграрного сектора, проте відносно фермерства він практично найвищий. Це пов'язано по-перше, з низьким рівнем кадрового забезпечення, а по-друге, з вузькою спеціалізацією (як правило, монокультура), що ставить виробництво в велику залежність від природнокліматичних умов.

Формування та розвиток національного фермерства значною мірою залежать від створення відповідної правової бази, яка стимулювала би підприємницьку активність та добросовісну конкуренцію.

Сьогодні правове регулювання фермерства здійснюється численними нормативно-правовими актами як загального, так і спеціального характеру. Однак низька ефективність діяльності фермерських господарств, уповільнення темпів зростання їх кількості, чисельності зайнятих на них свідчить про недостатність і недосконалість нормативно-правової бази розвитку фермерства, яка має бути першоосновою, фундаментом (базою – у повному розумінні цього слова) формування та розвитку фермерства.

Основні недоліки правового забезпечення фермерства в Україні такі.

По-перше, неоднозначність, нестабільність і суперечливість чинної нормативно-правової бази розвитку фермерства. Зростаючий потік нормативних актів різного рівня, особливо відомчих, нерідко викривлює основне законодавство, породжує атмосферу перманентного правового хаосу, є живильним середовищем правового нігілізму, який укорінюється у свідомості чималої частини фермерів. Крім того, слід підкреслити, що розгул підзаконних актів дуже часто вихолощує або змінює суть і букву основного закону. Це, на жаль, стосується й урядових рішень.

По-друге, практично нефункціонуючий характер багатьох правових актів, дуже низька виконавська дисципліна щодо нормативно-правових документів. Багато з положень Конституції України не можуть бути реалізовані й залишаються лише декларацією поки не введені в дію закони, які визначають конкретний механізм, порядок і процедури їх здійснення.

По-третє, наявність у законодавстві багатьох нечітких норм, які при бажанні можна піддати будь-якому трактуванню.

По-четверте, необґрунтованість законодавчих обмежень та вимог, які містяться в окремих нормативно-правових актах. Це – один із наслідків відсутності широкого обговорення проєктів законів, інших нормативних актів. Насамперед це стосується відсутності практики залучення до обговорення проєктів правових актів представників громадських об'єднань підприємців.

По-п'яте, наявність правового нігілізму як антипода правової культури. Сутність правового нігілізму становить ігнорування права, юридичних норм та загальноприйнятих правових цінностей, зневажливе ставлення до правових принципів і традицій. Основними причинами виникнення правового нігілізму є: приниження чи перебільшення ролі права в регулюванні фермерства; порушення прав особи; недосконалість законодавства. Важливу роль у появі такого негативного суспільно-правового явища відіграють недосконалість правової освіти та просте незнання права.

Практика створення селянських (фермерських) господарств має декілька шляхів, проте в основі усіх лежить спосіб одержання землі фермером, тобто у постійне користування чи власність, бо найсуттєвішою складовою власності в сільськогосподарському виробництві є власність на землю.

Першим, найменш ризикованим, але повільним, є шлях поступового розширення особистого підсобного та приватного товарного господарства сільських жителів і перехід його у фермерське.

Не виключена можливість об'єднання земель двох або більше згаданих господарств і створення на цій основі фермерського господарства. Проте, такі господарства будуть мати невеликі (4-3 га) земельні ділянки і для того щоб мати прибутки, ці господарства повинні займатись вирощуванням таких сільськогосподарських культур, які потребують значних трудозатрат.

Другим важливим напрямком розвитку фермерських господарств є їх організація шляхом виділення ділянок із земель запасу. Саме в такий спосіб була утворена абсолютна більшість фермерських господарств в Україні на першому етапі їх розвитку. Але цей спосіб не є тривалим, бо наявність вільних земель запасу швидко зменшується і нерідко не через створення фермерських господарств, а для розширення присадибних ділянок селян. Тому слід вважати цей напрямок як такий, що в основному вичерпав себе.

По-третє, розвитку фермерства сприяв процес реформування колективних сільськогосподарських підприємств і радгоспів. Саме в такий спосіб починаючи з 2000 року відбулось нарощування обсягів землекористування фермерських господарств України.

Четвертий напрямок розвитку фермерства полягає у створенні господарства тільки на базі орендованої землі, тобто, коли бажаючий стати фермером не буде мати права навіть на середню земельну частку, а власники земельних паїв віддадуть цій особі свої земельні частки в оренду.

При запровадженні ринку землі фермерське господарство може організуватись на купленій землі. Отже, ще однією можливістю для створення фермерського господарства є купівля земельних ділянок. Але поки що на практиці цей спосіб не може бути реалізований.

Звичайно усі перелічені напрями можуть бути об'єднані у різних комбінаціях, які не суперечать чинному законодавству України.

Аналіз розвитку фермерства засвідчує, що воно ще не виявило себе як конкурентоспроможна форма підприємництва у сільському господарстві.

В Україні сформувалися несприятливі умови для ефективного розвитку фермерства. Причини такого стану, передусім такі:

- відсутність стартового капіталу;
- обмежені можливості державної підтримки;
- неможливість одержання кредитів на доступних умовах;
- низький рівень матеріально-технічної бази;
- низький рівень компетентності частини фермерів;
- законодавча неврегульованість окремих питань розвитку фермерства.

Сьогодні у розвитку фермерства найповніше простежуються регіональні особливості формування багатокладності.

Найскладнішою проблемою є недостатня фінансова забезпеченість фермерських господарств.

Досвід розвинутих країн, у тому числі й деяких країн СНД переконує, що вирішити проблему кредитного забезпечення фермерів можна повною мірою шляхом створення соціального кредитного фонду, або Фонду кредитної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, або Державного фонду підтримки аграрної галузі за рахунок міжгалузевого перерозподілу доходів народногосподарському комплексі, відрахування від одержаного ввізного та вивізного мита, ПДВ на експортні товари, повернуту заборгованість державі за раніше надані кредити тощо. Такий Фонд з одного боку є акумулятором кредитних ресурсів за рахунок інших джерел і додатковим гарантом повернення кредитів сільськогосподарськими товаровиробниками, з іншого – додатковим джерелом надання кредитів і покриття підвищених кредитних ставок. Кошти такого фонду не підлягають оподаткуванню й резервуванню, а також не враховуються при визначенні показників ліквідності банку.

На нашу думку, найважливішою функцією фонду має стати забезпечення ним гарантії повернення кредитних ставок комерційним банкам. Адже одним із напрямків державної програми підтримки сільськогосподарських товаровиробників є кредитування на пільгових умовах. Як вважають деякі економісти, держава має компенсувати фермерам-позичальникам 100% ставки за кредитами комерційних банків, хоча держава і 50% процентної ставки повертає невчасно. Між тим, за діючих процентних ставок банківські кредити є фактором зменшення власних коштів фермерів. Зрозуміло, що повну потребу фермерських господарств у кредитних ресурсах на пільгових умовах задовольнити неможливо. Отже, завдання полягає в тому, щоб визначити об'єктивно в кожному випадку потребу, яка має покриватися пільговими кредитами. Тобто виникає потреба розмежування кредитних потоків на звичайні і пільгові, а без нормування оборотних засобів це зробити неможливо. При цьому кругообіг оборотних засобів в сільському господарстві створює економічну основу для позичкових відносин, а необхідність кредитування виходить з того, що ринкові умови господарювання вимагають раціональної організації обігових засобів, участі їх на кожній стадії кругообігу в мінімальних розмірах.

Слід також зазначити, як свідчить досвід розвинених країн, що пільгові кредити слід надавати в межах цільових державних програм, які відбивають пріоритети державної політики. Пільгове кредитування відіграє винятково важливу роль у кредитному забезпеченні сільськогосподарських підприємств

на етапі становлення системи сільськогосподарського кредиту. Далі, з підвищенням здатності фермерських господарств до відтворення та функціонування на ринкових принципах очевидно слід очікувати скорочення бюджетного фінансування пільгових кредитів на ринкових умовах.

Ще однією проблемою, вирішення якої значною мірою може розв'язати питання забезпечення фермерів короткостроковими кредитними ресурсами, є удосконалення механізму кредитування готової продукції.

Щоб сприяти розвитку малоефективного за цих умов сільськогосподарського виробництва, треба використати усі можливі важелі, зокрема, прямої державної підтримки – протекціоністської політики щодо вітчизняних товаровиробників: гарантії збуту всієї виробленої продукції за диференційованими закупівельними цінами; підтримки заходів, які сприятимуть технічному переозброєнню господарств і відповідно зміні їхньої спеціалізації; зміни спеціалізації відповідно до вимог ринку; надання пільг щодо кредитування та сплати земельного податку. Держава повинна гарантувати правовий та соціальний захист фермерів, інформаційне, наукове та методичне забезпечення діяльності їхніх господарств.

Без втручання держави, без державного регулювання фермерство ніколи не зможе зробити виробництво економічно безпечним, гарантувати реалізацію соціально-економічних прав людини, вирівняти структурні та регіональні диспропорції та ін.

Для здійснення ефективного державного регулювання розвитку фермерства необхідні відповідні механізми.

Механізми державного регулювання фермерства – це система заходів, розроблених державою, з урахуванням вимог ринку та інтересів фермерів. До цієї системи входять правовий і фінансовий механізми, механізми стимулювання, підтримки, сприяння, контролю; форми та методи реалізації державного регулювання, державні органи та фонди, покликані займатися діяльністю та розвитком фермерства в Україні.

Тема 4.5. Державне регулювання транспорту.

Транспорт – одна з найважливіших галузей інфраструктури. Він забезпечує виробничі й невиробничі потреби народного господарства і населення в усіх видах перевезень, а також зв'язок між усіма галузями народного господарства, містом і селом, окремими районами країни, сприяє суспільному територіальному поділу праці, є активним чинником економічної спеціалізації господарства окремих районів, неможливої без обміну продукцією.

За призначенням виділяють транспорт загального користування (для перевезення готової продукції, сировини та напівфабрикатів з місць виробництва до пунктів споживання або подальшої переробки, задоволення потреб населення у просторовому переміщенні з виробничою або приватною метою), відомчий (внутрішньовиробничий, внутрішньобудівельний, внутрішньогосподарський, внутрішньозаводський і внутрішньопортовий) та особистого призначення. Розрізняють також транспорт наземний (залізничний,

автомобільний, гужовий, в'ючний), водний (морський, річковий, озерний), повітряний та трубопровідний.

Транспортний комплекс є важливою складовою у структурі економіки України. Ефективне функціонування державної транспортної системи та включення її у європейську та світову транспортні мережі сприяє вирішенню найважливіших завдань сьогодення та дозволяє збільшити обсяги міжнародних перевезень. Підприємства пошти та зв'язку протягом останніх років зберігають тенденцію підвищення ефективності діяльності, подальшого розвитку та технічного переозброєння. Частка обсягів продукції підприємств транспорту та зв'язку у валовій доданій вартості становить 12,7%, а вартість їх основних засобів (за первісною вартістю) – 57,4% від загальної вартості виробничого потенціалу країни.

Усі види транспорту є складовими єдиної транспортної системи – територіального поєднання взаємозв'язаних видів транспорту, які, взаємодіючи, найповніше задовольняють потреби господарства й населення в перевезеннях вантажів і пасажирів.

Загальна транспортна мережа України включає 21,7 тис км залізничних колій, 165,8 тис км автомобільних доріг з твердим покриттям, 4,8 тис км магістральних нафтопроводів, 39,8 тис км газопроводів та 1,0 тис. аміакопроводів, 2,2 тис км експлуатаційних річкових судноплавних шляхів з виходом до Азовського та Чорного морів. Проте, динаміка розвитку транспортних шляхів негативна, крім автомобільних доріг.

Провідну роль у транспортно-економічних зв'язках відіграє залізничний транспорт. Проте частка його в загальному вантажообігу галузі значно знизилася. Кризові явища в розвитку економіки негативно позначалися на темпах і обсягах роботи галузі. Причинами зменшення вантажних перевезень були також: скорочення обсягів виробництва основних вантажоутворюючих галузей, експортно-імпортних перевезень; неподання вантажів для перевезення у заявлених обсягах; нестача транспортних засобів, їх незадовільні стан і спеціалізація; обмеження поставок нової техніки; неповне забезпечення транспорту паливом і запчастинами. Економічний стан галузі погіршується також через недостатню матеріально-технічну базу, неможливість її оновлення за браком коштів, а інколи – внаслідок збитковості транспортних підприємств.

В Україні шість залізниць об'єднані департаментом «Укрзалізниця», в тому числі 900 лінійних підприємств для перевезень на магістралі з експлуатаційною довжиною 21,7 тис. км, з них електрифіковано 9,6 тис. км. Залізничний транспорт України посідає четверте місце у світі після Росії, США та Канади.

Умови України сприятливі для розвитку морського транспорту: на півдні її територію омивають Чорне й Азовське моря, котрі практично не замерзають і з'єднуються із Середземним морем протокою Босфор, Мармуровим морем і протокою Дарданели. Загальна довжина морської берегової лінії України понад 2000 км. Регулярні морські перевезення Чорним та Азовським морями почалися наприкінці XVIII ст.

Оснoву морського транспорту України становлять Чорноморське (ЧМП), Азовське (АМП) та Українсько-Дунайське (УДП) пароплавства. Всього на території України 18 портів, до них належать 175 перевантажувальних комплексів і 8 судноремонтних заводів.

Великі можливості є для експорту транспортних послуг. Проте український флот досяг критичного віку – 78,2% складає транспорт, що ще придатний до експлуатації, але з моменту побудови якого пройшло більше 20 років; якщо він не буде оновлений, всього за 5-7 років його витіснять конкуренти. З урахуванням нормативного списання флоту потреба України (окрім танкерів та газозовів) становить 117 вантажних транспортних суден тоннажем 1,1 млн. т і 11 пасажирських суден на 4,5 тис. місць.

Річковий транспорт, як і морський, має певні переваги перед сухопутним, зокрема, готові природні шляхи, використання течії води, можливість одночасно транспортувати великі вантажі й пасажирів. Загальна довжина судноплавних річок в Україні 2,2 тис. км, у тому числі з навігаційною обстановкою 1,1 тис. км. Найдовша внутрішня водна артерія – Дніпро (1200 км).

Трубопровідний транспорт відносно новий, найекономічніший вид транспортування рідкого палива, пального й технологічного газу, різних хімічних продуктів. В Україні його створено у 20-ті роки ХХ ст. в Прикарпатті, де вперше було побудовано газопровід Дашава-Стрий-Дрогобич (1924). Нафтопроводами нині поставляється 93,6% усієї нафти, яку споживає Україна. В Україні 12 основних нафтопроводів 44,5 тис. км завдовжки.

Повітряний транспорт – наймолодший і найбільш швидкісний, однак дорогий. Поряд з перевезеннями вантажів, пошти й пасажирів він здійснює санітарні перевезення, а також аерофотозйомки, хімічну обробку посівів та боротьбу з лісовими пожежами. Нині у сфері авіаційного транспорту України діють 110 компаній, з них 60 недержавних (200 орендованих літаків), всього 130 підприємств та організацій. Українські авіаперевізники щотижня здійснюють 225 регулярних рейсів (у т. ч. 128 у країни СНД).

Форми та механізми державного регулювання розвитку транспорту зумовлені низкою чинників, зокрема: рівнем розвитку національної економіки та роллю транспорту в забезпеченні її ефективного функціонування; розвитком різних видів транспорту та їхньою порівняльною конкурентоспроможністю; наявністю та перспективами розвитку транспортних мереж; питомою вагою приватної власності в різних видах транспорту.

Сучасні тенденції у співвідношенні видів транспорту в межах транспортних систем розвинутих держав є наслідком зміни їхньої порівняльної конкурентоспроможності в різних сферах використання за умов науково-технічного прогресу, політики монополій і держави.

Багато форм і методів організації автомобільних вантажних перевезень, що діють у розвинутих державах, частково використовують в Україні. Відмінності полягають більше у виборі оптимальних, вигідних з погляду споживачів транспортних послуг та економ них з погляду перевізників форм і методів перевезення конкретного вантажу в конкретній ситуації

У країнах Західної Європи структуру, сферу діяльності, форми організації праці, кількість персоналу транспортні фірми визначають самостійно на підставі логічних ділових розрахунків.

Держава, зазвичай, не втручається у виробничу і фінансово-господарську діяльність фірм. Державні органи обмежують свою діяльність розробкою транспортного законодавства; видачею ліцензій на право водіння автотранспортних засобів, запровадженням правил руху, технічних норм обслуговування і контролем за їхнім дотриманням. Важливішим завданням цих органів є організація будівництва, експлуатації і планування мережі доріг, яка у більшості випадків є власністю держави. Проте у всіх цих країнах прийняті відповідні законодавчі норми, які регулюють порядок створення і ліквідації фірм, їхні права, обов'язки і відповідальність.

Розвиток і вдосконалення галузі транспорту в Україні відбувається відповідно до національної програми з урахуванням пріоритету та на підставі досягнень науково-технічного прогресу.

Згідно з Законом України «Про транспорт» державне регулювання в цій галузі повинне забезпечувати:

- своєчасне, повне та якісне задоволення потреб населення і суспільного виробництва в перевезеннях та потреб оборони України;
- захист прав громадян під час їхнього транспортного обслуговування;
- безпечне функціонування транспорту;
- додержання потрібних темпів і пропорцій розвитку національної транспортної системи;
- захист економічних інтересів України, законних інтересів підприємств і організацій транспорту та споживачів транспортних послуг;
- створення однакових умов для розвитку господарської діяльності підприємств транспорту;
- обмеження монополізму та розвиток конкуренції;
- координацію роботи різних видів транспорту;
- ліцензування окремих видів діяльності в галузі транспорту;
- охорону довкілля від шкідливого впливу транспорту.

Державне управління діяльністю транспорту провадять за допомогою економічної (податкової, фінансово-кредитної, тарифної, інвестиційної) та соціальної політики, зокрема, наданням дотацій на пасажирські перевезення.

Тема 4.6. Державне регулювання праці, рівня життя населення та розвитку соціальної сфери.

Соціальна політика є визначальним напрямом внутрішньої політики держави. Соціальна політика – це складова загальної політики, втілена в соціальні програми та різноманітні заходи, спрямовані на задоволення потреб та інтересів людей у суспільстві.

Метою соціальної політики держави є забезпечення стабільної, без заворушень і потрясінь, життєдіяльності суспільства, досягнення соціальної злагоди та соціальної цілісності, належного рівня добробуту людей.

Способом реалізації соціальної політики є система соціального захисту і соціальних гарантій. Соціальний захист – це система державних заходів щодо забезпечення достойного матеріального і соціального становища громадян. Соціальні гарантії – це система обов'язків держави перед своїми громадянами щодо задоволення їхніх соціальних потреб.

Завдання більшості систем соціального захисту полягає у підтримці стабільності доходів громадян, наданні необхідних соціальних послуг. З позицій економіки соціальний захист – це правила перерозподілу суспільного багатства на користь людей, які тимчасово або постійно потребують особливої підтримки з боку суспільства: від багатих до бідних, від здорових до хворих, від молодих до літніх. У якості предмету соціального захисту необхідно розглядати насамперед соціальні ризики. За допомогою комплексу заходів, які входять до системи соціального захисту, держава управляє соціальними ризиками з метою компенсації шкоди, сприяє зниженню або попередженню їх впливу на процес відтворення населення.

Звичайно, що національні системи соціального захисту формуються з урахуванням специфіки економічного, соціального й культурного розвитку країни. Однак, попри відмінності в шляхах розвитку й особливостях організації, якості й обсязі послуг, а також у методах фінансування, всі системи соціального захисту функціонують на основі єдиних принципів, які представлені нижче. Саме базуючись на них і відповідно до вимог методології Європейської системи інтегрованої статистики соціального захисту, побудовані національні схеми соціального захисту і під кожен з них розроблене відповідне інформаційне супроводження.

Принцип соціального страхування. Згідно з цим принципом, фінансування механізмів соціального захисту здійснюється за рахунок страхових внесків членів страхового об'єднання, які при настанні страхового випадку отримують страхові виплати. Фінансування виплат по соціальному страхуванню також може частково здійснюватися за рахунок державних дотацій або кредитів.

Принцип соціального страхування відіграє значну роль, насамперед, в Німеччині, Австрії, Франції, Італії та Нідерландах, де фінансування систем соціального захисту здійснюється або на основі тристоронньої участі робітників, роботодавців і держави (Німеччина, Австрія), або переважно за рахунок роботодавців і держави (Італія, Франція).

Застосування принципу соціального страхування ґрунтується на правилах еквівалентності та перерозподілу. Правило еквівалентності. Відповідно до правила еквівалентності, обсяг страхових виплат залежить від розміру страхових внесків. Тобто, вносячи певну частку заробітної плати (страховий внесок) в фонд соціального страхування, застрахована особа, в разі втрати доходу, має право на отримання фінансового відшкодування, обсяг якого співвідноситься з розміром попередньої заробітної плати і сплачених внесків.

Правило перерозподілу. Згідно з правилом перерозподілу прибутки страхового фонду перерозподіляються на користь менш фінансово забезпечених членів спільноти через систему солідарної поруки.

Ця особливість відрізняє соціальне страхування від добровільного страхування. Якщо у випадку добровільного страхування розмір страхових внесків кожного застрахованого розраховується індивідуально, відповідно до ймовірності страхового ризику, то в соціальному страхуванні ймовірність настання страхового випадку не впливає на розрахунок розміру страхових внесків. Наприклад, страхові внески не залежать від віку або сімейного стану, крім того, в деяких випадках непрацюючі члени сім'ї, що взагалі не сплачують страхові внески, можуть мати право на отримання страхових виплат.

Таким чином, соціальний захист і соціальна справедливість забезпечуються тим, що громадяни мають вільний доступ до системи соціального страхування (на відміну від добровільного страхування), незалежно від наявності у них соціальних ризиків (похилий вік, хронічна хвороба, інвалідність тощо) і ступеня ймовірності цих ризиків. Це надає соціальному страхуванню суспільної значимості й обумовлює обов'язковість участі громадян в системі соціального страхування.

Співіснування правила еквівалентності та правила перерозподілу ґрунтується на тому, що принцип соціального страхування сполучається з принципом суспільної солідарності. Побудовані таким чином системи соціального захисту, як правило, схвалюються учасниками, особливо коли мова йде про групи застрахованих з відносно гомогенним складом.

Як правило, в європейських країнах першим вводилось страхування від нещасних випадків, потім — медичне і пенсійне страхування, і значно пізніше страхування від безробіття. Ця послідовність пояснюється різним ступенем відповідності цих видів страхування принципам ліберальної ринкової економіки.

1. Страхування від нещасних випадків на виробництві найменше суперечило існуючим принципам ліберальної економіки.

2. Страхове забезпечення по старості та хворобі вимагало глибшої трансформації ринкових принципів, позаяк згадані ризики, як головні джерела бідності, переносились із індивідуальної сфери відповідальності в колективну. Крім того, таке страхування вимагало більшого рівня адміністративних інновацій і більших коштів.

3. Страхування від безробіття найбільше суперечило існуючому тоді неокласичному підходу до економічної політики. Згідно з цим підходом, безробіття розумілося як добровільний вибір індивіда, а її зростання — як тимчасове явище. Крім того, залежність від циклічних коливань ускладнювала страхування безробіття.

Принцип соціального забезпечення. На відміну від принципу соціального страхування, принцип соціального забезпечення передбачає надання соціального захисту іншим категоріям населення (державні службовці, військові, діти-сироти тощо) і фінансування таких соціальних видатків за рахунок податкових надходжень у бюджет. На основі цього принципу

відбувається фінансування державної соціальної політики, в тому числі програм в галузі охорони здоров'я, середньої та вищої освіти.

Принцип соціального забезпечення є визначальним у системах соціального захисту з уніфікованим базовим набором соціальних послуг, що надаються всім громадянам держави. Такі системи функціонують у скандинавських країнах (в Данії, Швеції, Фінляндії), а також у Великій Британії. Характерною рисою систем соціального захисту в цих країнах є переважно бюджетне фінансування соціальних програм (особливо в Данії, Великій Британії та Швеції), а також державна організація соціальних установ (наприклад, Національна служба охорони здоров'я Великої Британії). Принцип страхування відіграє в таких економіках меншу роль, оскільки для них властиві високі обсяги перерозподілу національного доходу й фінансування соціальних послуг через державний бюджет для зменшення соціальної нерівності. Таким чином, принцип соціального забезпечення є принципом солідарної підтримки всіх членів суспільства щодо певних груп осіб. Проте, в Німеччині принцип соціального забезпечення розглядається, насамперед, як принцип відшкодування завданої шкоди з боку держави.

Фінансування соціального забезпечення за рахунок бюджетних коштів прямо залежить від ефективності економіки, тому під час економічного спаду може приводити до перевантаження державних фінансів та відповідних негативних наслідків. Однак застосування цього принципу є необхідним у випадках неможливості надання соціальних гарантій відносно тих ризиків, до яких неможливо застосувати принцип страхування.

Принцип допомоги. Згідно з цим принципом, людина, яка потрапила в скрутне становище і не може самостійно з нього вийти, може звернутись по допомогу до відповідних інстанцій і розраховувати на соціальний захист (соціальні виплати, соціальні послуги) в об'ємі, достатньому для подолання проблем, що зумовили звернення по допомогу. Так само, як і принцип соціального забезпечення, даний принцип передбачає фінансування соціальних видатків за рахунок податкових надходжень до бюджету.

Особливістю соціальних програм, заснованих на принципі допомоги, є необхідність перевірки нужденності бенефіціара, з метою підтвердження або спростування його права на отримання допомоги. Така перевірка дозволяє визначити характер проблеми і необхідний об'єм допомоги, а також запобігає зловживанню доступними в суспільстві програмами соціального захисту зі сторони окремих несумлінних осіб. Проте, необхідність таких перевірок зумовлює недосконалість цього принципу, оскільки потребує додаткових ресурсів для їх проведення і не може гарантувати безсторонність і неупередженість тих, хто здійснює перевірку і приймає рішення про надання допомоги.

Разом з цим, елементи соціальної допомоги є неодмінною частиною системи соціального захисту в ринковій економіці, оскільки самі лише принципи соціального страхування й соціального забезпечення не дозволяють врахувати всі можливі соціальні ризики і побудувати багатопланову та всеохоплюючу систему соціального захисту населення.

Принцип соціальної солідарності. Цей принцип передбачає взаємну допомогу всіх учасників системи соціального захисту. Така взаємодопомога реалізується у вигляді перерозподілу коштів між різними соціально-економічними та соціально-демографічними групами населення. В цьому контексті необхідно визначити три важливих аспекти. *Перший* передбачає розгляд соціальної солідарності як об'єднання різних ризиків при однакових страхових внесках. *Другий аспект* соціальної солідарності пов'язаний із розглядом її як моделі міжчасового розподілу. Інакше кажучи, мова йде про так званий договір поколінь, який є необхідним для перерозподілу доходів від працездатних молодих до непрацездатних членів суспільства похилого віку. *Третій аспект* передбачає розуміння соціальної солідарності як основи міжособистісного перерозподілу. При цьому перерозподіл доходів здійснюється: між найбагатшими й найбіднішими групами учасників системи соціального захисту; безпосередньо між застрахованими суб'єктами та між застрахованими та незастрахованими учасниками.

Отже, якщо розглядати соціальний захист з позицій системного підходу як головний системоутворюючий фактор, то на підставі національного нормативно-правового поля формуються відповідні державні органи управління соціальним захистом, регламентуються їх взаємовідносини з недержавними організаціями та населенням. Крім того, у відповідних нормативно-правових актах обумовлюються формування фондів, які акумулюють кошти, призначені, в тому числі, і на соціальний захист, та порядок їх використання.

Діючи в Україні систему соціального захисту можна охарактеризувати наступним чином:

1. Державну політику у сфері соціального захисту та соціального забезпечення визначають близько 30 законодавчих актів, серед яких провідне місце належить законам України, указам Президента та постановам Кабінету Міністрів України.

2. Різноманітні пільги, соціальні виплати та соціальні послуги в Україні безпосередньо передбачені у 58 законах та більше ніж 120 підзаконних нормативно-правових актах.

3. Згідно з чинним законодавством, в Україні нараховується близько 120 категорій пільговиків, з яких лише 45 категорій мають право на пільги за соціальною ознакою, а 57 – за професійною.

4. За оцінками різних експертів, загальна вартість задекларованих у чинному законодавстві пільг складає від 3,8 до 5,8 млрд. дол. США на рік, проте реально фінансується лише незначна їх частина.

5. В Україні налічується понад 130 категорій одержувачів різних видів соціальних виплат, з яких лише 70 отримують виплати за соціальною ознакою, та близько 50 – за професійною.

6. Усі пільгові, в т.ч. соціально незахищені, категорії громадян мають право на більш як 120 видів пільг, а також понад 60 видів соціальних і компенсаційних виплат.

7. Загальна чисельність громадян України, які мають право на використання тих або інших видів пільг, встановлених чинним законодавством, становить близько 15 млн. громадян.

8. «Соціальний захист та соціальне забезпечення» – найбільша видаткова стаття зведеного бюджету України, обсяг якої перевищує навіть видатки на охорону здоров'я, освіту та економічну діяльність.

В окремі періоди видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення становили навіть більшу частку у зведеному бюджеті. У 2005 році соціальний розвиток країни був визначений одним із політичних пріоритетів, а відтак частка бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення зросла до 28% загальної суми видатків зведеного бюджету.

9. Реальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення щонайменше у 2,5–3 рази перевищує ту суму, що проходить у зведеному бюджеті України за видатковою статтею «Соціальний захист та соціальне забезпечення».

Забезпечення адекватної підтримки певних категорій громадян потребує постійних фінансових витрат та їх обґрунтованого розподілення. Саме тому отримання більш точної інформації щодо фінансування системи соціального захисту стає важливим елементом розроблення політики у цій галузі. Допоміжні рахунки соціального захисту – широко визнаний у європейській статистичній практиці метод узагальнення, опису та аналізу фінансування національних систем соціального захисту, який є важливим для удосконалення їх діяльності.

Розроблення допоміжних рахунків соціального захисту на даний час здійснюється в усіх країнах Європейського Союзу. Методологія складання допоміжних рахунків соціального захисту розроблена європейськими статистиками для забезпечення Європейської статистичної комісії співставними індикаторами щодо фінансових потоків, спрямованих країнами у цю галузь.

Європейська система інтегрованої статистики соціального захисту (міжнародна абревіатура – ESSPROS) була розроблена наприкінці 70-х років Євростатом разом з представниками держав-членів Європейського союзу як відповідь на необхідність отримати певний інструмент для статистичного спостереження за соціальним захистом в країнах-членах ЄС.

ESSPROS є інтегрованою системою статистики соціального захисту, надає послідовне порівняння між європейськими країнами видів соціальної допомоги домогосподарствам та їх фінансування. Соціальна допомога в цьому контексті представляє собою перерахування домогосподарствам у грошовій або натуральній формі з метою полегшення фінансового тягаря численних ризиків або потреб.

Відмінності між європейськими країнами за рівнем витрат на соціальний захист лише частково можуть бути пов'язані з різним рівнем добробуту та цін, відображаючи, крім того, відмінності у системах соціального захисту, демографічних тенденціях, рівні безробіття, а також інших соціальних, інституціональних та економічних факторах.

Відповідно до представленої інформації, загальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення в Україні є доволі значним навіть у порівнянні з розвинутими європейськими країнами. Разом з тим, попри значний обсяг соціальних видатків, якість соціальних послуг та інших заходів соціального захисту в Україні досі залишається відносно низькою порівняно з іншими країнами, а соціальні потреби найбільш вразливих категорій населення не задовольняються достатньою мірою.

Основний обсяг соціальних виплат отримують особи пенсійного віку та на медичне обслуговування.

Існують соціальний та ринковий підходи до реалізації соціальної політики. *Соціальний підхід* виходить із того, що суспільство має гарантувати кожному громадянину доходи, не нижчі за межу малозабезпеченості; *ринковий підхід* – з того, що суспільство бере на себе зобов'язання тільки створити умови кожному члену суспільства для виявлення ним економічної активності та одержання доходу. У розвинутих країнах світу найчастіше комбінуються обидва ці підходи, що забезпечує результативність соціальної політики та достойний рівень життя населення.

Становлення нової економічної системи в Україні безпосередньо пов'язане з реформуванням соціальної політики. Активна соціальна політика позитивно впливатиме на прискорення економічного розвитку, надання цьому процесу необоротного характеру.

Основними завданнями соціальної політики в Україні є:

- адресна підтримка соціально незахищених верств населення;
- пенсійна реформа;
- забезпечення випереджального зростання вартості робочої сили;
- орієнтація стратегії економічного зростання на створення нових робочих місць;
- прискорений розвиток житлового будівництва, забезпечення доступності житла для різних верств населення;
- поліпшення системи охорони здоров'я. Активна демографічна політика;
- примноження інтелектуального потенціалу суспільства. Створення рівних можливостей для молоді у здобутті якісної освіти;
- зміцнення позицій середнього класу.

Показником результативності соціальної політики є рівень життя населення. *Рівень життя населення* – це міра задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб людини, забезпечувана сукупністю матеріальних і соціальних умов життя.

Основними елементами рівня життя є: рівень і структура споживання матеріальних благ (продуктів харчування та непродовольчих товарів); рівень споживання послуг установ побутового обслуговування, охорони здоров'я, освіти, культури, соціального забезпечення, фізкультури; рівень забезпеченості житлом.

Для оцінки рівня життя населення використовується система показників, які можна класифікувати на такі групи:

- соціально-демографічні показники (кількість населення, його склад, динаміка та структура за статтю, віком і соціальним станом; показники міграції населення і трудових ресурсів);
- узагальнюючі показники (ВВП на душу населення, реальні доходи на душу населення, структура населення за рівнем середньодушового сукупного доходу тощо);
- показники рівня оплати праці та доходів населення (середня та мінімальна заробітна плата, середня та мінімальна пенсія, середня грошова допомога тощо);
- показники рівня споживання населенням товарів і послуг;
- показники, які характеризують стан соціальної сфери; показники споживчих настроїв домогосподарств тощо.

Засобами державної соціальної політики є: нормативно-правове регулювання, спрямоване на забезпечення соціальних гарантій та соціальний захист населення; розроблення демографічних і соціальних прогнозів; формування та реалізація соціального розділу ДПЕСР України, в якому визначаються цілі, пріоритети, завдання та заходи соціальної політики; бюджетна діяльність; державне регулювання цін на товари і послуги тощо.

Регулювання доходів державою спрямоване на створення умов, які сприяють нормальному відтворенню робочої сили, нагромадженню людського капіталу, посиленню мотивації найманих працівників до трудової діяльності, надання допомоги тим, хто не може забезпечити собі певного рівня доходу.

Регулюючи розподіл національного доходу між різними факторами виробництва, державні інституції найчастіше використовують інструменти, що впливають на рівень оплати праці, а також оподаткування.

Регулювання оплати праці включає встановлення мінімальної заробітної плати, норм і гарантій її виплати, умов та розмірів оплати праці керівників установ і організацій) що фінансуються з бюджету, регулювання фондів оплати праці підприємств-монополістів та ін. Використання податків як інструменту регулювання доходів передбачає встановлення неоподаткованого мінімуму, прогресивних ставок оподаткування, шкали оподаткування, бази оподаткування та пільг щодо оподаткування.

Одним з індикаторів економічного розвитку країни й найважливішим показником добробуту населення є реальні доходи населення. Загалом розрізняють номінальні та реальні доходи. *Номінальні доходи* – це фактично отримані гроші. *Реальні доходи* – це кількість товарів і послуг, які можна придбати за одержані номінальні доходи. На основі даних про реальні доходи населення прогнозується загальний обсяг, структура і динаміка споживання населенням матеріальних благ і послуг, склад і джерела доходів населення, розмір і рівень диференціації доходів окремих соціальних груп.

В основу розрахунків реальних доходів населення покладено балансові розрахунки. *Баланс грошових доходів і витрат населення (БГДіВН)* характеризує обсяги і джерела грошових доходів і витрат населення, а також грошовий обіг між домашніми господарствами та підприємствами (установами, організаціями) інших секторів економіки (табл. 3).

Схема балансу грошових доходів і витрат населення України

Доходи		Витрати	
Стаття	млн грн	Стаття	млн грн
1. Оплата праці	459153	1. Придбання товарів та оплата послуг	838220
2. Прибуток та змішаний дохід	161214	2. Доходи від власності (сплачені)	30182
3. Доходи від власності (одержані)	56958	3. Поточні видатки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	76255
4. Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	423690	4. Нагромадження не фінансових активів	23054
		5. Приріст фінансових активів	133304
Разом	1101015	Разом	1101015

БГДіВН – це вартісний баланс. Він включений до балансового розділу ДПЕСР України, розробляється по окремих адміністративно-територіальних утвореннях, а також по Україні в цілому.

Реальні доходи обчислюють по окремим соціальним групам населення в розрахунку на одного зайнятого за сферами діяльності (виробництва) або на душу населення.

В основі реальних доходів переважної більшості населення є реальна заробітна плата робітників і службовців, реальні доходи селян від власного та колективного господарства. Належний рівень заробітної плати стимулює продуктивність праці, спонукає працівників підвищувати свою кваліфікацію, є індикатором узгодження інтересів підприємців і найманих працівників.

В Україні законодавче встановлюється мінімальна заробітна плата та мінімальні ставки компенсаційних доплат (за роботу в несприятливих, шкідливих і небезпечних умовах) залежно від стану економічного розвитку країни, досягнутого рівня продуктивності праці, середньої заробітної плати, розміру мінімального споживчого бюджету. Також встановлюються норми оплати праці, визначено гарантії оплати щорічних відпусток, єдині тарифні умови оплати праці робітників і службовців за загальними професіями та посадами, порядок затвердження коефіцієнтів співвідношень мінімальної заробітної плати і мінімальних тарифних ставок.

Нині в Україні здійснюється *пенсійна реформа*, яка має на меті: забезпечити мінімально допустимий рівень життя всім особам похилого віку і запровадити безпечний механізм, завдяки якому працівники зможуть заощаджувати кошти на старість. У рамках реформи передбачається побудова *трирівневої пенсійної системи*, яка складатиметься з: солідарної системи (забезпечує захист людей похилого віку від бідності); системи обов'язкового накопичення (гарантує працівникам отримання додаткового доходу після виходу на пенсію); системи добровільного накопичення (створюється для тих людей, які бажають забезпечити собі вищі доходи в старості й здатні сплачувати більші внески протягом трудової діяльності).

Невідповідність матеріальних потреб пенсіонерів розміру винагороди за багаторічну працю (а серед пенсіонерів 4,5 млн. ветеранів праці) є однією з

причин того, що ці люди продовжують працювати після досягнення ними пенсійного віку.

Рівень життя населення залежить від рівня доходів. Доходи домогосподарств складаються з двох частин: первинних доходів (зароблених внаслідок застосування власних факторів виробництва) та вторинних доходів (одержаних в результаті перерозподілу доходу через соціальні трансферти). Перший вид доходів – це доходи самостійного соціального захисту, другий – доходи зовнішнього соціального захисту. Головний внесок у зовнішній соціальний захист здійснює держава.

Основним регулятором розмірів грошових допомог є розмір мінімальної заробітної плати (а через неї і обсяг грошових доходів населення) та стан споживчого ринку. Проміжною ланкою між ними має стати інтегральний показник, що несе інформацію, потрібну для коригування мінімальної заробітної плати.

Таким показником-індикатором може слугувати, як свідчить світовий досвід, *розмір (вартість) певного стандартного бюджету* (в умовах України – розмір мінімального споживчого бюджету). Саме він може в інтеграційній формі відображати *стан споживчого ринку*, його насиченість і рівень цін на окремі товари. Регулювання споживчого ринку має два аспекти:

- регулювання насиченості (обсяг товарних ресурсів) споживчого ринку, об'єктами якого є окремі сфери господарської діяльності підприємств (виробники споживчих товарів і суб'єкти експорту, а також суб'єкти імпорту споживчих товарів;
- підприємства та організації інфраструктури);
- регулювання (безпосереднє) цін на споживчі товари та регулювання процесу ціноутворення.

Для прогнозування рівня життя населення та державного регулювання його використовують показники соціальних гарантій населенню, такі як: прожитковий мінімум, мінімальний споживчий бюджет, мінімальний нормативний споживчий кошик, межа малозабезпеченості, мінімальна заробітна плата (пенсія, стипендія, грошова допомога) та ін. Основним інструментом регулювання доходів населення є використання мінімального споживчого бюджету.

Мінімальний споживчий бюджет (МСБ) визначає такий обсяг доходів, який уможливує придбання набору споживчих товарів і послуг для задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини. Одиниця виміру – кількість гривень на рік (місяць) на одну людину.

Вихідною інформацією для розрахунків МСБ є: дані демографічного прогнозу, склад мінімального нормативного споживчого кошику, норми споживання населенням товарів (послуг), дані про рівень і динаміку споживчих цін на товари (послуги).

При визначенні натурально-речової структури МСБ використовують дані про склад мінімальних нормативних споживчих кошиків. *Мінімальний нормативний споживчий кошик (МНСК)* включає збалансований набір товарів (послуг) за такими основними статтями витрат людини: продукти харчування;

непродовольчі товари; послуги (житлово-комунальні, культурно-просвітницькі, побутові, транспорту, зв'язку, перебування дітей у дошкільних закладах і т. п.).

До системи державного регулювання рівня життя входять: індексація грошових доходів населення, компенсація за подорожчання товарів, субсидування. Головна мета *індексації* – збереження життєвого рівня населення або, як мінімум, захист його найменш забезпечених верств. Індексації підлягають грошові доходи громадян, що не мають одноразового характеру: державні пенсії, соціальна допомога, стипендії, оплата праці, відшкодування в разі втрати працездатності. *Компенсація* передбачає відшкодування подорожчання окремих видів товарів і послуг (дитячого шкільного одягу, хліба, комунальних послуг) і передбачає виплату різниці у цінах громадянам або їх окремим групам. *Субсидування* – це вид грошової допомоги населенню для оплати споживання окремих видів товарів або послуг (житлові субсидії).

Важливу групу об'єктів державного регулювання становлять ринок праці України та її регіонів, а також зайнятість населення.

Ринок праці – це соціально-економічна підсистема в системі ринкових відносин, що базується на збалансованості попиту й пропозиції робочої сили, основним важелем регулювання якої є ціна робочої сили.

Основним показником оцінювання ринку праці є співвідношення між наявними вільними робочими місцями та кількістю осіб, які шукають роботу. Така складна соціально-економічна підсистема як ринок праці в Україні тільки починає формуватися.

Зважаючи на особливості суспільно-економічного розвитку, ринок праці в Україні набирає специфічних ознак, яких не мають країни зі стійкими ринковими відносинами і ті з них, що розпочали регулювати ці відносини. До таких особливостей належать:

- довгострокове (протягом формування кількох поколінь) існування суспільства в умовах гарантованого, а то й примусового залучення до праці;
- неготовність державних структур (від законодавця до урядового виконавця найнижчого державного органу) бачити в безробітному об'єкт захисту та піклування з боку держави;
- нездатність частини громадян оцінити пропоновану роботу як вищу соціальну гарантію і їхнє прагнення будь якою ціною "відпочити" за рахунок допомоги у зв'язку з безробіттям;
- залежність роботодавця (здебільшого керівника державного підприємства) від суспільного погляду, згідно з яким негативно трактується стан безробіття і становище безробітного. Це негативно впливає на державну політику зайнятості в Україні, специфічно позначається на проблемі безробіття та її соціальних наслідках.

Згідно з теорією ринкової економіки «безпечний» для суспільства рівень безробіття становить 2-6 %, однак це передбачає рівень повної зайнятості, тобто природний рівень безробіття, коли кількість осіб, які шукають роботу, дорівнює кількості вільних робочих місць. Безробіття в цьому разі виникає внаслідок того, що професійно-кваліфікаційна структура (структура безробіття) не відповідає природній плинності.

Ринок праці потребує регулювання з боку держави через економічні, адміністративні та правові важелі. *Економічними важелями* регулювання ринку праці й зайнятості населення є пільги підприємствам, що створюють додаткові робочі місця для громадських робіт, а також оптимізація заробітної плати робітників з урахуванням ціни мінімального споживчого попиту, допомоги у зв'язку з безробіттям на рівні фізіологічного мінімуму споживання та рівня заробітної плати й ціни робочої сили.

Серед важелів державного регулювання помітну роль відіграє пільгове оподаткування підприємств, які залучають до роботи молодь, інвалідів та інших неконкурентоспроможних громадян. В Україні законодавче врегульовано лише загальні питання забезпечення зайнятості, регулювання ринку праці, захисту громадян від наслідків безробіття.

Розвиток ринку праці потребує створення *правових важелів* державного регулювання через внесення змін до законодавчих актів про працю, закріплення заробітної плати як ціни робочої сили, відповідності рівня заробітної плати рівню цін на споживчому ринку (мінімальна заробітна плата має дорівнювати фізіологічному мінімуму споживання).

До *адміністративних важелів* регулювання ринку праці та зайнятості належать: упровадження активної та пасивної політики на ринку праці України та її регіонів через організацію громадських робіт; створення страхових фондів на випадок безробіття; перекваліфікація робітників на потребу ринку і виплати допомоги та кредитів безробітним і членам їхніх сімей; створення центрів з підготовки кадрів при центрах сприяння зайнятості.

Визначальними напрямками прямого економічного впливу держави на розвиток ринку праці в Україні є такі:

- формування оптимальних нормативів пільгового оподаткування підприємствам, які створюють додаткові робочі місця для громадських робіт і фонди страхування на випадок безробіття;

- формування оптимальних нормативів пільгового оподаткування та застосування пільгових кредитів для підприємств, що приймають на роботу жінок, молодь, інвалідів та інших осіб, які підпадають під 5-відсоткову квоту. Водночас нормативні штрафи та санкції мають застосовуватись до підприємств, що відмовляють у прийомі на роботу зазначеним особам. Механізм дії цих важелів має бути законодавче врегульований;

- оптимізація заробітної плати робітника з урахуванням ціни мінімального споживчого кошика. Цей норматив та механізм його дії мають визначатися виходячи з цін мінімального споживчого кошика для робітника та членів його сім'ї, які перебувають на його утриманні, та ціни робочої сили. Зазначений норматив має враховувати також регіональний рівень цін на споживчі товари та особливості змін ціни робочої сили на регіональному ринку праці;

- оптимізація нормативу допомоги у зв'язку з безробіттям на рівні фізіологічного мінімуму споживання на безробітного та членів його сім'ї, які перебувають на його утриманні;

- введення квот на постачання робочої сили. Механізм застосування таких квот має брати до уваги можливості працевлаштування робочої сили в регіоні, рівень попиту на неї, рівень цін, наявність житла та розвиток соціальної інфраструктури;

- дотації підприємствам, що створюють центри підготовки та перепідготовки кадрів на потребу ринку. Механізм надання таких дотацій має враховувати регіональний попит на робітників певної спеціальності в регіоні та якість підготовки кадрів.

Ще одним напрямком державного впливу на ринок праці є державні контракти. Вони укладаються між державою та підприємствами, спрямовуються на створення додаткових робочих місць і пом'якшення наслідків безробіття, створення робочих місць на громадських роботах регіонального масштабу. Державні контракти мають враховувати стан ринку праці на перспективу, інших сегментних ринків і розвиток демографічної ситуації в регіоні.

Інформаційною основою державного регулювання зайнятості населення є зведений баланс трудових ресурсів і баланс ринку праці. Ці баланси включено до балансового розділу ДПЕСР України.

Зведений баланс трудових ресурсів складається з чотирьох розділів:

I. Чисельність населення;

II. Чисельність трудових ресурсів;

III. Розподіл трудових ресурсів за підприємствами (установами, організаціями) різних форм власності та господарювання;

IV. Розподіл трудових ресурсів за сферами й галузями національної економіки.

Чисельність трудових ресурсів складається з чисельності працездатного населення в працездатному віці, чисельності працюючих осіб пенсійного віку та чисельності працюючих підлітків молодше 16 років.

Державне регулювання ринку праці в Україні здійснюється на підставі законодавчих актів, основним з яких є Закон України «Про зайнятість населення». Закон гарантує всім працездатним особам працездатного віку: право здійснювати будь-яку законну економічну діяльність; захист від дискримінаційної практики найму на роботу і звільнення; безоплатну допомогу в пошуках роботи відповідно до інтересів, здібностей, освіти та вмінь особи, враховуючи потреби суспільства; грошову компенсацію, пов'язану із направленням на роботу до інших регіонів; вихідну грошову допомогу у разі втрати постійної роботи; безкоштовне навчання й перенавчання безробітних; надання роботи за фахом випускникам державних професійних навчальних закладів; визначення осіб, які зараховуються до категорії безробітних, а також осіб, яким надається спеціальний захист.

Для фінансування заходів, передбачених державною програмою зайнятості створено Державний фонд сприяння зайнятості населення.

Сучасний розвиток соціальної інфраструктури, до якої належать в основному галузі соціально-культурного призначення, значно відстає від вимог

суспільства. Матеріальна база цих галузей не перевищує 48-50% нормативного рівня. Понад 7 млн жителів України стоять у черзі на одержання житла.

У катастрофічному становищі перебуває медичне обслуговування населення, скоротилася середня тривалість життя, зменшилася народжуваність, поширюються процеси депопуляції населення республіки. Порівняно з 2000 роком загальна захворюваність населення зросла на 6,5%, а з попереднім роком на 0,5%, що значною мірою обумовлено як низкою соціально-економічних чинників, так і зростанням у складі населення питомої ваги осіб похилого віку. Надзвичайно гострою залишається проблема розповсюдження соціально-небезпечних хвороб, а саме: ВІЛ/СНІД, туберкульозу, хвороб, що передаються статевим шляхом.

Ситуація, що склалась у соціальній сфері України, потребує активнішого втручання держави в регулювання процесів функціонування соціальної інфраструктури.

У конкретних галузях соціальної сфери державне регулювання здійснюється з урахуванням їх особливостей. Так, стосовно такого об'єкта, як житлове і комунальне будівництво, дії держави спрямовуються на *забезпечення гарантій права громадян на житло* шляхом розвитку будівництва житла за рахунок усіх джерел фінансування; розширення конкуренції у сфері виробництва, реконструкції, ремонту та обслуговування житла; захисту прав користувачів житла.

Основні напрямки державного *регулювання розвитку торгівлі*: сприяння створенню регіональної структури торгівлі і громадського харчування; формування структури роздрібного товарообігу, яка б забезпечила максимальне наближення фактичного споживання до раціональних норм для непродовольчих товарів і фізіологічних норм Для продуктів харчування.

Забезпечуючи *розвиток побутового обслуговування* як об'єкта державного регулювання, у сучасних умовах потрібно враховувати постійне скорочення фізичних обсягів побутових послуг через неспроможність населення їх сплачувати. Це передбачає необхідність розроблення відповідних програм щодо забезпечення підприємств служби побуту обладнанням з метою створення розгалуженої мережі малопотужних підприємств, які формували б закінчену інфраструктуру в кожному мікрорайоні, місті, селі, а також щодо запровадження належних економічних стимулів для розвитку побутового обслуговування на селі.

Державне регулювання розвитку освіти та культури має забезпечити досягнення показників освітнього рівня населення розвинених країн, а найближчим часом – задовольнити потреби галузей народного господарства у кваліфікованих працівниках і спеціалістах відповідно до структурної переорієнтації. Пріоритетними напрямками в галузі освіти мають стати підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників і спеціалістів. Зміна структури й обсягів підготовки спеціалістів має відповідати напрямкам структурної переорієнтації економіки країни і навіть випереджати її.

Питання для дискусії

1. Охарактеризуйте підприємницьке середовище в Україні.
2. Які позитивні та негативні наслідки приватизації державного майна в Україні?
3. Сформулюйте пропозиції щодо демонополізації української економіки.
4. Проблеми запровадження механізму банкрутства підприємств в Україні.
5. Чи можна ототожнювати поняття “підприємництво” з поняттям “бізнес” ?
6. Охарактеризуйте НТП як фактор виробничої функції.
7. Охарактеризуйте науково-технічну політику в Україні.
8. Що заважає Україні стати провідною науково-технічною країною?
9. Охарактеризуйте державну політику в аграрній сфері.
10. Визначте регіональні особливості реформування АПК.
11. Обґрунтуйте шляхи стабілізації стану АПК України.
12. Чи впливає на якість послуг, які надає транспортний комплекс (у більшості видів), державна монополія на нього?
13. Які напрями підвищення ефективності діяльності та заходи державного регулювання Ви можете запропонувати?
14. Охарактеризуйте систему показників соціального розвитку та рівня життя населення.
15. У чому полягає сутність державної політики в сфері зайнятості населення?
16. Охарактеризуйте економічні та адміністративні важелі регулювання ринку праці в Україні.
17. Назвіть особливості соціально-економічного розвитку ринку праці в Україні.
18. У чому полягає сутність соціальної політики?
19. Які основні завдання та напрями соціальної політики?
20. Який зміст балансу грошових доходів і витрат населення?
21. Розкрийте методику розрахунку реальних доходів населення.
22. Від яких факторів залежить рівень реальних доходів населення?
23. Яким чином здійснюється державне регулювання оплати праці, пенсійного забезпечення та інших грошових доходів населення?
24. Яким чином здійснюється регулювання обсягу споживання матеріальних благ і послуг?
25. Розкрийте методику розрахунку мінімального споживчого бюджету.
26. Що таке «мінімальний споживчий бюджет»?
27. Що таке «мінімальний нормативний споживчий коштик»?
28. Що таке «норми споживання населенням товарів і послуг»?
29. Що таке «енергетична цінність продуктів харчування»?
30. Який зміст зведеного балансу трудових ресурсів?
31. Який зміст балансу ринку праці?
32. Що таке «зайнятість населення»?
33. Що таке «безробіття»?

34. Що таке «фрикційне, структурне, циклічне і природне безробіття»?
35. Що таке «активні та пасивні заходи регулювання зайнятості населення»?
36. Які є засоби державного регулювання зайнятості населення?

Питання для самоперевірки знань

1. Що таке «підприємництво»?
2. Яким чином розвиток підприємництва впливає на економіку?
3. Що є метою та змістом підприємництва?
4. Яким чином здійснюється класифікація видів і форм підприємництва?
5. Яка роль держави у становленні підприємницького середовища?
6. Які основні параметри підприємницького середовища?
7. Яким чином здійснюється класифікація факторів і перешкод розвитку підприємництва?
8. Що таке «роздержавлення» та «приватизація» державного майна?
9. Які є способи приватизації?
10. У чому полягає сутність антимонопольної (конкурентної) політики держави?
11. Які є види порушень антимонопольного законодавства?
12. Які санкції застосовуються до порушників антимонопольного законодавства?
13. Які основні функції Антимонопольного комітету України?
14. Які критерії застосовуються при визначенні монополістів?
15. Що таке «банкрутство»?
16. Хто може бути суб'єктом банкрутства?
17. Хто приймає рішення про банкрутство підприємства?
18. Що таке «санація підприємств»?
19. Які умови санації підприємств?
20. Які виділяють складові механізми державного регулювання підприємництва?
21. Які основні напрями та елементи державної політики підтримки підприємництва.
22. У чому полягає сутність нормативно-правового забезпечення розвитку підприємництва?
23. У чому полягає сутність дерегулювання підприємництва?
24. У чому полягає сутність регуляторної реформи в Україні?
25. У чому полягає сутність формування інституційних засад державної підтримки підприємництва?
26. Яка роль держави щодо формування ринкової інфраструктури?
27. У чому полягає сутність формування функціональних засад державної підтримки підприємництва?
28. Як впливає НТП на соціально-економічний розвиток?
29. Як впливає НТП на криву виробничих можливостей?
30. Як впливає НТП на рівноважне економічне зростання?
31. Що належить до принципів державної науково-технічної політики?

32. Які функції державних органів України у сфері науково-технічної політики?
33. Що належить до прямих методів реалізації науково-технічної політики?
34. Що таке «інновації»?
35. У якій послідовності здійснюється чергування стадій інноваційного процесу?
36. У чому полягає сутність простого внутрішньоорганізаційного, простого міжорганізаційного та розширеного інноваційних процесів?
37. Яким чином класифікуються інновації?
38. Розкрийте зміст етапів (фаз) поширення інновацій.
39. Що (хто) належить до видів, об'єктів і суб'єктів інноваційної діяльності?
40. У чому полягає сутність екстерналій від інноваційної діяльності?
41. Що належить до методів державного регулювання інноваційних процесів?
42. Об'єкти державного регулювання промислового виробництва.
43. Суб'єкти державного регулювання промислового виробництва.
44. Агропромислова інтеграція та її види.
45. Об'єктивні чинники, що зумовлюють потребу державного регулювання АПК.
46. Фактори, які враховують при формуванні політики державних цін у країнах з ринковою економікою.
47. Особливості державного регулювання агробізнесу в розвинутих країнах.
48. Яким засобами та інструментами відбувається державне регулювання цін в аграрній сфері?
49. З якою метою відбувається державне регулювання цін в аграрній сфері?
50. Які позитивні та негативні аспекти кредитної політики України в сільському господарстві?
51. В чому переваги та недоліки іноземних інвестицій в АПК перед іншими видами фінансування?
52. Назвіть основні етапи земельної реформи в Україні та охарактеризуйте їх.
53. В чому полягають особливості розробки та реалізації державної програми розвитку фермерства в Україні?

МОДУЛЬ 5

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ

Методичні поради до вивчення тем модуля

Передбачається вивчення таких питань:

1. Мета та головні аспекти регіональної політики держави.
2. Економічне районування України.
3. Об'єкти державної регіональної політики розвитку економіки регіонів.
4. Державне регіональне управління.
5. Перелік управлінь державної обласної та районних адміністрацій.
6. Програма економічного і соціального розвитку регіону, як форма регіонального планування.
7. Роль місцевих бюджетів у зміцненні місцевого самоврядування.
8. Формування обласного бюджету.
9. Класифікація та управління ВЕЗ.
10. Теорія і практика функціонування ВЕЗ в Україні.
11. Курортполіс як спеціальна (вільна) економічна зона.
12. Сутність природного середовища як об'єкта державного регулювання.
13. Державне екологічне регулювання.
14. Національний рівень державного регулювання охорони природи та природокористування.

Література для самостійного вивчення теми: 1, 3, 6, 10, 14, 17, 39, 40

Тема 5.1. Державне регулювання розвитку регіону.

Регіон – це частина території країни, на якій функціонує сформований комплекс галузей виробництва, виробничої та соціальної інфраструктури.

Кожен регіон характеризується специфічними природно-географічними, історико-демографічними, політико-адміністративними особливостями. Саме в регіоні створені умови для виробничої діяльності, проживання та організації побуту і відпочинку населення. Тут формуються ознаки етнічної спільності людей, їхньої економічної і соціальної цілісності, поєднані інтереси усіх суб'єктів господарювання.

Головна мета державного регулювання розвитку регіонів – забезпечити найповніше використання їхнього ресурсного потенціалу шляхом оптимального поєднання інтересів держави і кожного регіону.

Стратегічна мета економіки України – гарантувати стабільність розвитку на базі створення високоефективної соціально орієнтованої економіки усіх регіонів, яка забезпечить високий рівень життя населення, мотивацію до трудової і підприємницької діяльності, умови рівноправного партнерства у світовому економічному співтоваристві.

До цілей регіональної політики держави відносяться:

- створення єдиного економічного простору;
- забезпечення єдиних мінімальних соціальних стандартів і рівного соціального захисту, гарантування соціальних прав громадян, установлених Конституцією України, незалежно від економічних можливостей регіонів;
- вирівнювання умов соціально-економічного розвитку регіонів;
- запобігання забрудненню навколишнього середовища, а також ліквідація наслідків його забруднення, комплексний екологічний захист регіонів;
- пріоритетний розвиток регіонів, що мають особливо важливе стратегічне значення;
- максимальне використання природно-кліматичних особливостей регіонів;
- становлення й забезпечення гарантій місцевого самоврядування.

Регіональна політика держави охоплює такі напрями, як економічний, соціальний, демографічний, екологічний, поселенський та науково-технічний (табл. 1).

Таблиця 1

Напрямки регіональної політики держави

Напрямок	Зміст
Економічний	Забезпечення комплексного і збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням наявних трудових ресурсів, науково-технічного потенціалу та можливостей їхнього ефективного використання
Соціальний	Прискорений розвиток соціальної та виробничої інфраструктури в тих регіонах, у яких низький рівень соціального забезпечення (передусім у сільській місцевості)
Демографічний	Якісні зміни демографічної і соціальної структури населення, створювати умови для зменшення смертності та зростання народжуваності, оздоровлення населення тощо
Екологічний	Регулювання природногосподарської збалансованості в регіонах і створення сприятливих умов для життєдіяльності населення, раціональне використання рекреаційних ресурсів та ін.
Поселенський	Формування раціональної системи розселення, збереження заселеності сільської місцевості, зростання ролі у поселенських структурах сільських населених пунктів, селищ міського типу та малих міст, стримування розвитку великих міст та ін.
Науково-технічний	Розвиток пріоритетних напрямів наукових досліджень, раціональне ресурсоспоживання і природокористування; розробку, освоєння та широке використання принципово нових конкурентоспроможних машин, технологій і матеріалів; розробку технології ефективного використання енергоносіїв; сприяння зменшенню залежності від імпорту тощо

Таким чином, регіональна політика виступає у формі державного втручання в різні підсистеми регіону, формуючи при цьому й різні напрямки, розглянутих вище. Державне втручання в розвиток регіонів має на меті:

«справедливість», тобто таке розміщення (просторова організація) економічної діяльності, при якому жителі всіх регіонів мають більш-менш рівні можливості досягти бажаного добробуту;

«ефективність», що вимагає раціонального використання виробничого потенціалу кожного регіону з метою загально національного добробуту.

Обидві ці мети можуть бути як сумісними, так і конфліктними. Як правило, у період економічного росту переважає перша мета, у період криз – друга. Необов'язково, щоб у політиці державних органів різних рівнів територіальної ієрархії домінувала яка-небудь одна мета. Однак певна погодженість у регіональних політиках, що проводяться державною й регіональною владою, повинна бути, інакше регіональні нерівності будуть наростати.

Отже, регіональна політика держави – це сукупність економічних, правових, організаційно-управлінських рішень, спрямованих на гармонійне поєднання інтересів держави й окремих регіонів, створення сприятливих економічних та правових засад для національного використання місцевих ресурсів і виробничого потенціалу.

Для врахування природних, економічних, соціально-демографічних та історично-етнічних умов і факторів, що впливають на формування регіональних комплексів для регулювання основних територіальних пропорцій і визначення стратегії розвитку в Україні застосовується мезорайонування, в основу якого покладено вісім економічних регіонів:

1. Донецький (Донецька, Луганська обл.);
2. Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області);
3. Східний (Полтавська, Сумська, Харківська області);
4. Центральний (Київська, Черкаська області, м. Київ);
5. Поліський (Волинська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська області);
6. Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області);
7. Причорноморський (АР Крим, Миколаївська, Херсонська, Одеська області, м. Севастополь);
8. Карпатський (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька області).

Всього до складу України входять 24 області, АР Крим, два міста республіканського підпорядкування: Київ та Севастополь. Усього в державі існує близько 12 тисяч різних територіальних утворень. Різні території України мають свої особливості й відмінності як щодо економічного розвитку, так і в соціальному, історичному, мовному та ментальному аспектах.

Суб'єктами, що реалізують державну політику в регіонах та безпосередньо здійснюють державне регулювання на місцях є обласні, районні та міські держадміністрації. Вони забезпечують реалізацію законів України, Указів Президента, постанов Верховної Ради, Кабінету Міністрів, рішень відповідних представницьких органів регіонального самоврядування. Отже, для виконавчої влади – Президента, Кабінету Міністрів, міністерств і відомств – держадміністрації є інструментом у процесі реалізації законів та інших правових актів.

Об'єктами ДРЕП є територіальні утворення, в межах яких здійснюється державне управління та місцеве самоврядування. Склад цих об'єктів визначається адміністративно-територіальним устроєм та економічним районуванням України.

Суб'єктами ДРЕП є органи державної влади, представницькі органи місцевого самоврядування, які в межах своєї компетенції розв'язують проблеми соціально-економічного розвитку регіонів.

Як складова частина загальної соціально-економічної політики України ДРЕП включає структурну перебудову продуктивних сил регіону, поліпшення територіальних пропорцій у країні, способи здійснення роздержавлення і приватизації майна, напрямки земельної реформи, розвитку підприємництва тощо.

В умовах ринкової системи об'єкт державної регіональної політики – економіка регіону як економічно-господарська система, є більш складним утворенням, ніж галузь. Якщо галузь – це сукупність підприємств і виробництв, однотипних технологічно, то регіон має у розпорядженні складний господарський комплекс, що складається з різних галузей, господарств, соціальних, культурно-побутових підрозділів, організацій та установ. Адже всі підприємства, організації й установи в регіоні пов'язані спільними природно-кліматичними умовами, використанням природних і трудових ресурсів, міжгалузевих виробництв, спільним використанням енергії, засобів зв'язку, транспорту, будівельної бази. Як самостійний об'єкт, регіон має також і спільні систему управління, фінансування і кредитування, задоволення соціальних потреб населення, охорони здоров'я, зон відпочинку. Цілісність регіону виявляється також у пайовій участі господарських суб'єктів у будівництві житла, культурно-побутових об'єктів, підвищенні професійного рівня зайнятого населення. Якщо в індивідуальному процесі відтворення домінуючу роль відіграє саме виробництво, то у регіональному – у центрі уваги є не одне підприємство, а їхня сукупність, і не просто елементів, а сукупність внутрішньо організована, функціональна. Водночас вона є частиною складнішої соціально-економічної системи багатогалузевого комплексу України в цілому. Проте при всій різноманітності галузевого складу та ступеня інтенсивності міжгалузевих зв'язків кожний регіональний комплекс включає не лише саме виробництво, а також виробничу і соціальну інфраструктуру, що обслуговують процес відтворення на різних його стадіях.

Отже, об'єктами державної регіональної політики є галузі господарського комплексу регіону, соціальна інфраструктура, природне середовище, населення і трудові ресурси. Держава провадить регіональне управління не тільки переліченими об'єктами, а й усіма адміністративно-територіальними одиницями, які входять до складу регіону.

Управління комплексним розвитком регіону повинно ґрунтуватися, насамперед, на залежності економічних можливостей регіону від ефективності функціонування виробництва, благополуччя кожного господарюючого об'єкта території від результатів його діяльності. З цією метою регіональні бюджети потрібно формувати на підставі запровадження довготермінових фіксованих

нормативів відрахувань до державного бюджету з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку кожного регіону.

Державна регіональна політика передбачає таке: визначення стратегії економічного зростання, цілей та пріоритетів розвитку господарського комплексу; розробку законодавчих актів; розробку національних програм щодо найважливіших глобальних пріоритетних для країни проблем; проведення в життя єдиної технічної, структурної та інвестиційної політики; підтримання загальної збалансованості економіки; усунення монопольного становища окремих виробників; стимулювання конкуренції; регулювання економічних проблем, які не вирішує самостійно ринковий механізм; участь у міжнародному та внутрішньодержавному територіальному поділі праці.

На рівні регіону державна політика – це, насамперед, вибір пріоритетів та обґрунтування стратегії довготермінових та поточних прогнозів соціально-економічного розвитку, формування бюджету області, координація роботи місцевих органів влади у процесі вирішення міжрегіональних питань.

Особливого значення набуває питання про охорону довкілля та раціональне природокористування; вирівнювання життєвого рівня населення адміністративних одиниць, розташованих на території області; створення високорозвиненої соціальної інфраструктури, яка забезпечує задоволення всього комплексу соціально-культурних та побутових потреб населення; розвиток та управління рекреаційним господарством; регулювання споживання енергоресурсів на території; заохочення іноземних інвестицій тощо.

Важливими для регіонів сьогодні є питання розвитку підприємництва, роздержавлення і приватизації комунальної власності, проведення приватизації майна агропромислового комплексу та аграрної (особливо земельної) реформи, соціальний захист населення, формування товарного і фінансового ринків, ринку праці, інших інститутів ринкової інфраструктури та ін. Це означає, що регіональні органи повинні сприяти створенню всебічного ринкового середовища. З іншого боку, вони повинні забезпечувати розвиток регіональної соціальної і виробничої інфраструктури, раціональне використання місцевих природних, трудових, вторинних ресурсів, охорону природного середовища, розвиток регіональних систем розселення, збереження етнічної самобутності регіонів, налагодження прикордонної торгівлі, створення вільних економічних зон тощо.

Іншими словами, саме регіональні органи повинні забезпечувати комплексний і збалансований соціально-економічний розвиток регіонів, ефективно використовуючи природні, географічні, демографічні особливості регіонів, їхній економічний і науково-технічний потенціали. А оскільки проблеми завжди виникають у конкретному регіоні, то їх треба вирішувати на місцях за рахунок місцевих бюджетів, позабюджетних та інших коштів. Адже саме так фінансують цільові регіональні програми щодо соціального захисту, розвитку галузей соціальної сфери, раціонального використання трудових і природних ресурсів тощо. Велике значення має також створення фондів для фінансування програми розвитку підприємництва у виробничій сфері, зокрема, з переробки сільськогосподарської продукції, технічного переоснащення

підприємств. Отже, вирішення низки регіональних проблем потребує нетрадиційних підходів та широкого застосування різних методів. Це можуть бути методи як прямого, так і непрямого державного впливу. Однак усіх їх треба спрямовувати на виконання головної функції, що забезпечує збалансований розвиток регіонів – координації і добровільного узгодження інтересів усіх економічних суб'єктів. Отже, об'єктивною потребою є перенесення центру ваги в управлінні багатьма соціально-економічними процесами безпосередньо на місця і залучення до їхнього вирішення усіх учасників господарської діяльності.

Тема 5.2. Форми державного регулювання економічного і соціального розвитку регіонів.

Регіональна політика становить методологічну основу системи державного регулювання регіонального розвитку.

Державне регулювання регіонального розвитку – це цілеспрямована діяльність держави в особі відповідних законодавчих, виконавчих і контролюючих органів, які за допомогою системи різних підходів і методів забезпечують досягнення поставленої мети й вирішення намічених економічних і соціальних завдань, що відображають конкретний етап розвитку регіональної економіки. Державне регулювання регіонального розвитку являє собою систему, що характеризується рядом аспектів, серед яких:

- методологічний, що представляє державне регулювання регіонального розвитку як сукупність принципів, форм, підходів і методів, використовуваних у процесі регіонального управління. Саме методологічна обґрунтованість державного регулювання економіки регіонів забезпечує дієвість заходів регулювання, спрямованих на досягнення поставлених цілей;

- організаційний, що забезпечує єдність розгляду техніко-економічних, соціальних і екологічних відносин у процесі розвитку регіону через функції органів управління;

- соціально-економічний, що забезпечує аналіз регіональної системи на основі існуючих форм власності й перспективного економічного потенціалу території.

Будучи найважливішою складовою частиною управління соціально-економічним розвитком, державне регулювання регіонального розвитку ґрунтується на специфічних закономірностях розміщення продуктивних сил, тому що саме закономірності розміщення продуктивних сил визначають відносини між продуктивними силами й територією. Найважливішу роль відіграють такі закономірності, як:

комплексний розвиток господарства регіонів, що припускає поєднання галузей ринкової спеціалізації, які мають загальнодержавне значення, галузей, що доповнюють територіальний комплекс, а також інфраструктурних галузей. Завданням регулювання у цьому випадку виступає забезпечення пропорційного розвитку всіх трьох груп галузей, зміцнення зв'язків між ними;

вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, що являє собою постійне й перспективне завдання державного регулювання регіонального розвитку. Наявність природно-географічних, історичних, економічних, соціально-демографічних розходжень регіонів сприяє формуванню специфічних умов їхнього самозабезпечення. Тому головними орієнтирами процесу вдосконалювання регіонального розвитку повинно бути врахування специфіки регіонів у здійсненні структурної, фінансової, соціальної, зовнішньоекономічної політики в умовах ринкових перетворень;

територіальний поділ праці між регіонами й у їхніх межах. Раціональний територіальний поділ праці між регіонами є необхідною умовою територіального розвитку в умовах ринкової економіки. Державне регулювання регіонального розвитку повинне враховувати ринкову спеціалізацію держави й існування міждержавного й внутрішньодержавного обміну. На сучасному етапі економічного розвитку в умовах становлення ринкових відносин особливо важливе подальше вдосконалювання розподілу праці між регіонами шляхом об'єднання й узгодження їхніх трудових зусиль і правильного сполучення з інтересами держави.

Державне регулювання регіонального розвитку вирішує такі завдання:

- структурну перебудову економіки регіонів на основі визначення соціально-економічних, науково-технічних, екологічних і демографічних пріоритетів;
- реконструкцію економіки промислових регіонів і великих міських агломерацій, модернізацію їхньої інфраструктури, оздоровлення екологічної ситуації;
- подолання відставання окремих регіонів за рівнем і якістю життя населення;
- стимулювання розвитку експортних і імпортозамінюючих регіональних виробництв, що мають для цього найбільш сприятливі умови;
- розвиток міжрегіональних і регіональних інфраструктурних систем, що стимулюють регіональні структурні зрушення й забезпечують ефективність регіональної економіки;
- забезпечення повного й збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу регіонів;
- розвиток найбільш ефективних галузей виробничої й соціальної сфери регіонів з урахуванням загальнодержавних інтересів;
- підвищення рівня добробуту населення й поліпшення демографічної ситуації;
- удосконалювання розвитку регіональної й міжрегіональної інфраструктури;
- поліпшення стану навколишнього середовища й збереження генетичного фонду живої природи;
- забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів.

Об'єктами державного регулювання регіонального розвитку виступають численні і якісно різні таксономічні одиниці державного, регіонального й

муніципального рівнів. Сукупність таксономічних одиниць являє собою єдину складну систему територіальної організації господарства, що формує основу регіонального управління економікою. У регіонах створюється весь комплекс умов життєдіяльності населення, здійснюється відтворення трудових ресурсів, визначаються пропорції між секторами й галузями економіки. У межах регіонів перетинаються загальнодержавні, галузеві, місцеві інтереси, узгодження яких є однією з найбільш складних проблем суспільного розвитку.

Регіональні державні адміністрації мають широкі повноваження в галузі соціально-економічного розвитку; в галузі бюджету та фінансів; управління майном, приватизації та підприємництва; в галузі містобудування, житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту та зв'язку; у галузі використання та охорони земель, природних ресурсів і охорони довкілля; у галузі міжнародних та зовнішньоекономічних відносин.

Для виконання функцій управління територією, реалізації загальнодержавної та регіональної політики в складі місцевих держадміністрацій існують відповідні економічні служби – комітети (департаменти), управління економіки. Функції цих служб досить широкі й виходять за межі лише прогнозно-планової роботи.

Основними завданнями управлінь економіки місцевих державних адміністрацій є: реалізація ДРЕП на місцях; забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку регіону; сприяння проведенню економічних реформ, забезпечення раціонального використання виробничо-технічного та наукового потенціалу регіону, його природних, трудових і фінансових ресурсів; здійснення методичного керівництва економічною роботою в регіоні.

Держава провадить макроекономічну і регіональну політику, сприяє формуванню сприятливого для господарської діяльності середовища, передусім, за напрямками, які відповідають інтересам суспільства. Для цього вона використовує законодавчу регламентацію економічної діяльності за допомогою відповідних законів. Йдеться про гарантування рівності всіх форм власності, попередження монополізації економіки, заохочення здорової конкуренції, захист споживачів і довкілля.

Держава спрямовує й координує діяльність місцевих органів державної виконавчої влади у сфері організації економічної безпеки держави, зміцнення фінансово-економічної стабільності, грошового обігу, фінансово-бюджетної дисципліни, валютного й митного контролю, реалізації загальнодержавної структурно-промислової, науково-технічної політики та інших загальнодержавних пріоритетів та програм.

Об'єктами державного регулювання стають природно-економічні регіони з підприємствами всіх форм власності, що знаходяться на цій території.

Механізм державного регулювання економікою регіону показано на рис.1.

Державне регулювання регіонального розвитку складається з адміністративно-правового, економічного та специфічно-територіального регулювання.

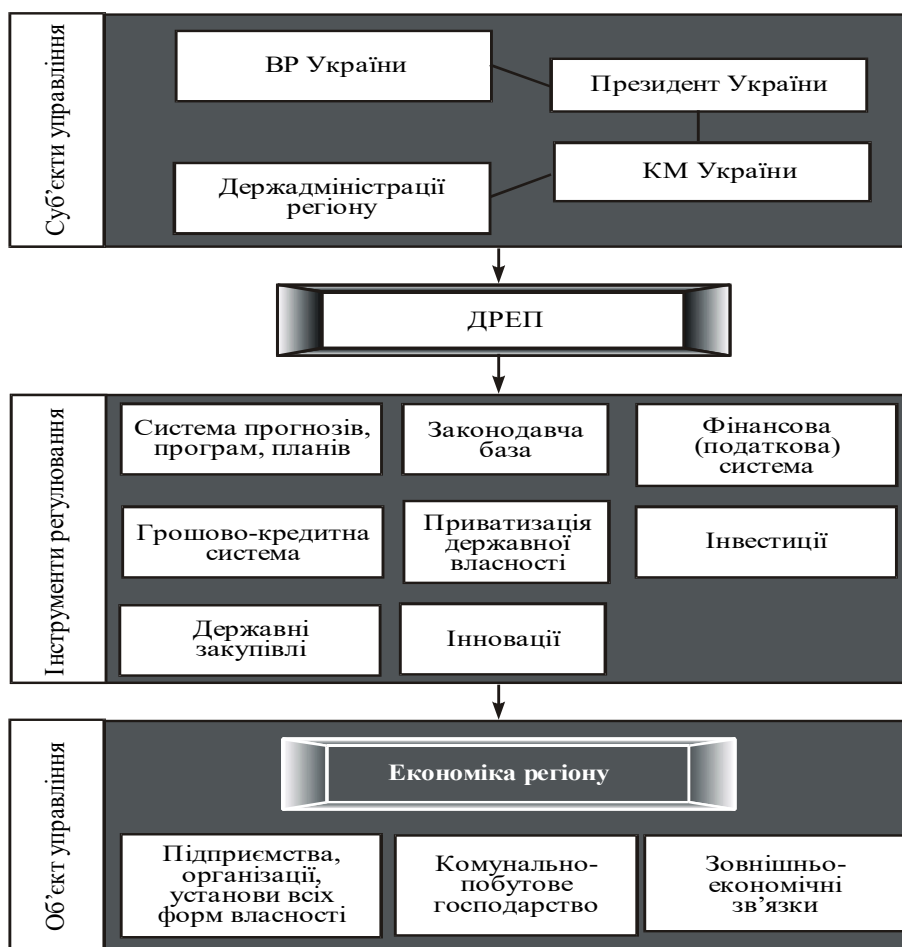

Рис. 1. Механізм державного регулювання економіки регіону

Адміністративно-правове регулювання включає розробку регіональних програм на середньо- та короткостроковий періоди (до 5 років). Програми спрямовано на вирішення проблем поточної збалансованості, стабілізації економіки, подолання спаду виробництва, фінансового оздоровлення. Для забезпечення стратегічних перетворень в економіці регіону та позитивних змін у соціально-економічній ситуації можуть складатися так звані структурні програми на довго- та середньострокову перспективу (5-10 років). Також розробляється комплексний прогноз економічного і соціального розвитку України (на 10-15 років).

Економічне регулювання передбачає використання економічних регуляторів розміщення продуктивних сил і регіонального розвитку. До економічних регуляторів з боку держави належать податкова політика (види місцевих податків, ставки, пільги та об'єкти оподаткування); цінова політика, квоти та ліцензії, дотації та субвенції, державні закупівлі.

Така система економічних регуляторів мусить мати цілеспрямований, стимулюючий характер, бути строго обмеженою в часі, особливо щодо пільг і дотацій.

У регіональній економіці виділяється ряд механізмів управління процесами соціально-економічного розвитку регіону:

1. Механізм, заснований на використанні важелів саморегулювання. У цьому випадку головна функція держави полягає в тому, щоб визначити економіко-правові умови діяльності для всіх суб'єктів ринкових відносин, самі ж відносини регулюються ринком.

2. Механізм державного регулювання. У цьому випадку функції держави значно ширші, вони не обмежуються лише областю законодавства, а включають участь держави у всіх фазах відтворювального процесу.

3. Механізм стихійного регулювання, що характеризується як пасивною роллю держави в управлінні ринковою системою, так і відсутністю передумов для використання важелів саморегулювання. Результатом використання цього механізму може бути поглиблення економічної кризи, посилення розбалансованості ринкової системи, гіперінфляція й т. ін.

Державне регулювання використовується в інтересах усього суспільства як для активізації потрібної йому діяльності, так і для обмеження небажаних її форм.

Зміцнення єдиного економічного простору України є найважливішим завданням державного регулювання економіки регіонів, вирішення якого можливе за допомогою створення ринку капіталів, розвитку системи акціонерних компаній, фондових бірж, комерційних банків, фондів товарних і сировинних ресурсів.

Держава, як основний суб'єкт реалізації державної регіональної політики, покликана виконувати такі функції:

- забезпечення функціонування ринкового господарства в регіоні;
- розробка конкретних «правил гри» у ринковому просторі регіону й контроль за їхнім дотриманням;
- забезпечення стабільного розвитку еколого-соціально-економічної системи регіону;
- обґрунтування основних стратегічних і тактичних цілей регіонального розвитку з обов'язковим тимчасовим контролем їхнього досягнення;
- визначення пріоритетів регіонального розвитку й підтримка конкурентного простору;
- вибір і обґрунтування шляхів досягнення поставлених цілей регіонального розвитку.

Державне регулювання регіональних програм повинне передбачати створення спеціальних фондів регіонального розвитку, стимулювання залучення приватних вітчизняних та іноземних інвестицій, надання податкових пільг, установлення пільг з орендної плати при вилученні земельних площ під будівництво нових підприємств, екологізації ціноутворення. У управлінні регіональними програмами особливо важливе розмежування компетенції між державними й місцевими органами влади. Так, державні органи повинні регулювати процеси створення нових виробництв, організувати міжрегіональні економічні зв'язки. Увага місцевих органів управління повинна бути зосереджена на створенні раціональної структури господарства, використанні природних ресурсів, вирішенні соціально-демографічних і екологічних проблем, здійсненні економічних реформ. При основній важкості робіт з

керування державними регіональними програмами, покладених на виконавчу владу, частину регулюючих функцій варто передавати безпосереднім виконавцям програм. З цією метою доцільно створювати на договірних засадах спеціальні державні, приватні, змішані, незалежні компанії, агентства.

Поряд із програмами важливим інструментом державного регулювання регіонального розвитку є комплексні прогнози розміщення продуктивних сил України на короткострокову й довгострокову перспективу, які повинні тісно погоджуватися з генеральною схемою розселення населення. Прогнози містять у собі економічні, науково-технічні організаційні заходи, що забезпечують вирішення певних територіальних проблем, наприклад залучення в господарський обіг нових ефективних природних ресурсів або ж вирішення інших, важливих для держави вданий період часу проблем.

Державне регулювання повинне здійснюватися на різних рівнях управління – національному, регіональному й місцевому. Національний рівень регіонального управління припускає організацію виробництва, реалізацію великомасштабних програм, організацію міжрегіональних і міждержавних економічних зв'язків. Регіональні й місцеві органи основну увагу повинні приділяти використанню локальних ресурсів, раціоналізації структури господарства, вирішенню екологічних і соціальних проблем.

Фундаментом регіонального розвитку повинна стати самостійність регіонів у визначенні перспективних цілей і можливостей фінансування заходів щодо їхньої реалізації, насамперед за рахунок власних джерел.

У розвинутих регіонах потрібна підтримка господарських починань, створення системи стимулів для їхнього зміцнення. Для депресивних регіонів передбачається участь державних органів влади в програмах з структурної перебудови, створення вільних робочих місць, проведення заходів щодо фінансової допомоги й забезпечення соціальних стандартів життя населення. Будь-яка сфера діяльності державних органів влади – економіка, соціальна сфера або екологія повинна обов'язково мати регіональний зміст.

Логіка демократичних перетворень, побудова громадянського суспільства вимагає формування державної регіональної політики на основі залучення в цей процес суб'єктів суспільних відносин на регіональному й місцевому рівнях, у тому числі територіальних громад, органів виконавчої влади, суб'єктів підприємництва, недержавних організацій і громадськості.

Заходи щодо вдосконалювання державного регулювання територіального розвитку повинні бути насамперед спрямовані на відновлення керованості функціонування економіки регіону.

Макроекономічне регулювання повинне бути доповнене мікроекономічним, котре припускає децентралізацію процесів управління реформами, активізацію економічної діяльності на місцях, особливо відносно розвитку підприємництва, створення різноманіття форм власності, конкурентного ринкового середовища.

Тема 5.3. Місцеві бюджети.

Складовим елементом ДРЕП є державна регіональна фінансова політика (ДРФП), тобто сукупність державних фінансових заходів для розв'язання фінансових проблем регіонів.

ДРФП передбачає низку заходів щодо вдосконалення пропорцій розподілу доходів і видатків зведеного бюджету між Державним бюджетом і місцевими бюджетами відповідно до компетенції, функцій та обов'язків, які виконують центральні та місцеві органи державної виконавчої влади й органи місцевого самоврядування.

Основними інструментами забезпечення цієї політики є частка закріплених за територіями доходів у бюджетах на всіх рівнях бюджетної системи, місцеві податки і збори, нормативи відрахувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів, а також дотації, субсидії та субвенції, що надаються місцевим бюджетам.

Проведення ДРФП передбачає застосування відповідної системи бюджетного регулювання, збалансування доходів і витрат на всіх рівнях бюджетної системи (по вертикалі і по горизонталі) з урахуванням рівнів забезпечення територій країни об'єктами соціальної інфраструктури та застосування фінансових нормативів забезпеченості потреб населення. Важливим щодо цього є створення й використання загальнодержавних, регіональних і місцевих цільових фондів для вирівнювання доходів територій наданням відповідних дотацій, субсидій і субвенцій.

Усі заходи ДРФП спрямовано на зміцнення доходної бази депресивних територій, адміністративно-територіальних одиниць у сільській місцевості, розширення повноважень і відповідальності представницьких органів і органів місцевого самоврядування у сфері управління місцевими фінансами та на посилення державного контролю за їх раціональним використанням.

Регіональні органи управління з метою виконання власних функцій та для фінансування витрат з реалізації ДРЕП наділяються певними майновими і бюджетно-фінансовими правами. Ресурсним забезпеченням цих прав стають так звані муніципальні фінанси.

До складу муніципальних фінансів входять місцеві бюджети територіально-адміністративних одиниць і фінанси суб'єктів господарювання, що використовуються для задоволення територіальних потреб.

За допомогою муніципальних фінансів держава активно проводить соціальну політику, здійснює фінансування освіти, охорони здоров'я, будівництво та утримання доріг, комунальне обслуговування. Також з їх допомогою держава вирівнює соціальний і економічний розвиток регіонів, які з різних причин відстали від інших регіонів країни. Для подолання депресивності регіонів розробляються спеціальні програми, кошти на виконання яких формуються за рахунок доходів місцевих бюджетів і за рахунок держави.

Бюджетні та майнові права, що надані адміністративно-територіальним одиницям різного рівня, дають їм можливість розробляти, затверджувати й виконувати свої бюджети, розпоряджатися підпорядкованими підприємствами й отримувати від них доходи.

Через місцеві бюджети до населення доводяться кінцеві результати виробництва, розподіляються суспільні фонди споживання між окремими верствами населення, фінансується розвиток галузей виробничої сфери передовсім місцевої та харчової промисловості, комунального господарства.

Основними функціями місцевих бюджетів є:

- формування грошових фондів для забезпечення діяльності місцевих органів влади;
- розподіл і використання грошових коштів між галузями економіки;
- контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємств, організацій, установ, підвідомчих органам місцевого (регіонального) самоврядування.

За своєю структурою місцеві бюджети складаються з дохідної та видаткової частин.

Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних і регулюючих джерел доходів. Термін «власні (закріплені) доходи» означає, що ці кошти належать суб'єкту бюджетного права або повністю, або у твердо фіксованій частці і надходять до місцевого бюджету, обминаючи бюджети вищого рівня.

Основу власних доходів становлять місцеві податки і збори, відрахування від державних податків. У такий спосіб здійснюється бюджетне регулювання, тобто система відрахувань із вищих бюджетів нижчим, з метою узгодження доходів з витратами.

Саме в балансуванні доходів і витрат регіонів виявляється державне регулювання місцевих бюджетів.

Регулюючі доходи охоплюють всю сукупність грошових коштів, що передаються з державного бюджету на місця: проценти відрахувань від державних податків, дотації, субвенції, кошти, отримані за взаєморозрахунками (рис. 1).

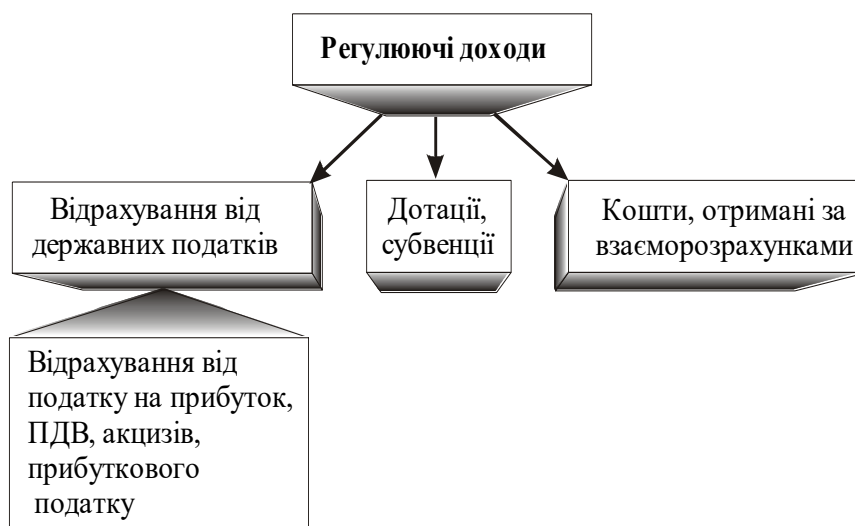

Рис. 1. Схема розподілу регулюючих доходів

Власні доходи місцевих бюджетів формуються за допомогою місцевих податків і зборів. Усі чинні місцеві податки і збори можна класифікувати за двома ознаками: за механізмом дії та за ознакою податкової ініціативи.

За механізмом дії виділяють ті податки, які встановлюються й вилучаються лише на даній території та дублюють загальнодержавні податки, і ті, що є місцевими надбавками до загальнодержавних податків.

За ознакою податкової ініціативи виокремлюють податки, запровадження яких санкціонується центральною владою чи погоджується з нею, і ті, що їх установлюють органи регіонального (місцевого) самоврядування самостійно.

Чинна система державного регулювання місцевих бюджетів уможлиблює забезпечення регіонів необхідними коштами для виконання ними завдань ДРЕП незалежно від продуктивності місцевих джерел доходів, створює передумови для вирівнювання рівнів розвитку окремих регіонів, стимулює місцеві органи влади до виконання планів мобілізації державних і місцевих податків. Недоліком цієї системи можна вважати елементи суб'єктивності у формуванні регулюючих доходів, можливе необ'єктивне визначення нормативів відрахувань для різних регіонів. Хоч дотації та субвенції як джерела поповнення місцевих бюджетів позбавлені стимулюючого впливу на пошуки додаткових джерел надходжень, але повністю скасувати їх поки що неможливо, бо це може призвести до ускладнення фінансування регіональних програм.

Видаткова частина місцевих бюджетів найбільш яскраво відображає економічні й соціальні процеси, що відбуваються в регіонах.

Основну діяльність місцевих органів влади пов'язано з реалізацією планів економічного й соціального розвитку підвідомчих їм територій. Понад три чверті бюджетних витрат, як правило, спрямовується в соціальну сферу. Витрати на соціальний захист становлять до сорока і більше процентів, постійно зростає частка дотацій з місцевого бюджету на утримання комунального господарства та транспорту.

Бюджетна система України реформується способом її децентралізації, що узгоджується з досвідом інших європейських держав. Кількість держав, що розширюють бюджетно-податкові повноваження органів регіонального (місцевого) самоврядування, постійно зростає.

Тема 5.4. Вільні економічні зони.

За останні кілька десятиліть розвиток вільних економічних зон (ВЕЗ) стало одним з помітних нових явищ у світовій економіці. У світовій практиці вони з'явилися наприкінці 50-х – початку 60-х років і одержали широке поширення в багатьох країнах. Досить сказати, що на початку 90-х років за різними оцінками у світі нараховувалося понад тисячу таких зон. Через них проходить десята частка світового торгового обороту, а працює в них більш 3 мільйонів чоловік.

Ні у вітчизняній, ні в закордонній літературі поки не існує єдиної оцінки і навіть загальноприйнятого визначення вільної економічної зони. У самій загальній формі можна затверджувати, що вільна економічна зона – це територія, що володіє вигідним географічним положенням, наділена своїм

політичним центром більш пільговим у порівнянні з загальноприйнятим для даної держави режимом господарської діяльності.

Відповідно до Закону України «Про загальні положення створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13 жовтня 1992 року: «Спеціальна (вільна) економічна зона являє собою частину території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб».

У статті 3 цього закону дана класифікація вільних економічних зон, котрі включають спеціальні (вільні) економічні зони різних функціональних типів: вільні митні зони і порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технологічні парки, технополіси, комплексні виробничі зони, туристсько-рекреаційні, страхові, банківські тощо. Окремі зони можуть поєднувати в собі функції, властиві різним типам спеціальних (вільних) економічних зон.

Світова практика організації і функціонування спеціальних економічних зон свідчить, що вони створюються для досягнення різноманітних цілей.

По-перше, головною метою створення вільних економічних зон є більш глибоке включення країн у процес розвитку міжнародного поділу праці. Мова йде про збільшення випуску конкурентноздатної продукції на експорт і забезпеченні таким шляхом росту їхніх валютних надходжень.

По-друге, ВЕЗ потрібні також для насичення внутрішнього ринку зацікавленої країни високоякісною продукцією, у першу чергу імпортозамінюючими товарами. Для досягнення цієї мети на анклавній території за допомогою іноземного капіталу організується імпортозамінююче виробництво.

По-третє, організація спеціальних економічних зон передбачає більш глибоке включення в МРТ не тільки по виробничій лінії, але й в області туризму, культури і санаторно-курортної сфери, що також веде до збільшення валютних надходжень.

По-четверте, ВЕЗ покликані забезпечити прискорене впровадження у виробництво вітчизняних і іноземних науково-технічних розробок з подальшим використанням їхніх результатів у всій національній економіці країни.

По-п'яте, однією з цілей створення спеціальних економічних зон для країн, що розвиваються, є навчання і підготовка кваліфікованих робітників, інженерів, господарських і управлінських кадрів.

По-шосте, важлива мета організації ВЕЗ – стимулювання економічного розвитку якоїсь території чи конкретної галузі виробництва.

По-сьоме, в окремих країнах ВЕЗ розглядаються як регіональний метод модернізації економіки в умовах її переходу від адміністративних принципів функціонування до ринкового.

Основними характерними рисами ВЕЗ є:

1) застосування різних видів пільг та стимулів, в такому числі:

- зовнішньоторговельних (зниження або відміна експортно-імпорتنих зборів, спрощений порядок здійснення зовнішньоторговельних операцій);

- фіскальних, пов'язаних із податковим стимулюванням конкретних видів діяльності. Пільги можуть зачіпати податкову базу (прибуток або доход, вартість майна і т. ін.), окремі її компоненти (амортизаційні відчислення, витрати на заробітну плату, транспорт), рівень податкових ставок, питання постійного або тимчасового звільнення від оподаткування;

- фінансових, які включають різні форми субсидій, що надаються як у прямому виді – за рахунок бюджетних коштів і преференційних державних кредитів, так і опосередковано – у вигляді встановлення низьких цін на комунальні послуги, зниження орендної плати за користування земельними ділянками і тому подібне;

- адміністративних, що спростовують процедури реєстрації підприємств, режиму в'їзду-виїзду іноземних громадян. В результаті застосування пільг норма прибутку в ВЕЗ складає 30-50%, а іноді і більше, суттєво скорочуються (в 2-3 рази) строки окупності капітальних вкладень.

2) наявність локальної, відносно відокремленої системи управління зоною, наділеною правом приймати самостійні рішення в широкому економічному спектрі.

3) всебічна підтримка зі сторони центральної державної влади.

Створення вільних економічних зон є також одним із елементів перенесення ваги управління соціально-економічними процесами на регіональний рівень і являє собою одну із форм забезпечення ефективності територіально-господарської організації економіки, що цілком співпадає з загально державним підходом щодо перебудови економіки України та розширення самостійності регіонів.

Згідно з Законом України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» в Україні залежно від господарської спрямованості та економічно-правових умов діяльності можуть створюватися такі ВЕЗ:

1) *зовнішньоторговельні зони* – частина території держави, де товари іноземного походження можуть зберігатися, купуватися та провадиться без сплати мита і митних зборів або з їх відстроченням. Формами організації таких зон можуть бути вільні порти («порти-франко»), вільні митні зони (зони франко), митні склади;

2) *комплексні виробничі зони* – частина території держави, на якій запроваджується спеціальний (пільговий податковий, валютно-фінансовий, митний тощо) режим економічної діяльності з метою стимулювання підприємства, розширення зовнішньоекономічних зв'язків, запозичення нових технологій забезпечення зайнятості населення;

3) *науково-технічні зони* – це ВЕЗ, спеціальний правовий режим яких орієнтований на розвиток наукового і виробничого потенціалу. Вони можуть існувати у формі регіональних інноваційних центрів-технополісів, районів інтенсивного наукового розвитку, високотехнологічних промислових

комплексів, науково-виробничих парків (технологічних, дослідницьких, промислових, агро парків), а також локальних інноваційних центрів та опорних інноваційних пунктів;

4) *туристично-рекреаційні зони* – це ВЕЗ, які створюються в регіонах, що мають багатий природний, рекреаційний та історико-культурний потенціал, з метою ефективного його використання і збереження, а також активізації підприємницької діяльності (в тому числі із залученням іноземних інвесторів) у сфері рекреаційно-туристичного бізнесу;

5) *банківсько-страхові (офшорні) зони* – це зони, в яких запроваджується особливо сприятливий режим здійснення банківських та страхових операцій в іноземній валюті для обслуговування нерезидентів;

б) *зони прикордонної торгівлі* – частина території держави на кордонах із сусідніми країнами, де діє спрощений порядок перетину кордону і торгівлі.

ВЕЗ можуть бути класифіковані й за іншими критеріями. Так, за ознакою відкритості розрізняють інтеграційні ВЕЗ (діяльність яких спрямована на тісну взаємодію з поза зональною економікою країни) та анклавні (орієнтовані на зв'язки із зовнішнім ринком). Залежно від місця розташування ВЕЗ поділяються на зовнішні (розташовані на кордоні з іншими державами) та внутрішні (розміщені у внутрішніх районах країни).

Для кожної країни можна виділити такі основні передумови розвитку вільних економічних зон:

- географічне положення країни, її окремих регіонів і міст (особливо портів);
- рівень соціально-економічного розвитку країни;
- наявність виробничої та соціальної інфраструктури;
- наявність відповідного законодавства.

Географічне положення України надзвичайно сприятливе щодо розвитку міжнародних економічних відносин і спільного підприємництва. Розташована в Центральній Європі, її південно-східній частині, Україна знаходиться на шляхах, що з'єднують багато країн Європи і Азії. На півдні Україна має вихід до Чорного моря, на узбережжі якого розташовано ряд портів міжнародного значення.

На території України знаходиться гирло однієї з найбільших річок Європи – Дунаю, водний шлях якого дозволяє зв'язати між собою ряд країн Європи, а завдяки каналу Рейн-Майн-Дунай, порти Чорного і Балтійського морів.

Найбільш сприятливими для розвитку спільного підприємництва в умовах вільних економічних зон є регіони: Українського Причорномор'я, Закарпатської області, Донецько-Луганський регіон, а також Крим. Наявні сприятливі умови для формування науково-технічних зон поблизу крупних наукових і університетських центрів – Київ, Харків, Львів, Одеса, Дніпропетровськ, Донецьк.

Через регіон Українського Причорномор'я Україна має вихід у Світовий океан. Тут наявні певні передумови для створення цілого ряду вільних економічних зон.

Спеціальні (вільні) економічні зони створюються Верховною Радою України за ініціативою Президента України, Кабінету Міністрів України або місцевих Рад народних депутатів України та місцевої адміністрації.

Структура, функції та повноваження органів управління спеціальної економічної зони визначаються залежно від її типу, розмірів, кількості працівників та/або мешканців на території спеціальної економічної зони.

Місцеві Ради народних депутатів та місцеві державні адміністрації здійснюють свої повноваження на території спеціальної економічної зони з урахуванням специфіки її статусу, визначеної законом про її створення.

Органами управління спеціальних економічних зон незалежно від їх типу є:

- місцеві Ради народних депутатів та місцеві державні адміністрації в межах своїх повноважень;

- орган господарського розвитку і управління спеціальної економічної зони, що створюється за участю суб'єктів економічної діяльності України та іноземних суб'єктів такої діяльності. Функції цього органу може бути покладено на одного із суб'єктів економічної діяльності спеціальної економічної зони.

Правове поле, в якому функціонують вільні економічні зони в Україні, охоплює значну кількість законодавчих і нормативних актів, прийнятих, починаючи з 1992 року. Правові й економічні основи статусу і функціонування ВЕЗ на території України визначені Законом України «Про загальні принципи створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» (1992) і Концепцією створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні (затвердженою Кабміном України від 14 березня 1994).

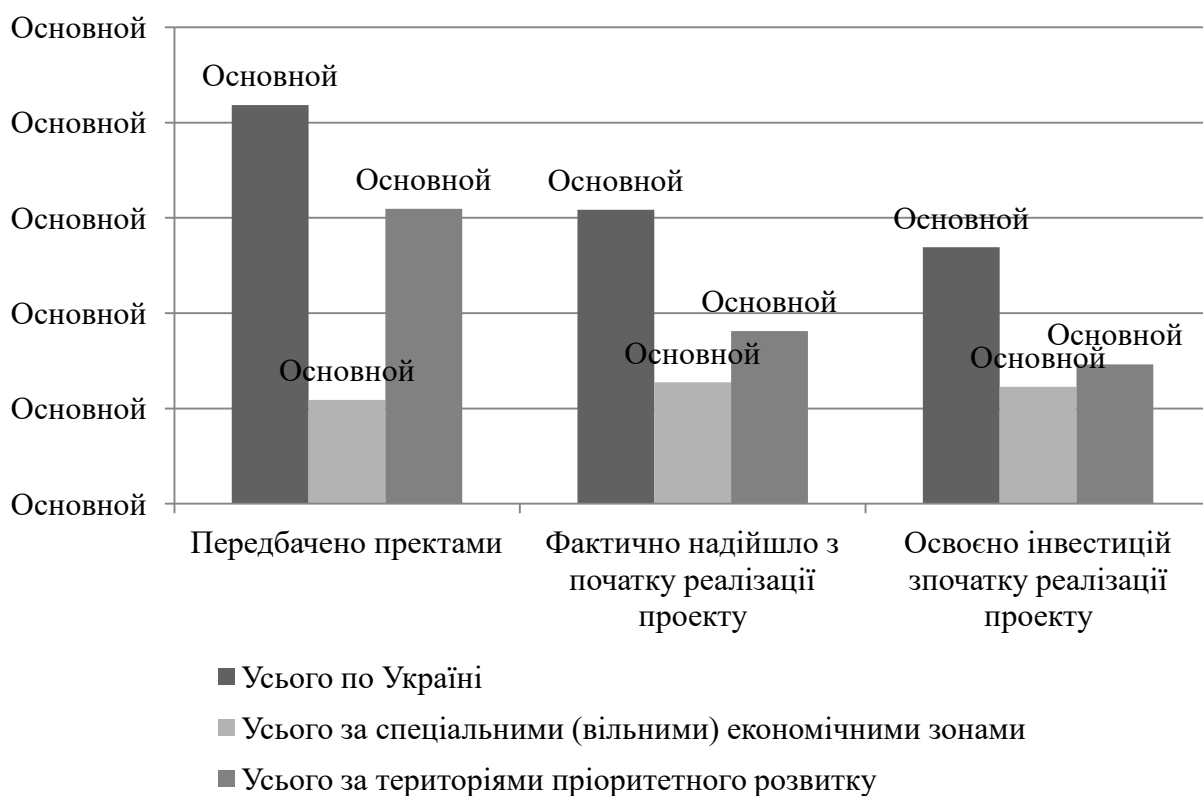
Закон визначає порядок створення і ліквідації та механізм функціонування спеціальних (вільних) економічних зон на території України, загальні правові і економічні основи їх статусу, а також загальні правила регулювання відносин суб'єктів економічної діяльності цих зон з місцевими радами народних депутатів, органами державної виконавчої влади та іншими органами). В Концепції викладені цілі, правові основи, загальні принципи та передумови створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон в Україні, подано класифікацію таких зон та їх загальну характеристику. Значна увага приділена визначенню стратегії розвитку спеціальних (вільних) економічних зон в Україні.

Створення спеціальної (вільної) економічної зони ініціюється прийняттям Верховною Радою України окремого закону для кожної спеціальної (вільної) економічної зони, при цьому закон про створення конкретної зони не може суперечити базовому закону.

Чинним законодавством передбачено формування принаймні двох категорій вільних економічних зон. Перші мають чітко визначену спеціалізацію, започатковуються на базі портів та в прикордонних районах («Азов» у Маріуполі, «Порт Крим» у Керчі, «Порто-франко» в Одесі, ВЕЗ у м. Рені, «Закарпаття» та «Інтерпорт Ковель»). Діяльність підприємств у цих зонах зводиться здебільшого до невеликої обробки вантажів, фасування та

пакування товарів. Позитивним наслідком функціонування таких ВЕЗ є поживлення економічної діяльності, збільшення обсягу легально ввезених вантажів, за рахунок спрощення митних процедур у межах чітко відокремленої території, та їх здешевлення для покупців. До цієї групи можна віднести також ВЕЗ рекреаційного типу «Курортполіс Трускавець».

Друга категорія – зони, що створюються у депресивних регіонах з високим рівнем безробіття (наприклад, «Славутич», «Яворів», «Миколаїв»). На відміну від вільних економічних зон, території пріоритетного розвитку із спеціальним режимом інвестиційної діяльності відрізняються територіальною розмитістю і непрозорістю управління.

Рис. 1. Надходження та освоєння інвестицій у спеціальних (вільних) економічних зонах та на територіях пріоритетного розвитку України у 2011 році (за сумою інвестиційних проектів)

Головні застереження щодо економічної доцільності запровадження ВЕЗ та ТПР в Україні сьогодні полягають у наступному:

1. Запровадження великої кількості ВЕЗ створює можливості для безмитного імпорту товарів.
2. Надання пільг окремим підприємствам обертається додатковим податковим тягарем для всіх інших.
3. Суб'єкти ВЕЗ не сплачують податків.

Вперше на території м. Миколаєва, що відведена суднобудівним заводам, створено спеціальну економічну зону з метою залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва для збереження існуючих і створення нових робочих місць, впровадження новітніх технологій, сприяння розвитку

зовнішньоекономічних зв'язків і підприємництва, підвищення ефективності використання виробничих потужностей суднобудівних підприємств та їх експортного потенціалу, збільшення поставок високоякісних товарів і послуг, створення сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури. Підвищення ефективності використання виробничого потенціалу суднобудівних підприємств є стратегічно важливим напрямком розвитку миколаївського регіону та української економіки в цілому.

До числа основних факторів, які сприяють створенню вільних економічних зон в Миколаївській області і, перш за все, у м. Миколаєві, слід віднести:

- вигідне економіко-географічне положення у гирлі судноплавного Південного Бугу, у вузлі залізничних, автомобільних та водних шляхів сполучення;
- наявністю достатньо потужної будіндустрії;
- наявністю висококваліфікованих кадрів для машинобудівної та легкої промисловості, будіндустрії;
- значний промисловий потенціал у суднобудуванні, у т.ч. ВПК;
- наявність крупних портів і судноплавних каналів;
- сприятливі природні умови для розвитку агропромислового комплексу;
- природнокліматичні умови для розвитку рекреації і туризму.

Вигідне економіко-географічне положення обумовило розвиток Миколаєва як важливого транспортного вузла України. Тут розташовані Миколаївський торговельний порт, Дніпро-Бузький порт, порт Миколаївського глиноземного заводу і порт-пункт Жовтневе, які забезпечують вантажні та пасажирські перевезення в країни Чорного і Середземноморського морів. За останні роки морські перевезення значно скоротилися.

Частка Миколаївського суднобудування складає 25% продукції суднобудування СНД і 80% суднобудування України. Основна продукція: авіанесучі крейсери, вантажні танкерні, рибпромислові та допоміжні судна. Значний обсяг робіт виконується у сфері судноремонту.

Мета створення цієї зони – залучення інвестицій до провідної галузі промисловості Миколаївської області – суднобудування, підвищення ефективності використання виробничих потужностей суднобудівних підприємств та їх експортного потенціалу, створення науково-технічної бази суднобудування.

Спеціальна економічна зона «Миколаїв» розташована на ділянках суднобудівних і судноремонтних підприємств: державної холдингової акціонерної компанії «Чорноморський суднобудівний завод» на площі 340 га; відкритого акціонерного товариства «Суднобудівний завод «Океан» на площі 240 га; державного підприємства «Суднобудівний завод ім. 61 комунара», площею 160 га. В тому числі, в цю площу (740 га) входить частина акваторії ріки Південний Буг.

На території спеціальної економічної зони «Миколаїв» на вказаний строк встановлюються спеціальній митний податковий та інші режими економічної діяльності.

Спеціальний режим економічної діяльності передбачає встановлення податкових, митних та інших пільг для суб'єктів спеціальної економічної зони, які реалізують на її території інвестиційні проекти кошторисною вартістю не менш як:

- 500 тис. доларів США – у харчовій промисловості та переробленні сільськогосподарських продуктів;

- 700 тис. доларів США – у будівництві, енергетиці сфері транспорту;

- 1млн. доларів США – у машинобудуванні та приладобудуванні;

- 3млн. доларів США – на підприємствах суднобудівної промисловості.

Законом для суб'єктів спеціальної економічної зони «Миколаїв» на території підприємств суднобудівної промисловості запроваджується особливий режим економічної діяльності.

- у разі ввезення товарів та інших предметів (крім підакцизних) з-за межі митної території України ввізне мито та податок на додану вартість не справляється;

- у разі вивезення товарів та інших предметів (крім підакцизних) з митної території України на територію підприємств суднобудівної промисловості та їх обігу в межах СЕЗ за міжзаводською кооперацією ввізне мито не справляється, а податок на додану вартість справляється за нульовою ставкою;

- не звільняються від оподаткування операції з ввезення на митну територію країни товарів, повністю вироблених, достатньо перероблених або оброблених на території зони;

- звільняються від сплати ввізного мита на 5 років суб'єкти СЕЗ, які ввозять на територію зони товари для потреб власного виробництва;

- звільняються від оподаткування ПДВ на період реалізації інвестиційних проектів на 5 років операції з ввезення (пересилання) суб'єктами СЕЗ на територію зони устаткування, обладнання та комплектуючих до них;

- оподатковуються ПДВ за нульовою ставкою операції з реалізації продукції, товарів (робіт, послуг) по міжзаводській кооперації;

- звільняється на 3 роки від оподаткування прибуток суб'єктів СЕЗ від реалізації інвестиційних проектів, затверджених Миколаївського облдержадміністрацією. З 4-го по 6-й рік прибуток оподатковується за ставкою 50% діючої ставки оподаткування. З 4-го протягом 10 років від оподаткування звільняється частина прибутку підприємств суднобудівної промисловості;

- суб'єкти зони звільняються від сплати збору до Державного інноваційного фонду, а також від сплати земельного податку.

Тема 5.5. Державне регулювання природоохоронної діяльності.

Природне середовище – невід'ємна умова життя людини і суспільного виробництва, оскільки воно є необхідним середовищем існування людини і джерелом потрібних йому ресурсів. Під впливом людини відбуваються

величезні зміни природного середовища, з чим пов'язана необхідність його охорони.

Основними принципами охорони навколишнього природного середовища, проголошеними в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», є:

- пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів і лімітів використання природних ресурсів під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності;

- гарантування екологічно безпечного середовища для життя та здоров'я людей;

- запобіжний характер заходів з охорони навколишнього природного середовища;

- екологізація матеріального виробництва на засаді комплексності рішень з питань охорони навколишнього середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;

- збереження просторової та видової різноманітності й цілісності природних об'єктів і комплексів;

- науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства на підставі поєднання міждисциплінарних знань екологічних і технічних наук і прогнозування стану навколишнього природного середовища;

- обов'язковість екологічної експертизи;

- гласність і демократизм у прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування в населення екологічного світогляду;

- науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

- безплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

- стягнення плати за забруднення навколишнього природного середовища та псування якості природних ресурсів, компенсація шкоди заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням міри антропогенної змінності території, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;

- поєднання заходів щодо стимулювання охорони й відповідальності за псування навколишнього середовища;

- вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на засаді широкого міжнародного співробітництва.

Об'єктами правової охорони навколишнього природного середовища в Україні є:

- навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів;
- природні ресурси як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економічному процесі в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ);
- ландшафти та інші природні комплекси;
- території та об'єкти природно-заповідного фонду;
- здоров'я і життя людей.

Розрізняють два типи екологічної політики: політика пасивна та активна. Пасивна політика виходить з ідеології стримування зростання забруднення. Вона ґрунтується на використанні переважно адміністративно-розпорядчих (регламентаційних) інструментів, екологічних стандартів і норм, дозвільних процедур. Активна політика орієнтована на послідовне скорочення забруднення. Для цього застосовуються економічні регулятори – емісійні нормативи поетапного зниження забруднення, тимчасові дозволи на викиди і т. п.

Сутність *управління* в галузі охорони навколишнього середовища полягає у виконанні *функцій*: регулювання; нагляду; прогнозування; планування; інформування; програмування; експертизи; досліджень; контролю та інших видів виконавчо-розпорядчої діяльності.

Основу організації управління навколишнім середовищем і раціональним використанням природних ресурсів становить Закон України «Про охорону навколишнього середовища».

Законодавчі функції управління в галузі охорони навколишнього середовища здійснюють Верховна Рада України та органи місцевої влади.

Функції виконавчих органів управління в галузі охорони навколишнього середовища здійснюють Кабінет міністрів України, виконавчі та розпорядчі органи місцевої влади, а також спеціально уповноважені на те державні органи.

Спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів є Міністерство екології та природних ресурсів України і його органи на місцях (Управління обласних державних адміністрацій).

Системи управління природоохороною діяльністю різних країн розвивалися під впливом історичних, політичних, етнокультурних і інших факторів. Тому в різних країнах використовуються різні інструменти управління природоохороною діяльністю.

Аналіз існуючих методів управління природоохороною діяльністю дозволяє виділити три основні групи цих методів: адміністративне регулювання, система економічних стимулів і методи регулювання, засновані на ринкових відносинах у сфері природокористування.

В адміністративному регулюванні основне місце займають нормативи і стандарти, що регламентують природокористування. Крім того, адміністративне регулювання вимагає прямого контролю і ліцензування процесів природокористування.

У ряді економічних важелів і стимулів у регулюванні охорони природи основне місце займають платежі і податки за забруднення, а також: субсидії; система повернення задатку; примусові стимули.

Протягом останніх двадцяти років у країнах з розвинутою ринковою економікою (особливо в США) адміністративні міри регулювання природоохоронної діяльності в значній мірі витіснялися економічними і ринковими. Сполучення ринкового і нормативного підходів представлено в програмі торгівлі викидами ЕРА (ЕРА – Агентство по охороні навколишнього середовища США). Основу програми торгівлі викидами складають чотири економічних механізми: підсумовування викидів; компенсація викидів; покладення кредитів на викиди в «банки викидів»; бабл-принцип.

В Україні фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок:

- Державного бюджету України та місцевих бюджетів;
- коштів підприємств, установ та організацій;
- позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища;
- добровільних внесків та інших коштів.

Новий етап у розвитку економіки природокористування безпосередньо пов'язаний з перебудовою управління економікою. На цьому етапі основним завданням економіки природокористування є розробка дійового економічного механізму управління господарською діяльністю, фінансово-економічних заходів, податків, які зробили б не вигідним для об'єднань, підприємств і організацій неекономічне витрачання природних ресурсів і пошкодження навколишнього природного середовища.

Головним фінансово-економічним важелем має стати обов'язковий достатньо великий економічний *податок* за використання і поведження основних природних ресурсів – води, повітря, ґрунту, надр, рослинного і тваринного світу, порушення біосистем.

У ряді економічних важелів і стимулів у регулюванні охорони природи основне місце займають *платежі і податки за забруднення*.

До *фінансів природокористування* відносять такі прийоми, методи і механізми:

- екологічні податки, збори, платежі (за викиди, скиди, розміщення відходів виробництва);
- заставні платежі при виробництві продукції, небезпечної при/після використання (холодильники, акумулятори, пластикова тара та пакувальні матеріали тощо);
- купівля-продаж дозволів, ліцензій;
- система пільг, субсидій та пільгового кредитування, в тому числі і прискорена амортизація природоохоронного обладнання та устаткування;
- система штрафів і фінансових санкцій, наприклад, кратність плати за перевищення лімітів, в разі порушення встановлених норм і правил;
- створення фінансових інститутів в галузі природокористування – екологічних банків, спеціалізованих фондів, системи екологічного страхування

з метою розподілу і перерозподілу грошових коштів (трансферти) серед суб'єктів господарювання, з урахуванням екологічної складової;

- удосконалення механізму ціноутворення, створення ринку природних ресурсів.

Для запобігання шкоді навколишньому середовищу, а також нераціональному використанню природних ресурсів в Україні застосовуються такі екологічні процедури: екологічна експертиза, екологічний моніторинг та екологічна інспекція.

В Україні здійснюється державна, громадська та інші види екологічної експертизи. Проведення екологічної експертизи є обов'язковим у процесі законотворчої, інвестиційної, управлінської, господарської та іншої діяльності.

Екологічній експертизі підлягають: проекти схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку галузей економіки, генеральних планів населених пунктів, схем районного планування та інша передпланова і передпроектна документація; техніко-економічні обґрунтування й розрахунки, проекти будівництва і реконструкції підприємств та інших об'єктів; проекти інструктивно-методичних і нормативно-технічних актів і документів, які регламентують господарську діяльність; документація зі створення нової техніки, технології, матеріалів і речовин, в тому числі й та, що купується за кордоном; матеріали, речовини, системи та об'єкти, впровадження та реалізація яких може призвести до порушення норм екологічної безпеки та негативного впливу на навколишнє природне середовище.

У межах екологічного моніторингу здійснюються: нагляд за якістю повітря, води, ґрунту; радіаційний моніторинг; нагляд за біологічними ресурсами і т. п.

Державна екологічна інспекція здійснює контроль за впровадженням законодавчих актів, що регулюють питання захисту довкілля, раціонального використання природних ресурсів та ядерної безпеки. До обов'язків інспекції віднесено: контроль за використанням землі, наземних і ґрунтових водних ресурсів; захист біологічних видів і морських екосистем; контроль за дотриманням норм ядерної та радіаційної безпеки, лімітів на викиди та інших екологічних нормативів.

Одним із інструментів охорони навколишнього середовища є стандартизація й нормування. Державні стандарти у сфері охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання. Вони містять: поняття й терміни, режим використання та охорони природних ресурсів; методи контролю за станом навколишнього природного середовища; вимоги щодо запобігання шкідливому впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я людей; інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів.

Питання для дискусії

---

2. Напрями регіональної політики держави.
3. Економічне районування в Україні.

4. У чому полягає сутність прогнозування та планування в забезпеченні державного регулювання економічного і соціального розвитку регіонів?
5. Розкрийте особливості забезпечення розроблення плану інформаційною базою.
6. Охарактеризуйте функції соціально-економічних і науково-технічних програм.
7. Проблеми відносин: центр – регіони.
8. У чому полягає особливість міжбюджетних відносин в Україні?
9. Визначте мету створення в Україні ВЕЗ.
10. Визначте мету створення в Україні ТІР.
11. Вкажіть фактори, які мають враховуватись при створенні ВЕЗ.
12. Охарактеризуйте екологічний стан України.
13. Чому стан природного середовища є сферою державного регулювання?
14. Перерахуйте функції регулювання охорони природи та управління природокористуванням, що здійснюється на державному рівні.
15. Які функції управління природокористуванням належать до регіонального рівня?
16. У чому специфіка місцевого рівня управління природоохоронної діяльності?

Питання для самоперевірки знань

1. У чому полягає сутність регіональної економічної політики?
2. Що є об'єктом державної регіональної економічної політики?
3. Як побудовано адміністративно-територіальний устрій України?
4. Визначення "регіон".
5. Головна мета державного регулювання розвитку регіонів.
6. Назвіть основні чинні закони України, що використовуються в регулюванні економіки.
7. Об'єкти державної регіональної політики.
8. Які повноваження місцевих державних адміністрацій та інших виконавчих органів адміністративно-територіальних утворень України?
9. Які повноваження місцевих представницьких органів адміністративно-територіальних утворень України?
10. Які складові елементи механізму реалізації регіональної економічної політики держави?
11. Яка роль державної фінансової політики в економічному розвитку регіонів?
12. Бюджет та його формування в області.
13. Бюджетні субсидії, дотації, субвенції.
14. Що належить до муніципальних фінансів?
15. Які основні функції місцевих бюджетів?

16. За рахунок яких джерел формуються доходи місцевих бюджетів?
17. Що таке «регульовальні доходи місцевих бюджетів»?
18. Що таке «власні доходи місцевих бюджетів»?
19. Які є місцеві податки і збори?
20. Який механізм запровадження місцевих податків і зборів?
21. Які основні статті видатків місцевих бюджетів?
22. ВЕЗ та їх класифікації.
23. Курортполіс як спеціальна (вільна) економічна зона.
24. Підпрограма розвитку в Україні спеціальних (вільних) економічних зон: мета та завдання.
25. Підпрограма розвитку в Україні спеціальних (вільних) економічних зон: етапи та механізм реалізації; очікувані результати.
26. Які ВЕЗ можуть створюватись в Україні?
27. Що таке «екологічне регулювання»?
28. Чим викликана необхідність охорони навколишнього природного середовища?
29. Що є об'єктами охорони навколишнього природного середовища?
30. Які є методи екологічного регулювання?
31. Охарактеризуйте державне управління у сфері охорони навколишнього природного середовища.
32. Який зміст екологічних процедур (екологічної експертизи, моніторингу стану довкілля, державної екологічної інспекції)?
33. Що таке «стандартизація і нормування в екологічній сфері»?
34. Що таке «кадастри природних ресурсів»?
35. Охарактеризуйте економічний механізм забезпечення природоохоронної діяльності в Україні.
36. За рахунок яких джерел здійснюється фінансування природоохоронних заходів?

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барінов В. В., Скорик Г. І. Державне регулювання економіки : навч. посібник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2016. 473 с.
2. Валевський О. Л. Держава і реформи в Україні: аналіз державної політики в умовах трансформації суспільства : монографія. Київ : Вид-во НАДУ, 2007. 217 с.
3. Гарнага О.М. Державне регулювання землекористування в Україні : монографія. Херсон : Олді+, 2023. 350 с.
4. Гош О. П. Теоретичні засади економічної політики : навчальний посібник. Київ : Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. 332 с.
5. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. Київ : КНЕУ, 2005. 428 с.
6. Державне та регіональне управління : навчальний посібник для студентів спеціальності 073 «Менеджмент» / С. І. Архієреєв та ін. Харків : Видавництво Іванченка І.С., 2018. 128 с.
7. Дідківська Л. І. Головка Л. С. Державне регулювання економіки: навч. посіб. Київ : Знання-Прес, 2000. 656 с.
8. Дідківський М. І. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 462 с.
9. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
10. Зимовець З. В. Державна фінансова політика економічного розвитку / НАН України ; Ін-т екон. та прогнозів. Київ, 2010. 356 с.
11. Інноваційний розвиток промислових підприємств: аналіз та оцінки : монографія / М. П. Войнаренко, А. В. Череп, Л. Г. Олейнікова, О. Г. Череп. Хмельницький : ХНУ, 2010. 444 с.
12. Калетнік Г. М., Мазур А. Г., Кубай О. Г. Державне регулювання економіки : навч. посібник. Київ : Хай–Тек Прес, 2017. 427 с.
13. Карлін М. І., Проць Н. В., Борисюк О. В. Публічні фінанси : навчальний посібник / за ред. М. І. Карліна. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023. 358 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/22504/1/publ_fifansy_2023.pdf
14. Ковтун О. І. Державне регулювання економіки : навч.-метод. практикум. Львів : Новий Світ-2000, 2020. 428 с.

15. Козик В. В. Панкова Л. А., Даниленко Н. Б. Міжнародні економічні відносини : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 406 с.
16. Куценко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика. Київ : КНЕУ, 2002. 345 с.
17. Основи ефективного розвитку підприємства в умовах трансформації сучасних механізмів господарювання / П. І. Акіменко, Т. В. Амельченко, І. В. Артюхова та ін. ; за ред. С. П. Наливайченко. Сімферополь : Підприємство Фенікс, 2010. 520 с.
18. Сарана С. В. Фінансове право України : навч. посібник. Полтава : Полтавський інститут економіки і права ; Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2008. 567 с.
19. Сенишин О. С., Горинь М. О., Кундицький О. О. Державне регулювання економіки : навч. посібник. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. 334 с.
20. Солонінко К. С. Міжнародна економіка : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2008. 380 с.
21. Стеценко Т. О., Тищенко О. П. Управління регіональною економікою : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2009. 471 с.
22. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки. Київ : МАУП, 2000. 134 с.
23. Теоретичні засади зонування земель в Україні : монографія / О.С. Дорош та ін. Київ : Медінформ, 2011. 183 с.
24. Тимків Я. Теорія і практика сучасної європейської політики безпеки: приклад Польщі : навч. посібник. Львів : Львівська політехніка, 2011. 224 с.
25. Управління державним сектором економіки : навчальний посібник / Є. Г. Карташов та ін. ; за заг. ред. Є. Г. Карташова. Київ : Освіта України, 2021. 330 с.
26. Череп А. В. Інвестознавство : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2006. 398 с.
27. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки : навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 435 с.
28. Шibaєва Н. В., Бабан Т. О. Державне регулювання економіки : навч. посіб. Харків : ДБТУ, 2022. 272 с.

Навчально-методичне видання

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Конспект лекцій

Укладачі: **Табацкова** Ганна Вячеславівна

Поточилова Ірина Сергіївна

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 16,2

Тираж 100 прим. Зам. № __

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету
54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4490 від 20.02.2013 р.